תנ״ך · ראשונים · רש״י · כתובים

רש"י על משלי

רש״י

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

רש"י על משלי

רש״י

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/רשי-על-משלי/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
פרק ב 8
פרק ג 10
פרק ד 13
פרק ה 15
פרק ו 18
פרק ז 21
פרק ח 23
פרק ט 26
פרק י 27
פרק יא 30
פרק יב 33
פרק יג 37
פרק יד 41
פרק טו 44
פרק טז 47
פרק יז 50
פרק יח 54
פרק יט 56
פרק כ 59
פרק כא 61
פרק כב 64
פרק כג 66
פרק כד 69
פרק כה 71
פרק כו 76
פרק כז 79

פרק כח 83
פרק כט 86
פרק ל 89
פרק לא 94

פרק א

פסוק א

מִשְׁלֵי. כָּל דְּבָרָיו דְּגְמוֹת וּמְשָׁלִים; מְשַׁל הַתּוֹרָה בְּאִשָּׁה טוֹבָה, וּמְשַׁל הָעוֹבְדֵי גִּלּוּלִים בְּאִשָּׁה זוֹנָה:

פסוק ב

לָדַעַת חָכְמָה וּמוּסָר. הַמְּשָׁלִים הָאֵלּוּ אָמַר לְהוֹדִיעַ לַבְּרִיּוֹת **חָכְמָה וּמוּסָר** שֶׁיִּהְיוּ עֲמֵלִים בַּתּוֹרָה, שֶׁהִיא חָכְמָה וּמוּסָר וּבִינָה:

פסוק ג

צֶדֶק וּמִשְׁפָּט וּמֵישָׁרִים. צֶדֶק, צְדָקָה מִמָּמוֹנוֹ. וּמִשְׁפָּט, לִשְׁפּוֹט אֱמֶת. וּמֵישָׁרִים, הִיא הַפְּשָׁרָה דֶּרֶךְ חֶלְקִ וּמִישׁוֹר שָׁוֶה לָזֶה וְלָזֶה:

פסוק ד

לָתֵת לִפְתָאיִם עָרְמָה. מְשָׁלִים אֵלּוּ אָמַר קוֹהֶלֶת לִקְנוֹת בָּהֶם הַפְּתָאִים עָרְמָה, **לְנַעַר דַּעַת**, וְגַם לְנַעַר הַמְנֻעָר מִכָּל לִמּוּד שֶׁלֹּא לְמַד עֲדַיִן כְּלוּם:
מְזִמָּה. מַחֲשֶׁבֶת עֵצָה:

פסוק ה

יִשְׁמַע חָכָם. הַמְּשָׁלִים הַלָּלוּ:
וְיוֹסֶף. עַל חָכְמָתוֹ:
לֶקַח. לִמּוּד:
חָכָם. זֶה בַּעַל הַשְּׁמוּעָה:
וְנָבוֹן. מוֹסִיף עַל יְדִיעַת חָכָם, שֶׁיּוֹדֵעַ לְהָבִין דָּבָר מִתּוֹךְ דָּבָר וּמוֹסִיף עַל שְׁמוּעָתוֹ:

פסוק ו

לְהָבִין מָשָׁל וּמְלִיצָה. שֶׁיִּתְּנוּ לֵב לְהָבִין בַּמִּקְרָאוֹת שְׁנֵי הַדְּרָכִים: הַמָּשָׁל וְהַמְּלִיצָה, שֶׁיָּבִינוּ אֶת מָה הִמְשִׁיל לַמְּלִיצָה. וְאַף מִן הַמְּלִיצָה לֹא יָסוּרוּ לִבָּם, שֶׁגַּם הִיא צְרִיכִים לְהָבִין. כְּשֶׁאָמַר "לְהַצִּילְךָ מֵאִשָּׁה זָרָה" וְ"נָכְרִיָּה" (משלי ב:טז) – עַל עֲבוֹדָה זָרָה נֶאֱמַר, הֲרֵי הַמָּשָׁל. וְאַף הַמְּלִיצָה שֶׁהוֹצִיא מְשָׁלוֹ בִּלְשׁוֹן 'אִשָּׁה' – הָבֵן בָּהּ וְהִזָּהֵר מֵאִשָּׁה (ס"א: זוֹנָה):
דִּבְרֵי חֲכָמִים וְחִידוֹתָם. דּוֹרְשֵׁי רְשִׁימוֹת: מִקְרָא מָלֵא וְחָסֵר, רֶמֶז, דְּמְיוֹן וְחִידָה:

פסוק ז

יִרְאַת ה' רֵאשִׁית דָּעַת. עַד כָּאן פֵּרֵשׁ לְצָרְכְּךָ מָה עָשָׂה שְׁלֹמֹה הַסֵּפֶר הַזֶּה, וְעַתָּה מַתְחִיל הַסֵּפֶר:

יִרְאַת ה' רֵאשִׁית דָּעַת. הֵיא תְּרוּמַת עִקַּר הַדַּעַת וְהֵיא תִּהְיֶה לְךָ הָרִאשׁוֹנָה לָדַעַת. לְפָנֶיהָ חָכְמָתְךָ הַקְּדֵם לְיִרְאָה אֶת יוֹצְרֶךָ, וְהֵיא תִּתֵּן בְּלִבְּךָ לַעֲשׂוֹת בְּחָכְמָה וּבְדַעַת, כִּי הָאֱוִילִים, אֲשֶׁר אֵינָם יְרֵאִים אֶת ה', הֵם בּוֹזִים אֶת הַחָכְמָה וְאֶת הַמּוּסָר:

פסוק ח

שְׁמַע בְּנִי מוּסַר אָבִיךָ. מַה שָּׁנָּתַן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְמֹשֶׁה בְּכְתָב וְעַל פֶּה:

אִמֶּךָ. אוּמָּתְךָ, כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ: "מָה אִמְּךָ לְבִיָּא" (יחזקאל יט:ב). וְהֵם דִּבְרֵי סוֹפְרִים, שֶׁחִדְּשׁוּ וְהוֹסִיפוּ וְעָשׂוּ סְיָגִים לַתּוֹרָה:

פסוק ט

לִוְיַת חֵן. חִבּוּר שֶׁל חֵן הֵם לְרֹאשֶׁךָ, כְּלוֹמַר: הַתּוֹרָה וְהַמּוּסָר יִהְיוּ לְרֹאשְׁךָ **לִוְיַת חֵן**, וְכַעֲנָקִים שֶׁל עֲדִי זָהָב יִהְיוּ:

לְגַרְגְּרוֹתֶיךָ. לְצַוָּארְךָ, וְעַל שֵׁם שֶׁהַקָּנֶה עֲשׂוּיָה טַבָּעוֹת טַבָּעוֹת, קוֹרֵא הַצַּוָּאר בִּלְשׁוֹן רַבִּים:

פסוק י

חַטָּאִים. חוֹטְאִים:

אַל תֹּאבֶא. אַל תֹּאבֶה לָהֶם:

פסוק יא

נָאָרְבָה לְדָם. לִשְׁפּוֹךְ דָּם:

נִצְפְּנָה. לְשׁוֹן "מַאֲרָב" (יהושע ח:ט):

נִצְפְּנָה לְנָקִי חִנָּם. הַכָּתוּב אוֹמֵר שֶׁצְּפִינָתָם לְנָקִי – חִנָּם הוּא:

פסוק יב

נִבְלָעֵם. לַנְּקִיִּים כְּשֶׁהֵם חַיִּים:

כִּשְׁאוֹל. הַבּוֹלֵעַ כָּל גּוּף שָׁלֵם:

וּתְמִימִים. אֵינוֹ לְשׁוֹן צַדִּיקִים, אֶלָּא מִלְּשׁוֹן שְׁלֵמִים: נִבְלָעֵם כְּשֶׁהֵם שְׁלֵמִים, כְּאָדָם הַיּוֹרֵד בְּתוֹךְ הַבּוֹר כְּשֶׁהוּא שָׁלֵם. כְּלוֹמַר: בְּעוֹדָם בְּעָשְׁרָם נַהֲרֵגֵם, וְנִירַשׁ נְכָסֵיהֶם:

פסוק יד

גּוֹרָלְךָ תַּפִּיל בְּתוֹכֵנוּ. אִם תִּרְצֶה תַּחֲלֹק, אוֹ אִם תִּרְצֶה יִהְיֶה בְּשֻׁתָּפוּת:

כִּיס אֶחָד יִהְיֶה לְכֻלָּנוּ. בְּיַחַד:

פסוק טז

לָרַע יָרוּצוּ. לְרָעַת עַצְמָם הֵם רָצִים, וְאֵינָם יוֹדְעִים לָתֵת לֵב לַדָּבָר:

פסוק יז

כִּי חִנָּם מְזֹרָה הָרֶשֶׁת. כִּי הָעוֹפוֹת הָרוֹאוֹת חִטִּים וְקִטְנִיּוֹת מְזוֹרִים עַל הָרֶשֶׁת, חִנָּם הוּא בְּעֵינֵיהֶם, שֶׁאֵינָם מַכִּירִים עַל מָה הִיא נִזֶּרֶת, וְיוֹרְדִין בָּהּ וְאוֹכְלִין:

פסוק יח

וְהֵם לְדָמָם יֶאֱרֹבוּ. וְהַצַּיָּדִים יֶאֱרֹבוּ לְדָמָם שֶׁל עוֹפוֹת:

פסוק יט

כֵּן אָרְחוֹת כָּל בֹּצֵעַ בָּצַע. גּוֹזֵל גְּזֵילָה נָאָה וְנֶחְמֶדֶת הִיא לוֹ, וְחִנָּם הִיא לוֹ (משלי א:יז),

וְסוֹפוֹ **אֶת נֶפֶשׁ בְּעָלָיו יִקָּח**. נֶפֶשׁ עַצְמוֹ, שֶׁנַּעֲשָׂה עַכְשָׁיו בַּעַל הַמָּמוֹן שֶׁגָּזַל מֵחֲבֵרוֹ:

פסוק כ

חָכְמוֹת בַּחוּץ תָּרֹנָּה. הֲרֵי חָכְמוֹתֶיהָ שֶׁל תּוֹרָה בְּחוּצוֹתֶיהָ תִּזְעַקְנָה לְהַזְהִירְכֶם לָסוּר עֲלֵיהֶם. וּמָה הֵן חוּצוֹתֶיהָ? בָּתֵּי מִדְרָשׁוֹת:

בָּרְחוֹבוֹת. בִּמְקוֹם שֶׁמַּרְחִיבִין אוֹתָהּ. כָּךְ דָּרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא (תנחומא, בחקותי ד):

פסוק כא

בְּרֹאשׁ הוֹמִיּוֹת תִּקְרָא. בְּמָקוֹם שֶׁהִיא נִשְׁמַעַת וְנִכֶּרֶזֶת, שָׁם הִיא קוֹרֵאת וְאוֹמֶרֶת עִנְיָן שֶׁלְּמַטָּה: **עַד מָתַי פְּתָיִם וְגוֹ'**:

בְּפִתְחֵי שְׁעָרִים. הֵם מְקוֹם יְשִׁיבַת הַזְּקֵנִים:

פסוק כב

פְּתָיִם. הַמִּתְפַּתִּים עַל יְדֵי מְסִיתִים וּמְיָנִים:

תְּאֵהֲבוּ פֶתִי. הֲסָתָה שֵׁם דָּבָר לְ"פַּתְיוּת" (משלי ט:יג), כְּמוֹ "כֶּלִי" (במדבר יט:יז),

"קֶרִי" (ויקרא כו:כא), (שני סא"א) "שֶׁפִי" (במדבר כג:ג):

פסוק כד

נָטִיתִי יָדִי. לִרְמֹז לָהֶם לָסוּר אֵלַי, כְּאָדָם הַמְרַמֵּז לַחֲבֵרוֹ בְּיָדוֹ וְנוֹטֶה יָדוֹ אֵלָיו, לָסוּר אֵלָיו:

פסוק כה

וַתִּפְרְעוּ. וּתְבַטְּלוּ:

כָּל עֲצָתִי. שֶׁיָּעַצְתִּי לְגַדֵּל אֶתְכֶם בָּעוֹלָם:

פסוק כז
כְּשׁוֹאָה. כְּעָנָן הָעוֹלֶה פִּתְאוֹם:

כְּסוּפָה. טוֹרְבִּילוֹ"ן בְּלַעַ"ז:

יֶאֱתֶה. יָבֹא:

פסוק כח
יְשַׁחֲרוּנְנִי. יְבַקְּשׁוּנִי:

פסוק לא
מִפְּרִי דַרְכָּם. הַפֵּרוֹת שֶׁאוֹכְלִים בְּחַיֵּיהֶם בַּצָּרוֹת הַמּוֹצְאוֹת אוֹתָם, וְהַקֶּרֶן שְׁמוּרָה לָהֶם בַּגֵּיהִנֹּם:

פסוק לב
מְשׁוּבַת פְּתָיִם. אֶת אֲשֶׁר לִבָּם שׁוֹבָב:

וְשַׁלְוַת כְּסִילִים תְּאַבְּדֵם. לְפִי שֶׁרוֹאִים הָרְשָׁעִים שֶׁהֵם מַצְלִיחִים, נִדְבָּקִים בְּרָעָתָם וְאֵינָם חוֹזְרִין:

פסוק לג
יִשְׁכָּן בֶּטַח. בָּעוֹלָם הַזֶּה:

וְשַׁאֲנַן. לְעוֹלָם הַבָּא:

מִפַּחַד רָעָה. מִדִּינָהּ שֶׁל גֵּיהִנֹּם:

וְשַׁאֲנַן. וִיהִי שַׁלְוָיו וְשִׁקְטוֹ, וְשַׁאֲנַן לְשׁוֹן עָתִיד לָכֵן נָקוּד פַּתַח:

פרק ב

פסוק א
בְּנִי אִם תִּקַּח אֲמָרָי. בְּנִי תִּהְיֶה אִם תִּקַּח אֲמָרָי:

פסוק ב
לְהַקְשִׁיב לַחָכְמָה. לַעֲסוֹק בַּתּוֹרָה:

פסוק ה
אָז תָּבִין יִרְאַת ה'. מוּסָב עַל עִנְיָן שֶׁלְּמַעְלָה, שֶׁאָמַר **כִּי אִם לַבִּינָה תִקְרָא**:

פסוק ו
כִּי ה' יִתֵּן חָכְמָה. הָא לָמַדְתָּ שֶׁגְּדוֹלָה הִיא, שֶׁהֲרֵי נִתְּנָה מִפִּי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, לְכָךְ אַתָּה צָרִיךְ לְקָנוֹתָהּ:

פסוק ז
יִצְפֹּן לַיְשָׁרִים תּוּשִׁיָּה. גְּנָזָהּ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אָצְלוֹ (תנחומא, לך לך יא) עֶשְׂרִים וְשֵׁשׁ דּוֹרוֹת עַד שֶׁנִּתְּנָהּ לְדוֹר הַמִּדְבָּר:
מָגֵן לְהוֹלְכֵי תֹם. (יִצְפֹּן מָגֵן לְהוֹלְכֵי תֹם), כְּלוֹמַר: וְהִיא תִּהְיֶה לְךָ לְמָגֵן:

פסוק ח
לִנְצֹר אָרְחוֹת מִשְׁפָּט. שֶׁעַל יָדָהּ יִנָּצְרוּ אָרְחוֹת מִשְׁפָּט, וְהוּא דֶּרֶךְ חֲסִידָיו **יִשְׁמֹר.** שֶׁלֹּא יִכָּשְׁלוּ:

פסוק יא
מְזִמָּה תִּשְׁמֹר עָלֶיךָ. הַתּוֹרָה תִּשְׁמֹר עָלֶיךָ:

פסוק יב
מֵאִישׁ מְדַבֵּר תַּהְפֻּכוֹת. הֵם הָאֶפִּיקוֹרְסִין שֶׁמַּטְעִין אֶת יִשְׂרָאֵל מֵאֱמוּנָתָן וּמְהַפְּכִין אֶת הַתּוֹרָה לְרָעָה:

פסוק טו
וּנְלוֹזִים בְּמַעְגְּלוֹתָם. כָּל לְשׁוֹן 'נְלוֹז' לְשׁוֹן 'עַקְמִימוּת' הוּא, שֶׁבְּכָל מָקוֹם הוּא סָמוּךְ לְ'עִקֵּשׁ' (משלי ד:כד), וְ'עִקֵּשׁ' הוּא לְשׁוֹן 'עָקוֹם', כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "וּמַעֲקַשִּׁים לְמִישׁוֹר" (ישעיה מב:טז):
וּנְלוֹזִים בְּמַעְגְּלוֹתָם. הֵם עֲקוּמִים בְּדַרְכֵיהֶם הַמְקֻלְקָלִים:

פסוק טז
מֵאִשָּׁה זָרָה. מִכְּנֶסְיָה שֶׁל אַפִּיקוֹרְסוּת וְהִיא הַמִּינוּת. וְלֹא יִתָּכֵן לוֹמַר, שֶׁלֹּא דִּבֵּר אֶלָּא עַל הַמְנָאֲפֶת מַמָּשׁ, כִּי מַה שִּׁבְחָהּ שֶׁל תּוֹרָה שֶׁאָמַר כָּאן **לְהַצִּילְךָ מֵאִשָּׁה זָרָה** וְלֹא מֵעֲבֵירָה אַחֶרֶת? אֶלָּא זוֹ מִינוּת, שֶׁהוּא פְּרִיקַת עֹל שֶׁל כָּל הַמִּצְוֹוֹת:

פסוק יח
כִּי שָׁחָה אֶל מָוֶת בֵּיתָהּ. מוּסָב עַל **לְהַצִּילְךָ וְגוֹ'**, כִּי תָּבֹא אֶל בֵּיתָהּ, יָשַׁח וּמַחֲלִיק כְּמִדְרוֹן הַיּוֹרֵד אֶל מָוֶת. וְהַתּוֹרָה תִּשְׁמֹר עָלֶיךָ מִנְּפִילָה זוֹ, הֲרֵי דָּבָר גָּדוֹל הוּא לְךָ:
רְפָאִים. נִרְפִּים מִדֶּרֶךְ הַטּוֹב וְנֶעֱזָבִים מֵאֵין סוֹמֵךְ, עַד שֶׁנּוֹפְלִים בַּגֵּיהִנֹּם:

פסוק יט
לֹא יְשׁוּבוּן. יִקָּשֶׁה בְּעֵינֵיהֶם לִפְרֹשׁ מִמֶּנָּה וְלַחֲזֹר בָּהֶם:

פסוק כ
לְמַעַן תֵּלֵךְ. מוּסָב עַל הַמִּקְרָא שֶׁלְּמַעְלָה **לְהַצִּילְךָ מִדֶּרֶךְ רָעָה, לְמַעַן הוֹלִיכְךָ בְּדֶרֶךְ טוֹבִים**:

פסוק כא
כִּי יְשָׁרִים יִשְׁכְּנוּ אָרֶץ. לְעוֹלָם הַבָּא:
יְוָתְרוּ בָהּ. כְּשֶׁיֵּרְדוּ רְשָׁעִים לְגֵיהִנֹּם:

פרק ג

פסוק ב
אֹרֶךְ יָמִים וּגוֹ' וְשָׁלוֹם יוֹסִיפוּ לָךְ. תּוֹרָתִי וּמִצְוֹתַי:

פסוק ה
בְּטַח אֶל ה'. וּפַזֵּר מְעוֹתֶיךָ לְבַקֵּשׁ לְךָ רַב לִלְמֹד מִמֶּנּוּ, **וְאֶל בִּינָתְךָ אַל תִּשָּׁעֵן**:

פסוק ז
אַל תְּהִי חָכָם בְּעֵינֶיךָ. לִהְיוֹת מוֹאֵס בְּדִבְרֵי מוֹכִיחֶךָ:

פסוק ח
רִפְאוּת תְּהִי לְשָׁרֶךָ. הַחָכְמָה. **שָׁרֶךָ** כְּמוֹ "שָׁרְרֶךָ" (שיר השירים ז:ג), וְזֶהוּ טִיבּוּרֶךָ:
וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ. הוּא הַמֹּחַ, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "וּמֹחַ עַצְמוֹתָיו יְשֻׁקֶּה" (איוב כא:כד):

פסוק ט
מֵהוֹנֶךָ. מִכָּל מַה שֶּׁחָנַנְךָ, אֲפִלּוּ מִקּוֹל עָרֵב. (אַל תִּקְרֵי מֵהוֹנֶךָ אֶלָּא מִגְּרוֹנֶךָ):
וּמֵרֵאשִׁית. אֵלּוּ תְּרוּמוֹת וּמַעַשְׂרוֹת:

פסוק יא
מוּסַר ה' בְּנִי אַל תִּמְאָס. אִם יָבוֹאוּ עָלֶיךָ יִסּוּרִין, יִהְיוּ חֲבִיבִין עָלֶיךָ (תנחומא, יתרו טז):
וְאַל תָּקֹץ. מִלְּשׁוֹן "קַצְתִּי בְחַיַּי" (בראשית כז:מו):

פסוק יב
וּכְאָב אֶת בֵּן יִרְצֶה. שֶׁרוֹצֶה בִּבְנוֹ לְהֵיטִיב לוֹ וִיפַיְּסֶהוּ לְאַחַר שֶׁמַּכֵּהוּ בַּשֵּׁבֶט, כֵּן יֵעָרֵב לְךָ הַטּוֹבָה אַחַר הַמַּכָּה:

פסוק יג
אַשְׁרֵי אָדָם מָצָא חָכְמָה וְאָדָם יָפִיק תְּבוּנָה. שֶׁלּוֹמֵד חָכְמָה עַד שֶׁשְּׁגוּרָה הִיא לְהוֹצִיא מִפִּיו:

פסוק יד
כִּי טוֹב סַחְרָהּ מִסְּחַר כָּסֶף. כָּל חִלּוּפִין שֶׁאָדָם מַחֲלִיף בִּסְחוֹרָה, זֶה נוֹטֵל זֶה וְזֶה נוֹטֵל זֶה. אֲבָל הָאוֹמֵר לַחֲבֵירוֹ: שְׁנֵה לִי פִּרְקֵךְ וַאֲנִי אֲשְׁנֶה לְךָ פִּרְקִי, נִמְצְאוּ שְׁנֵיהֶם בְּיַד כָּל אֶחָד וְאֶחָד:

חָרוּץ. מִין זָהָב הוּא:

פסוק טו
וְכָל־חֲפָצֶיךָ. כָּל חֲמֻדּוֹתֶיךָ:

לֹא יִשְׁווּ בָהּ. לֹא יִהְיוּ שָׁוִין בְּשָׁוְיָהּ וְדָמֵיהֶן בְּדָמֶיהָ:

פסוק טז
בִּימִינָהּ. לַמְּיַמְּינִים בָּהּ וְעוֹסְקִים בָּהּ לִשְׁמָהּ, **אֹרֶךְ יָמִים**, וְכָל שֶׁכֵּן **עֹשֶׁר וְכָבוֹד**. וְלַמְּשַׁמְּאִילִים בָּהּ, שֶׁעוֹסְקִים בָּהּ שֶׁלֹּא לִשְׁמָהּ, מִכָּל מָקוֹם **עֹשֶׁר וְכָבוֹד** יֵשׁ (שבת סג.):

פסוק יח
לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ. לָאוֹחֲזִים בָּהּ, כְּמוֹ "וַיִּשְׁלַח יָדוֹ וַיַּחֲזֶק בּוֹ" (שמות ד:ד):

וְתֹמְכֶיהָ מְאֻשָּׁר. הַמִּתְקָרְבִים לָהּ, וְכֵן כָּל לְשׁוֹן תְּמִיכָה שֶׁבְּסֵפֶר זֶה – שֶׁהוּא אוֹחֵז בָּהּ:

פסוק יט
ה' בְּחָכְמָה יָסַד אָרֶץ. עַל פִּי הַתּוֹרָה, וְהִיא הַתּוֹרָה וְהִיא הַתְּבוּנָה וְהוּא הַדַּעַת. וְאַחַר שֶׁכָּל הָעוֹלָם נִבְרָא בָהֶם, לְכָךְ:

פסוק כ
יִרְעָפוּ. כְּמוֹ יַטִּיפוּ:

פסוק כא
אַל יָלֻזוּ מֵעֵינֶיךָ. אַל יִתְעַקְּמוּ מִנֶּגֶד עֵינֶיךָ לַהֲסִירָם מִכְּנֶגְדֶּךָ:

פסוק כב
וְיִהְיוּ חַיִּים לְנַפְשֶׁךָ. שֶׁהֲרֵי **עֵץ חַיִּים** הוּא:

וְחֵן לְגַרְגְּרוֹתֶיךָ. שֶׁהֲרֵי זֶה שִׁבְחָהּ הָאָמוּר לְמַעְלָה "וַעֲנָקִים לְגַרְגְּרוֹתֶיךָ" (משלי א:ט):

פסוק כג
לֹא תִגּוֹף. לְשׁוֹן כִּשָּׁלוֹן, אצופי"ר בְּלַעַ"ז, וְכֵן "פֶּן תִּגּוֹף בָּאֶבֶן" (תהלים צא:יב), וְכֵן "בְּטֶרֶם יִתְנַגְּפוּ רַגְלֵיכֶם" (ירמיה יג:טז), וְכֵן "וְנִגְּפוּ אִשָּׁה הָרָה" (שמות כא:כב):

פסוק כד
וְשָׁכַבְתָּ וְעָרְבָה שְׁנָתֶךָ. וְתִנְעַם שְׁנָתְךָ כְּשֶׁתִּישַׁן, שֶׁלֹּא תִירָא מִפַּחַד פִּתְאוֹם:

פסוק כה
וּמִשּׁוֹאַת. כְּשֶׁתָּבוֹא עַל הָרְשָׁעִים:

פסוק כו
כִּי ה' יִהְיֶה בְכִסְלֶךָ. בְּמִבְטַחֲךָ. דָּבָר אַחֵר: בַּדְּבָרִים שֶׁאַתָּה כְּסִיל בָּהֶן. כָּךְ מָצָאתִי בִּירוּשַׁלְמִי (פאה א:א):

פסוק כז
אַל תִּמְנַע טוֹב מִבְּעָלָיו. אִם רָאִיתָ חֲבֵירְךָ חָפֵץ לְהֵיטִיב לָעֲנִיִּים, אַל תִּמְנָעֵהוּ:
בִּהְיוֹת לְאֵל יָדֶךָ. לְהַחֲדִילוֹ. דָּבָר אַחֵר: **אַל תִּמְנַע טוֹב מִבְּעָלָיו,** אַל תִּמְנַע צְדָקָה מִן הֶעָנִי, **בִּהְיוֹת לְאֵל יָדְךָ** לַעֲשׂוֹת צְדָקָה, שֶׁמָּא יָבוֹא יוֹם וְאֵין לְאֵל יָדְךָ:

פסוק כח
וְכֵן אַל תֹּאמַר לְרֵעֲךָ. לֶעָנִי:
וְיֵשׁ אִתָּךְ. מַה שֶּׁתִּתֵּן לוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ (בבא מציעא קי:): לֵךְ וְשׁוּב; עַל "שְׂכַר שָׂכִיר" (דברים טו:יח):

פסוק כט
אַל תַּחְרֹשׁ עַל רֵעֲךָ. אַל תַּחְשֹׁב. וְאֵינוֹ זֶז מִמַּשְׁמָעוּת חֲרִישָׁה: מַה דֶּרֶךְ הַחוֹרֵשׁ – מֵכִין מָקוֹם לִזְמַן הַזְּרִיעָה, אַף הַחוֹשֵׁב רָעָה מֵכִין מָקוֹם תַּחְבּוּלוֹת בְּלִבּוֹ, אֵיךְ יַעֲמֹד וְיַעֲשֶׂנָּה:

פסוק ל
אַל תָּרִיב עִם אָדָם. לְהִתְלוֹנֵן עָלָיו:
אִם לֹא גָמָלְךָ רָעָה. שֶׁעָבַר עַל הַמִּצְוָה הַכְּתוּבָה בַּתּוֹרָה "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ" (ויקרא יט:יח). וּמִי שֶׁהוּא רָשָׁע, רַשַּׁאי אַתָּה לְשַׁנְאוֹ:

פסוק לא
אַל תְּקַנֵּא בְּאִישׁ חָמָס. לַעֲשׂוֹת כְּמַעֲשָׂיו, אִם תִּרְאֶהוּ מַצְלִיחַ:

פסוק לב
כִּי תוֹעֲבַת ה' נָלוּז. מְעֻוָּת בְּדָרָכָיו:
וְאֶת יְשָׁרִים סוֹדוֹ. וְעִם יְשָׁרִים סוֹדוֹ:

פסוק לד
אִם לַלֵּצִים. אָדָם נִמְשָׁךְ אַחֲרֵיהֶם, לְסוֹף אַף הוּא יִהְיֶה לֵץ עִמָּהֶם:
וְלַעֲנָוִים יִתֵּן חֵן. אִם לַעֲנָוִים יִתְחַבֵּר, סוֹף שֶׁיִּתְּנוּ מַעֲשָׂיו חֵן בְּעֵינֵיהֶם שֶׁל בְּרִיּוֹת:

פסוק לה
כָּבוֹד חֲכָמִים יִנְחָלוּ וּכְסִילִים מֵרִים קָלוֹן. לְעַצְמוֹ מַפְרִישׁ קָלוֹן לְחֶלְקוֹ:

פרק ד

פסוק א
שִׁמְעוּ בָנִים מוּסַר אָב. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:

פסוק ב
נָתַתִּי לָכֶם. הַנָּבִיא מִתְנַבֵּא וּמְדַבֵּר בִּשְׁלִיחוּתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וַהֲרֵי הוּא כְּפִיו:

פסוק ג
כִּי בֵן הָיִיתִי לְאָבִי. אִם תֹּאמַר: שְׁלֹמֹה הָיָה שׁוֹנֵא הַבְּרִיּוֹת, שֶׁהִזְהִירָן עַל הַגָּזֵל וְעַל הָעֲרָיוֹת, דָּבָר שֶׁנַּפְשׁוֹ שֶׁל אָדָם מִתְאַוָּה לָהֶם, לָכֵךְ נֶאֱמַר: **כִּי בֵן הָיִיתִי וְגוֹ' רַךְ וְיָחִיד וְגוֹ'.** שֶׁהָיָה אוֹהֵב אוֹתִי יוֹתֵר:

פסוק ד
וַיּוֹרֵנִי. עַל כָּךְ וַיּוֹכִיחֵנִי **וַיֹּאמֶר לִי יִתְמָךְ דְּבָרַי לִבֶּךָ.** וּלְפִי שֶׁהוֹכִיחֵנִי בִּדְבָרִים אֵלּוּ, לָכֵךְ אֲנִי מַזְהִירְכֶם עַל כָּךְ (רבי יוסף קרא). דָּבָר אַחֵר: **כִּי בֵן הָיִיתִי לְאָבִי**, הַנָּבִיא אוֹמֵר: בֵּן הָיִיתִי לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁהִשְׁרָה רוּחוֹ עָלַי. וּמָצִינוּ שֶׁקְּרָאוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִשְׁלֹמֹה בֵּן, שֶׁנֶּאֱמַר "אֲנִי אֶהְיֶה לוֹ לְאָב וְגוֹ'" (שמואל ב ז:יד):
רַךְ וְיָחִיד לִפְנֵי אִמִּי. לְאֻמָּתִי אֲנִי נִבְחָר וְחָבִיב כְּבֵן רַךְ וְיָחִיד, לָכֵךְ **וַיּוֹרֵנִי אָבִי**:

פסוק ו
אַל תַּעַזְבֶהָ וְגוֹ' אֱהָבֶהָ. אֱהוֹב אוֹתָהּ:

פסוק ז
רֵאשִׁית חָכְמָה קְנֵה חָכְמָה. תְּחִלַּת חָכְמָתְךָ לְמוֹד מֵאֲחֵרִים, קְנֵה לְךָ שְׁמוּעָה מִפִּי הָרַב, וְאַחַר כָּךְ **בְּכָל קִנְיָנְךָ קְנֵה בִינָה**, תִּתְבּוֹנֵן בָּהּ מֵעַצְמְךָ לְהַשְׂכִּיל הַטְּעָמִים, דָּבָר מִתּוֹךְ דָּבָר:

פסוק ח
סַלְסְלֶהָ. חַפְּשֶׂהָ, הֱיֵה חוֹזֵר עָלֶיהָ לְדַקְדֵּק בָּהּ. כְּמוֹ "כְּבוֹצֵר עַל סַלְסִלּוֹת" (ירמיהו ו:ט) – הַחוֹזֵר וְהוֹלֵךְ בַּכֶּרֶם וּמֵשִׁיב יָדוֹ לְבַקֵּשׁ אֶת הָעוֹלֵלוֹת. וּבִלְשׁוֹן חֲכָמִים (תנחומא, וישב ח): מְסַלְסֵל בִּשְׂעָרוֹ:

פסוק ט

תִּתֵּן לְרֹאשְׁךָ לִוְיַת חֵן. חֶבְרַת חֵן, כְּמוֹ "לִוְיַת חֵן הֵם לְרֹאשֶׁךָ" (משלי א:ט):

פסוק י

שמע בני וקח אמרי וגו':

פסוק יב

בְּלֶכְתְּךָ לֹא יֵצַר צַעֲדֶךָ. מִי שֶׁאֵינוֹ מַרְחִיק רַגְלָיו, קָרוֹב לִיפּוֹל:

פסוק יג

הַחֲזֵק בַּמּוּסָר אַל תָּרֶף. אֱחוֹז בַּתּוֹרָה, כְּמוֹ "וְהַחֲזִיקִי אֶת יָדֵךְ בּוֹ" (בראשית כא:יח), "וַיִּשְׁלַח יָדוֹ וַיַּחֲזֶק בּוֹ" (שמות ד:ד):

פסוק יד

בְּאֹרַח רְשָׁעִים אַל תָּבֹא וְאַל תְּאַשֵּׁר. וְאַל תִּדְרֹךְ, כְּמוֹ "בַּאֲשֶׁרוֹ אָחֲזָה רַגְלִי" (איוב כג:יא), וְכֵן "וְנָבוֹן יָבִין לַאֲשֶׁרוֹ" (משלי יד:טו):

פסוק טו

פְּרָעֵהוּ. בַּטְּלֵהוּ:

שְׂטֵה מֵעָלָיו. סוּר:

פסוק טז

כִּי לֹא יִשְׁנוּ. אֵינָם יְכוֹלִין לִישֹׁן:

פסוק יח

וְאֹרַח צַדִּיקִים כְּאוֹר נֹגַהּ. שֶׁהוֹלֵךְ וּמֵאִיר מֵעֲמוּד הַשַּׁחַר:

עַד נְכוֹן הַיּוֹם. עַד חֲצוֹת הַיּוֹם, שֶׁהוּא בֵּרוּרוֹ שֶׁל יוֹם:

פסוק יט

דֶּרֶךְ רְשָׁעִים כָּאֲפֵלָה לֹא יָדְעוּ בַּמֶּה יִכָּשֵׁלוּ. פִּתְאוֹם יָבֹא לָהֶם מִכְשׁוֹל, וְלֹא יֵדְעוּ לְהִזָּהֵר מִמֶּנּוּ:

פסוק כ

בְּנִי לִדְבָרַי הַקְשִׁיבָה וְגו':

פסוק כב

לְמוֹצְאֵיהֶם. לְשׁוֹן מְצִיאָה:

פסוק כג
מִכָּל מִשְׁמָר. מִכָּל מַה שֶּׁאָמְרָה תּוֹרָה הִשָּׁמֶר **נְצֹר לִבְּךָ** (מֵעֲבוֹר עָלָיו), בֵּין עֲבֵרָה קַלָּה בֵּין עֲבֵרָה חֲמוּרָה:

כִּי מִמֶּנּוּ תּוֹצְאוֹת חַיִּים. כִּי מֵאוֹתוֹ שֶׁהוּא קַל יִהְיוּ לְךָ חַיִּים וְשָׂכָר גָּדוֹל אִם תְּקַיְּמֶנּוּ. כָּךְ דָּרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא (תנחומא, כי תצא ב):

פסוק כד
הָסֵר מִמְּךָ עִקְּשׁוּת פֶּה. לֹא תַעֲשֶׂה דָּבָר שֶׁיַּלְעִיזוּ בּוֹ הַבְּרִיּוֹת וְיַעֲקִימוּ עָלֶיךָ פִּיהֶם:

עִקְּשׁוּת פֶּה. לְשׁוֹן עִקּוּם, כְּמוֹ "תֻּם אָנִי וַיַּעְקְּשֵׁנִי" (איוב ט:כ). וּבַמִּשְׁנָה (חולין נו.): שְׁנֵיהֶן עֲקוּמוֹת וַעֲקוּשׁוֹת:

וּלְזוּת שְׂפָתַיִם. עִקְּמִימוּת שְׂפָתַיִם, שֶׁלֹּא יַרְחִיבוּ הַבְּרִיּוֹת פֶּה עָלֶיךָ:

פסוק כה
עֵינֶיךָ לְנֹכַח יַבִּיטוּ. יִסְתַּכְּלוּ אֶל הָאֱמֶת וְאֶל הַיֹּשֶׁר:

יַיְשִׁרוּ נֶגְדֶּךָ. יִסְתַּכְּלוּ עַל הַיְשָׁרָה, לְיַשֵּׁר דַּרְכְּךָ נֶגְדֶּךָ:

פסוק כו
פַּלֵּס מַעְגַּל רַגְלֶךָ. שְׁקוֹל דַּרְכְּךָ: הֱפְסֵד מִצְוָה כְּנֶגֶד שְׂכָרָהּ, וּשְׂכַר עֲבֵרָה כְּנֶגֶד הֶפְסֵדָהּ (אבות ב:א), וְאָז **כָּל דְּרָכֶיךָ יִכֹּנוּ**:

פסוק כז
אַל תֵּט יָמִין וּשְׂמֹאול. מִן הַמִּשְׁקָל הַטּוֹב:

פרק ה

פסוק א
בְּנִי לְחָכְמָתִי הַקְשִׁיבָה וְגוֹ':

פסוק ג
כִּי נֹפֶת תִּטֹּפְנָה. לְשׁוֹן "מָתוֹק" (משלי כד:יג):

שִׂפְתֵי זָרָה. אֲפִיקוֹרְסוּת:

וְחָלָק מִשֶּׁמֶן חִכָּהּ. לְשׁוֹן "חֵךְ" (איוב יב:יא):

פסוק ה
רַגְלֶיהָ יוֹרְדוֹת מָוֶת שְׁאוֹל צְעָדֶיהָ יִתְמֹכוּ. לְשׁוֹן קוּרְבָה:

פסוק ו
אֹרַח חַיִּים פֶּן תְּפַלָּס. כָּךְ דְּרָשׁוּהוּ חֲכָמִים (דברים רבה ו:ב): סְלְסֵל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַתַּן שְׂכָרָן שֶׁל מִצְוֹות וְלֹא פֵּרְשָׁן, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִרְאֶה אָדָם מִצְוָה שֶׁמַּתַּן שְׂכָרָהּ מְרֻבֶּה וְיִדְבַּק בָּהּ, וְיַנִּיחַ שְׁאָר הַמִּצְוֹות. וְזֶה פִּתְרוֹנוֹ: כְּדֵי שֶׁלֹּא תְּפַלֵּס אָרְחוֹת הַתּוֹרָה, אֵי זוֹ לִיקַּח וְאֵי זוֹ לְהַנִּיחַ, לְכָךְ **נָעוּ מַעְגְּלֹתֶיהָ**. הֵנִיעַ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נְתִיבוֹתֶיהָ וְלֹא הוֹדִיעָם. וְזֶהוּ מִדְרַשׁ אַגָּדָה (תנחומא, עקב ב). אֲבָל לְפִי סֵדֶר הַמִּקְרָאוֹת שֶׁכָּתוּב אַחֲרָיו **הַרְחֵק מֵעָלֶיהָ דַּרְכֶּךָ** – נִרְאֶה, שֶׁעֲדַיִן לֹא הִפְסִיק בְּעִנְיַן אִשָּׁה הַזּוֹנָה, וְכֵן יֵשׁ לְפָרֵשׁ: **אֹרַח חַיִּים פֶּן תְּפַלֵּס**. אַל תִּשְׁקֹל אֹרַח חַיִּים אֵצֶל אוֹתָהּ זָרָה, לוֹמַר: אֵיזוֹ לַעֲשׂוֹת זוֹ אוֹ זוֹ? כִּי מַעְגְּלוֹת הַזּוֹנָה נָעוּ לִשְׁאוֹל, וְלֹא תֵדַע לְהִזָּהֵר עַד אֲשֶׁר תָּנוּעַ וְתִפּוֹל:

פסוק ז
וְעַתָּה בָנִים שִׁמְעוּ לִי וְאַל תָּסוּרוּ מֵאִמְרֵי פִי:

פסוק ט
פֶּן תִּתֵּן לַאֲחֵרִים הוֹדֶךָ. פֶּן תַּפְנֶה לִבְּךָ לֵאלֹהִים אֲחֵרִים, לָתֵת לָהֶם תִּפְאֶרֶת הוֹדְךָ וְשִׁבְחֲךָ:
וּשְׁנוֹתֶיךָ לְאַכְזָרִי. לְשֵׂר שֶׁל גֵּיהִנֹּם:

פסוק י
פֶּן יִשְׂבְּעוּ זָרִים כֹּחֶךָ. נְבִיאֵי הַבַּעַל הַגּוֹבְיִן מָמוֹן בְּשִׁקְרֵיהֶם וּבְפַחֲזוּתָם (ירמיהו כג:לב):
וַעֲצָבֶיךָ. עֲצָבֶיךָ וִיגִיעֲךָ, שֶׁנֶּעֱצַבְתָּ וְטָרַחְתָּ בּוֹ:
בְּבֵית נָכְרִי. בְּבֵית עוֹבְדֵי גִּלּוּלִים:

פסוק יא
וְנָהַמְתָּ בְאַחֲרִיתֶךָ. סוֹף שֶׁתִּתְנַהוֹם בְּאַחֲרִיתֶךָ:

פסוק יד
כִּמְעַט הָיִיתִי בְכָל רָע. כְּפָשֵׁעַ בֵּינִי וּבֵין גֵּיהִנֹּם, (כְּלוֹמַר: בִּשְׁבִיל דָּבָר מוּעָט הָיִיתִי עַכְשָׁיו **בְּכָל רָע**, שֶׁלֹּא שָׁמַעְתִּי לְקוֹל מוֹרַי; שֶׁאִלּוּ שָׁמַעְתִּי לָהֶם, לֹא יֶאֱרַע בִּי כָּךְ רבי יוסף קרא):

פסוק טו
שְׁתֵה מַיִם מִבּוֹרֶךָ. מִבּוֹר שֶׁנָּתַן לְךָ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְחֶלְקְךָ, הִיא תּוֹרַת מֹשֶׁה:
בּוֹרֶךָ. מַיִם מְכֻנָּסִים:

וְנוֹזְלִים מִתּוֹךְ בְּאֵרֶךָ. מַיִם חַיִּים. כְּלוֹמַר: תְּחִלָּה כְּמַיִם מְכֻנָּסִים, וּלְבַסּוֹף נוֹבְעִין הֵם וְהוֹלְכִין:

פסוק טז

יָפוּצוּ מַעְיְנוֹתֶיךָ חוּצָה. סוֹף שֶׁתִּקָּנֶה תַּלְמִידִים, וְתוֹרָה הוֹרָאוֹת בָּרַבִּים, וְיֵצֵא לְךָ שֵׁם: **בָּרְחוֹבוֹת**. עִיר תְּפוּצֶינָה פַּלְגֵי מֵימֶיךָ:

פסוק יז

יִהְיוּ לְךָ לְבַדֶּךָ. אַתָּה לְבַדְּךָ תִּתְכַּבֵּד בָּהֶם, וְלֹא יַחֲלֹק אַחֵר עִמְּךָ. לְפִי שֶׁאָמַר לְמַעְלָה **פֶּן יִשְׂבְּעוּ זָרִים כֹּחֶךָ**, אָמַר כָּאן **יִהְיוּ לְךָ לְבַדֶּךָ**; וּמִתּוֹךְ כָּךְ:

פסוק יח

יְהִי מְקוֹרְךָ בָרוּךְ וּשְׂמַח מֵאֵשֶׁת נְעוּרֶיךָ. הֵיא הַתּוֹרָה שֶׁלִּמַּדְתָּ מִנְּעוּרֶיךָ:

פסוק יט

תְּשְׁגֶּה תָּמִיד. רָאִיתִי בְּדִבְרֵי רַבִּי מֹשֶׁה הַדַּרְשָׁן: תִּשְׁגֶּה. תַּעֲסֹק תָּמִיד, וְהוּא לְשׁוֹן עֲרַבִי. וְהֵבִיא רְאָיָה, כְּמוֹ 'לְבַקֵּשׁ שְׁגִיָּה – לְבַקֵּשׁ עֵסֶק'; וְלֹא יָדַעְתִּי אֵיפֹה נִשְׁנֵית. וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ (עירובין נד:): לְשׁוֹן 'מַשְׁגֶּה' כְּמַשְׁמָעוֹ: בַּעֲבוּר אַהֲבָתָהּ תִּהְיֶה שׁוֹגֵג בְּשִׁאָר עֲסָקֶיךָ, כִּי הִיא מְשַׁמֶּרֶת עַל שֶׁלְּךָ. אָמְרוּ עָלָיו עַל רַבִּי אֱלִיעֶזֶר בֶּן פְּדָת, שֶׁהָיָה דּוֹרֵשׁ בַּשּׁוּק הַתַּחְתּוֹן, וְסִדִּינוֹ מֻטָּל בַּשּׁוּק הָעֶלְיוֹן. פַּעַם אַחַת בָּא אָדָם אֶחָד וּמָצָא נָחָשׁ כָּרוּךְ עָלָיו:

פסוק כא

כִּי נֹכַח עֵינֵי ה' דַּרְכֵי אִישׁ וְגוֹ' מְפַלֵּס. – שׁוֹקֵל דְּרָכָיו וְיוֹדֵעַ כַּמָּה עֲוֹנוֹת וְכַמָּה זְכֻיּוֹת בְּיָדוֹ:

פסוק כב

עֲוֹנוֹתָיו יִלְכְּדֻנוֹ. כְּמוֹ יִלְכְּדוּהוּ:

וּבְחַבְלֵי חַטָּאתוֹ יִתָּמֵךְ. יִתָּלֶה, שֶׁהַתָּלוּי נִתְמָךְ בַּחֶבֶל שֶׁהוּא תָּלוּי בָּהּ:

פסוק כג

הוּא יָמוּת בְּאֵין מוּסָר. בִּשְׁבִיל שֶׁלֹּא לָקַח מוּסָר:

פרק ו

פסוק א

בְּנִי אִם עָרַבְתָּ. עֲרֵבוּת מָמוֹן כְּמַשְׁמָעוֹ, פֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ (בבא בתרא קעג:):

פסוק ב

נוֹקַשְׁתָּ בְאִמְרֵי פִיךָ. שֶׁתָּקַעְתָּ כַּף לְהַדָּבֵר עִם הַזָּרִים (יומא פז.):

פסוק ג

לַךְ הִתְרַפֵּס. הַתֵּר לוֹ פַּס יָד, לְשַׁלֵּם לוֹ מָמוֹנוֹ:

וּרְהַב רֵעֶיךָ. וְאִם אֵין לוֹ מָמוֹן עִמְּךָ, אֶלָּא שְׁנוֹקַשְׁתָּ בְּאִמְרֵי פִיךָ לְדַבֵּר לוֹ קְשׁוֹת, הַרְבֵּה עָלָיו רֵעִים לְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ שֶׁיִּמְחוֹל לְךָ:

דָּבָר אַחֵר: **בְּנִי אִם עָרַבְתָּ לְרֵעֶךָ**. אַחַר שֶׁנַּעֲשֵׂיתָ עֵרֶב לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁהוּא רֵעֶךָ, כְּדִכְתִיב "זֶה דוֹדִי וְזֶה רֵעִי" (שיר השירים ה:טז), וְקִבַּלְתָּ עָלֶיךָ בְּסִינַי וּבְעַרְבוֹת מוֹאָב בְּאָלָה וּבִשְׁבוּעָה לִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו:

תָּקַעְתָּ לַזָּר כַּפֶּיךָ. שֶׁתִּשּׁוּב וְתִסּוּר מִדְּרָכָיו וְתִדְבַּק בָּאֶפִּיקוֹרְסִין לְלֶכֶת בְּדַרְכֵיהֶם:

נוֹקַשְׁתָּ בְּאִמְרֵי פִיךָ. שֶׁתָּקַעְתָּ כַּף לְהַדָּבֵר עִם הַזָּרִים:

עֲשֵׂה זֹאת אֲפוֹא בְּנִי וְהִנָּצֵל. הוֹאִיל וּבָאתָ בְכַף רֵעֶךָ בְּסִינַי, וְקִבַּלְתָּ אֱלֹהוּתוֹ עָלֶיךָ:

לֵךְ הִתְרַפֵּס. הִכָּנַע לְפָנָיו כַּאֲסְקוּפָּה הַנִּרְפֶּסֶת וְנִדְרֶסֶת:

וּרְהַב רֵעֶיךָ. הַרְבֵּה רֵעִים שֶׁיִּתְפַּלְּלוּ עָלֶיךָ לְפָנָיו. וְכֵן נִדְרַשׁ בְּמִדְרַשׁ תְּהִלִּים :

פסוק ה

הִנָּצֵל כִּצְבִי מִיָּד. מַהֵר וְהִשָּׁמֵט מִשָּׁם כִּצְבִי הַנִּמְלָט מִיַּד הָאָדָם:

פסוק ו

לֵךְ אֶל נְמָלָה עָצֵל וְגוֹ'. וַחֲכָם – וְהִתְחַכֵּם:

פסוק ז

אֲשֶׁר אֵין לָהּ קָצִין. שֶׁיּוֹכִיחַ אוֹתָהּ וְיִזָּרְזֶנָּה וְיוֹצִיא מִיָּדָהּ אִם תִּגְזֹל דָּבָר מֵחֲבֶרְתָּהּ, וְאַף עַל פִּי כֵן:

פסוק ח

תָּכִין בַּקַּיִץ לַחְמָהּ אָגְרָה בַקָּצִיר מַאֲכָלָהּ. מְזוֹנָהּ, כָּל אַחַת וְאַחַת אֵינָהּ גּוֹזֶלֶת מֵחֲבֶרְתָּהּ:

פסוק י

חִבּוּק יָדַיִם. הַיָּשֵׁן חוֹבֵק יָדָיו, אַבְרַאצַ"ר בְּלַעַ"ז:

פסוק יא
וּבָא כִמְהַלֵּךְ רֵאשֶׁךָ. אִם תַּעֲשֶׂה כֵּן יָבֹא חֶסְרוֹנְךָ, וְדָבָר שֶׁאַתָּה רָשׁ מִמֶּנּוּ יָבֹא לְךָ מִיָּד, כְּאָדָם הַמְהַלֵּךְ מַהֵר; **וּמַחְסֹרְךָ** יָבֹא וְיִתְמַלֵּא:
כְּאִישׁ מָגֵן. הַבָּא מַהֵר לְהָגֵן עַל אָדוֹנָיו. הַמִּקְרָאוֹת אֵלּוּ – עִקָּרָן מָשָׁל עַל הַמִּתְעַצְּלִין לַעֲסֹק בַּתּוֹרָה:

פסוק יב
הוֹלֵךְ עִקְּשׁוּת פֶּה. הַהוֹלֵךְ בַּעֲקִימַת שְׂפָתַיִם:

פסוק יג
קוֹרֵץ בְּעֵינָיו. רְמִיזוֹת שֶׁל מִרְמָה:
מוֹלֵל בְּרַגְלָיו. כְּלוֹמַר: מְשַׁפְשֵׁף זֶה עַל זֶה:
וּמֹרֶה בְּאֶצְבְּעוֹתָיו. כֻּלָּם מִן לְשׁוֹן רְמָזִים הֵם, זֶה נוֹפֵל עַל הָעַיִן וְזֶה נוֹפֵל עַל הָרֶגֶל וְזֶה נוֹפֵל עַל הָאֶצְבַּע. וְהָעִקָּר – הוּא מְדַבֵּר עַל הָרְשָׁעִים הַמְּסִיתִין אֶת הַבְּרִיּוֹת לַעֲבוֹדַת גְּלוּלִים:

פסוק יד
מְדָנִים יְשַׁלֵּחַ. בֵּין אָדָם לְבוֹרְאוֹ:

פסוק טו
פִּתְאוֹם. וּפֶתַע לְשׁוֹן תְּכִיפָה הִיא. וְלֹא יֵדַע אֶת הַמַּפָּלָה הַקְּרוֹבָה לִפּוֹל עָלָיו:

פסוק טז
שֵׁשׁ הֵנָּה שָׂנֵא ה' וְשֶׁבַע. תּוֹעֲבַת נַפְשׁוֹ, כְּלוֹמַר: גַּם הַשְּׁבִיעִית עִמָּהֶם:

פסוק יט
יָפִיחַ. לְשׁוֹן דִּבּוּר הוּא, כִּי כָל דִּבּוּר בְּרוּחַ הַפֶּה הוּא:

פסוק כ
נְצֹר בְּנִי מִצְוַת אָבִיךָ:

פסוק כא
עָנְדֵם. לְשׁוֹן קֶשֶׁר הוּא, כְּמוֹ "אֶעֱנָדֵנּוּ עֲטָרוֹת לִי" (איוב לא:לו):

פסוק כב
בְּהִתְהַלֶּכְךָ. בְּחַיֶּיךָ:
תַּנְחֶה אוֹתָךְ. כְּמוֹ תַּנְהִיגֶךָּ:
בְּשָׁכְבְּךָ. בַּקֶּבֶר:

וְהַקִּיצוֹתָ הִיא תְשִׂיחֶךָ. לִתְחִיַּת הַמֵּתִים, לַעֲמֹד בַּדִּין:
הִיא תְשִׂיחֶךָ. תָּלִין בַּעֲדֶךָ (תנחומא, ויצא ב):

פסוק כג

כִּי נֵר מִצְוָה וְתוֹרָה אוֹר. כְּמוֹ שֶׁהָאוֹר מֵאִיר לָעוֹלָם תָּמִיד, כָּךְ הַתּוֹרָה עוֹמֶדֶת זְכוּתָהּ לְעוֹלָם אֶל הָאָדָם; וּזְכוּת מִצְוָה לְפִי שָׁעָה, כְּאוֹר הַנֵּר. דָּבָר אַחֵר: **כִּי נֵר מִצְוָה וְגוֹ'** מִצְוֹת הָאָב הוּא נֵר: כָּל מִי שֶׁמְּקַיֵּם מִצְוֹת אָבִיו, כְּאִלּוּ נוֹטֵל נֵר בְּיָדוֹ לְהַדְלִיק בְּמָקוֹם חֹשֶׁךְ, וְאִם אָבַד שׁוּם דָּבָר, שָׁם הוּא מוֹצְאוֹ לְאוֹרוֹ. וְכֵן מִי שֶׁהוּא מְקַיֵּם הוֹרָאַת אִמּוֹ, אוֹרָה הִיא לוֹ; וְכֵן הוּא אוֹמֵר "אַל תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אִמֶּךָ" (משלי א:ח). וְכֵן הוּא וַדַּאי, שֶׁמִּקְרָא זֶה מְדַבֵּר בְּמִצְוֹת אָבִיו וְאִמּוֹ, דִּכְתִיב "מְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ יִדְעַךְ נֵרוֹ בְּאֶשׁוּן חֹשֶׁךְ" (משלי כ:כ). וְאִם נֵר שֶׁל אָדָם יִדְעַךְ (כּוֹהֶה) כְּשֶׁאֵין מְקַיֵּם מִצְוֹת, נִמְצָא כְּשֶׁמְּקַיֵּם מִצְוֹת, מֵאִיר נֵרוֹ (רבי יוסף קרא):
וְדֶרֶךְ **חַיִּים תּוֹכְחוֹת מוּסָר**. תּוֹכְחוֹת הַמּוּסָר הֵם מַטִּים אֶת הָאָדָם לְחַיִּים, נִמְצָא שֶׁהֵם דֶּרֶךְ הַחַיִּים:

פסוק כד

לִשְׁמָרְךָ מֵאֵשֶׁת רָע. הַתּוֹרָה תִּשְׁמָרְךָ מֵאִשָּׁה שֶׁל מִנְהָג רָע. וְעַל כָּרְחֵךְ לֹא דִּבֵּר שְׁלֹמֹה אִשָּׁה רָעָה, אֶלָּא כְּנֶגֶד עֲבוֹדַת גִּלּוּלִים שֶׁהִיא שְׁקוּלָה כְּנֶגֶד הַכֹּל. שֶׁאִם תֹּאמַר: אִשָּׁה זוֹנָה מַמָּשׁ, וְכִי כָּל שִׂכְרָהּ וְשִׁבְחָהּ שֶׁל תּוֹרָה שֶׁשּׁוֹמֶרֶת מִן הַזּוֹנָה לְבַדָּהּ?! אֶלָּא עַל כָּרְחֵךְ זוֹ עֲבוֹדַת גִּלּוּלִים, שֶׁהִיא חֲמוּרָה כְּנֶגֶד הַכֹּל:
מֵחֶלְקַת לָשׁוֹן. מִטְּחוֹת עֵינַיִם שֶׁל לָשׁוֹן נָכְרִיָּה:

פסוק כה

וְאַל תַּקֶּחָךְ. וְאַל תִּטּוֹל חָכְמָתְךָ מִמֶּךָּ בְּעַפְעַפֵּי עֵינֶיהָ, שֶׁקּוֹרֶצֶת בָּהֶם, **בְּעַפְעַפֶּיהָ**:

פסוק כו

כִּי בְעַד אִשָּׁה זוֹנָה עַד כִּכַּר לָחֶם. לִידֵי עֲנִיּוּת וְחֹסֶר כָּל טוֹב:
נֶפֶשׁ יְקָרָה תָּצוּד. נֶפֶשׁ שֶׁהָיְתָה יְקָרָה קוֹדֶם לָכֵן, בָּאָה וְצָדָה לְגֵיהִנֹּם (סוטה ד:):

פסוק כז

הֲיַחְתֶּה אִישׁ. הֲיִשְׁאַב אִישׁ גֶּחָלִים בְּשִׂפּוּלֵי בִגְדָיו וְלֹא יִשָּׂרְפוּ?! כָּל לְשׁוֹן חֲתִיַּת גֶּחָלִים לְשׁוֹן שְׁאִיבָה הוּא כְּמַשְׁמָעָהּ: כְּשֶׁמְּמַלֵּא הַכְּלִי בְּתוֹךְ הַמְּדוּרָה:

פסוק כט
אֶל אֵשֶׁת רֵעֵהוּ. כְּמַשְׁמָעוֹ. וְאַף עַל עֲבוֹדַת גִּלּוּלִים יֵשׁ לְדָרְשָׁהּ (שמות רבה לג:ז), שֶׁהִיא מְיֻחֶדֶת לַגּוֹיִם וְלֹא לְךָ:

פסוק ל
לֹא יָבוּזוּ וְגוֹ' וְנִמְצָא יְשַׁלֵּם וְגוֹ' נֹאַף אִשָּׁה וְגוֹ'. שְׁלָשְׁתָּם מְחֻבָּרִים בְּדִבּוּר אֶחָד. אִם **יִגְנֹב הַגַּנָּב** גְּנֵבָה אֵין לְבַזּוֹתוֹ כָּל כָּךְ כְּמוֹ הַנּוֹאֵף, לְמָה כִּי לְרַעֲבוֹן נַפְשׁוֹ הוּא עוֹשֶׂה וְאוּלַי אֵין לוֹ מַה יֹּאכַל, וּכְשֶׁנִּמְצָא יֵשׁ לוֹ תַּקָּנָה בְּתַשְׁלוּמִין, וּלְכָל הַיּוֹתֵר יְשַׁלֵּם שִׁבְעָתַיִם כְּלוֹמַר תַּשְׁלוּמֵי כֶּפֶל הָרִבֵּה וְאַפִּלּוּ חֲמִשִּׁים עַל אֶחָד, וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים **שִׁבְעָתַיִם** כְּמוֹ גּוֹנֵב שׁוֹר וְכֶלְיוֹ וּטְבָחוֹ שֶׁמְּשַׁלֵּם חֲמִשָּׁה בָקָר וְתַשְׁלוּמֵי כֶּפֶל עַל הַכֵּלִים (שמות כא:לז) הֲרֵי שִׁבְעָה: **אֶת כָּל הוֹן בֵּיתוֹ יִתֵּן**. וַאֲפִלּוּ צָרִיךְ לִמְכֹּר כָּל אֲשֶׁר לוֹ עַל זֶה מִכָּל מָקוֹם יֵשׁ לוֹ תַּקָּנָה וּמִתְחַלָּה מֻחֲמַת רָעָב עָשָׂה, אֲבָל:

פסוק לב
נֹאֵף אִשָּׁה חֲסַר לֵב. הוּא, שֶׁהֲרֵי לֹא לְרַעֲבוֹן עָשָׂה:
מַשְׁחִית נַפְשׁוֹ הוּא יַעֲשֶׂנָּה. הַזְּמָה:

פסוק לג
נֶגַע וְקָלוֹן יִמְצָא. עַל עֲבוֹדַת גִּלּוּלִים וְעַל גִּלּוּי עֲרָיוֹת הַנִּגְעִים בָּאִים:

פסוק לד
כִּי קִנְאָה. מִתְקַנֵּא בּוֹ לְהַפְרַע בּוֹ חֲמָתוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁהוּא גִּבּוֹר עַל כֹּל, **וְלֹא יַחְמוֹל בְּיוֹם נָקָם**:

פסוק לה
לֹא יִשָּׂא. פָּנִים, לְכָל מָמוֹן לְכַפֵּר עַל אֲשֶׁר כָּפַר בּוֹ וְנִדְבַּק בַּעֲבוֹדַת גִּלּוּלִים. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ (תוספתא בבא קמא ז:יג): לֹא יָבוּזוּ לַגַּנָּב, זֶה הַמִּתְגַּנֵּב מֵאַחַר חֲבֵירוֹ הוֹלֵךְ לְבֵית הַמִּדְרָשׁ וְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה, וְנִמְצָא יְשַׁלֵּם שִׁבְעָתַיִם, סוֹפוֹ שֶׁמִּתְמַנֶּה דַּיָּן וּמוֹרֶה הוֹרָאוֹת שֶׁאֵין שִׁבְעָתַיִם אֶלָּא תּוֹרָה שֶׁנֶּאֱמַר "מְזַקֵּק שִׁבְעָתָיִם" (תהלים יב:ז):

פרק ז

פסוק א
בני שמור אמרי ומצותי:

פסוק ב
וְתוֹרָתִי כְּאִישׁוֹן עֵינֶיךָ. שָׁחוֹר שֶׁל עַיִן שֶׁהוּא דּוֹמֶה לַחשֶׁךְ, כְּמוֹ **אִישׁוֹן לַיְלָה**:

פסוק ד
(**אֲחוֹתִי אָתְּ.** קָרְבָנָה אֵלֶיךָ):
וּמוֹדָע. קָרוֹב, כְּמוֹ "בֹּעַז מוֹדַעְתֵּנוּ" (רות ג:ב) – קְרוֹבֵנוּ. כְּלוֹמַר: קָרְבָנָה אֶצְלְךָ תָּמִיד:

פסוק ז
אָבִינָה. הִבְחַנְתִּי וְרָאִיתִי:

פסוק ח
אֵצֶל פִּנָּה. פִּנָּה שֶׁל זוֹנָה וַעֲבוֹדַת גִּלּוּלִים:

פסוק י
וְהִנֵּה אִשָּׁה. כְּמַשְׁמָעָהּ. דָּבָר אַחֵר: אֶחָד מִן אֶפִּיקוֹרְסִים:
שִׁית זוֹנָה. כְּמוֹ "שִׁתּוֹתֵיהֶם" (שמואל ב י:ד), כְּלוֹמַר: עֲרֻוַת זוֹנָה:
וּנְצוּרַת לֵב. כְּמוֹ "עִיר נְצוּרָה" (ישעיה א:ח) הַמּוּקֶפֶת כַּרְכּוֹם, וְכֵן לִבָּהּ שֶׁל זוֹ מוּקֶפֶת זִמָּה אִוֶּלֶת:

פסוק יא
וְסוֹרֶרֶת. סָרָה מִן הַדֶּרֶךְ:

פסוק יד
זִבְחֵי שְׁלָמִים עָלָי. כְּלוֹמַר: סְעוּדָה גְּדוֹלָה הֲכִינוֹתִי, כִּי **הַיּוֹם** הִקְרַבְתִּי נְדָרַי וּשְׁלָמַי:

פסוק טו
וָאֶמְצָאֵךְ. כְּדֵי שֶׁאֶמְצָאֵךְ:

פסוק טז
מַרְבַּדִּים. בִּגְדֵי חֹפֶשׁ וְנוֹי, וְדֻגְמָתוֹ בְּסוֹף הַסֵּפֶר, שֶׁנֶּאֱמַר "מַרְבַּדִּים עָשְׂתָה לָּהּ" (משלי לא:כב):
רָבַדְתִּי עַרְשִׂי. קִשַּׁטְתִּי:
חֲטוּבוֹת אֵטוּן מִצְרָיִם. מְהֻלָּלוֹת בִּגְדֵי כְּלֵי פִּשְׁתָּן חֲשׁוּבִין הַבָּאִים מִמִּצְרַיִם, שֶׁשָּׁם הַפִּשְׁתָּן מָצוּי, כְּדִכְתִיב בְּסֵפֶר (ישעיהו יט:ט) "וּבֹשׁוּ עֹבְדֵי פִּשְׁתִּים". **אֵטוּן** תַּרְגּוּם "מֵיתְרֵיהֶם" (שמות לה:יח) "אֶטוּנֵיהוֹן":

פסוק יז
נַפְתִּי מִשְׁכָּבִי. הֲנִיפוֹתִי הֲרֵיחַ, כְּמֵנִיף בְּסוּדָר בְּבֵית הַבֹּשֶׂם, לְהָבִיא הֲרֵיחַ מִלְמַעְלָה לְמַטָּה. וְדוּנָשׁ פֵּרֵשׁ לְשׁוֹן קְטוּר, וְאָמַר שֶׁאֵין לוֹ דִּמְיוֹן:

פסוק יט
כִּי אֵין הָאִישׁ בְּבֵיתוֹ. רְאִיתֶם שֶׂסִּלֵּק הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שְׁכִינָתוֹ, וְכָל טוֹב נָתַן לְעוֹבְדֵי גִּלּוּלִים:

פסוק כ
צְרוֹר הַכֶּסֶף. הַטּוֹבִים שֶׁבָּהֶם הָרַג:
לְיוֹם הַכֵּסֶא. לִזְמַן הַמּוֹעֵד הַקָּבוּעַ, וְכֵן "בַּכֶּסֶה לְיוֹם חַגֵּנוּ" (תהלים פא:ד):

פסוק כא
הִטַּתּוּ. לְאוֹתוֹ חָסַר לֵב (משלי ז:ז) אֵלֶיהָ:
בְּרֹב לִקְחָהּ. שֶׁהִיא לְמוּדָה לְהַרְגִּיל בְּכָךְ אֲנָשִׁים:
בְּחֵלֶק שְׂפָתֶיהָ. בְּדִבּוּר חֲלַקְלַק תַּדִּיחֶנּוּ מִן הַדֶּרֶךְ:

פסוק כב
וּכְעֶכֶס. זֶה אֶרֶס נָחָשׁ:
אֶל מוּסַר אֱוִיל. כְּנָחָשׁ הַמְמַהֵר לָרוּץ בִּשְׁלִיחוּת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיַסֵּר הָאֱוִיל, הַמְחֻיָּב לַמָּקוֹם בָּרוּךְ הוּא, כֵּן זֶה רָץ אַחֲרֶיהָ עַד שֶׁנִּכְשַׁל בָּהּ, וַיְפַלַּח חִצָּהּ אֶת כְּבֵדוֹ:

פסוק כג
כְּמַהֵר צִפּוֹר. לָרוּץ אֶל הַפַּח, וְאֵינוֹ יוֹדֵעַ כִּי הַפַּח נִפְרָשׂ שָׁם בְּנַפְשׁוֹ שֶׁל צִפּוֹר:

פסוק כד
וְעַתָּה בָנִים שִׁמְעוּ לִי וְגוֹ':

פרק ח

פסוק א
הֲלֹא חָכְמָה תִקְרָא. הֲלֹא הַתּוֹרָה מַכְרֶזֶת אֲלֵיכֶם דְּבָרִים הָאֲמוּרִים לְמַטָּה בָּעִנְיָן:

פסוק ג
לְפִי קָרֶת. תִּקְרָה הַנְּתוּנָה עַל הַשַּׁעַר, וְיוֹשְׁבִים עָלֶיהָ:
תְּרֹנָּה. תְּזַעֲקָנָה. וּמָה הִיא אוֹמֶרֶת? **אֲלֵיכֶם אִישִׁים אֶקְרָא**:

פסוק ו
שִׁמְעוּ כִּי נְגִידִים אֲדַבֵּר. דִּבְרֵי נְגִידוּת וַחֲשִׁיבוּת:

פסוק ח
נִפְתָּל וְעִקֵּשׁ. עֲקֻמּוּמִיּוּת:

פסוק י
מֵחָרוּץ. מִמֵּינֵי הַזָּהָב הוּא:

פסוק יא
מִפְּנִינִים. מַרְגָּלִיּוֹת:
לֹא יִשָּׁווּ בָהּ. לֹא יִדְמוּ לְשָׁוְיָהּ:

פסוק יב
שָׁכַנְתִּי עָרְמָה. אֵצֶל עָרְמָה, שֶׁכֵּיוָן שֶׁלָּמַד אָדָם תּוֹרָה, נִכְנַס בּוֹ עַרְמִימוּת שֶׁל כָּל דָּבָר (סוטה כא:):

פסוק יג
יִרְאַת ה' שְׂנֹאת רָע. זֶהוּ הַמּוּסָר שֶׁהַחָכְמָה מַכְרֶזֶת לַבְּרִיּוֹת:

פסוק טו
בִּי מְלָכִים יִמְלֹכוּ. שֶׁהַדִּינִים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲנִי מְלַמְּדָם:

פסוק יז
אַהֲב. כְּמוֹ אֶאֱהַב:
אֹהֲבַי. אֹהֲבֶיהָ כְּתִיב, אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: אֲנִי **אֹהֲבֶיהָ** שֶׁל תּוֹרָה **אֹהֲבַי**. זוֹ שָׁמַעְתִּי מֵרַבִּי אַהֲרֹן, בְּשֵׁם רַבִּי נָתָן:
יִמְצָאֻנְנִי. נו"ן יְתֵרָה: חֲמִשִּׁים שַׁעֲרֵי בִינָה אַמְצִיאֻנּוּ:

פסוק כא
לְהַנְחִיל אוֹהֲבַי יֵשׁ. יֵשׁ אוֹתִי נַחֲלָה רַבָּה:

פסוק כב
רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ. קוֹדֶם בְּרִיאָתוֹ שֶׁל עוֹלָם (פסחים נד.):

פסוק כג
נִסַּכְתִּי מֵרֹאשׁ. לְשׁוֹן נְסִיכֵי בְּנֵי אָדָם (מיכה ה:ד):

פסוק כד
חוֹלָלְתִּי. נִבְרֵאתִי:

פסוק כה
בְּטֶרֶם הָרִים הָטְבָּעוּ. בְּתוֹךְ הַמָּיִם:

פסוק כו
אֶרֶץ וְחוּצוֹת. אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וּשְׁאָר אַרְצוֹת (תענית י.):
וְרֹאשׁ עַפְרוֹת תֵּבֵל. אָדָם הָרִאשׁוֹן (סנהדרין לח.):

פסוק כז
בְּחָקּוֹ חוּג עַל פְּנֵי תְהוֹם. כְּשֶׁרָקַע חוּג הָאָרֶץ עַל הַמַּיִם, חֹק גְּבוּל בַּל יַעֲבֹר:
חוּג. לְשׁוֹן הֶקֵּף, כְּמוֹ "וּבַמְּחוּגָה יְתָאֲרֵהוּ" (ישעיה מד:יג). קוֹנְפָּא"ש בְּלַעַ"ז:

פסוק כח
בַּעֲזוֹז. כְּשֶׁהִגְבִּיר מַעְיְנוֹת תְּהוֹם:

פסוק כט
בְּשׂוּמוֹ לַיָּם חֻקּוֹ. וְגָזַר עַל יַם סוּף כְּשֶׁבָּרָאוֹ, עַל מְנָת לְהַבָּקַע לִפְנֵי מֹשֶׁה (שמות יד:כא):
בְּחָקּוֹ מוֹסְדֵי אָרֶץ. בְּחֻקָּתוֹ, מִלְּשׁוֹן חֻקּוֹ; כְּמוֹ "עַל כַּפַּיִם חַקּוֹתִיךְ" (ישעיה מט:טז); וְכֵן "וּמֵחֵיק הָאָרֶץ" (יחזקאל מג:יד):

פסוק ל
אָמוֹן. גְּדֵלָה אֶצְלוֹ, לְשׁוֹן "הָאֲמוּנִים עֲלֵי תוֹלָע" (איכה ד:ה):
יוֹם יוֹם. אַלְפַּיִם שָׁנָה (תהלים צ:ד; ויקרא רבה יט:א):

פסוק לא
מְשַׂחֶקֶת בְּתֵבֵל אַרְצוֹ. כָּל דּוֹרוֹת הָרִשָּׁעִים שֶׁהָיוּ מֵאָדָם וְעַד נֹחַ וּמִנֹּחַ וְעַד אַבְרָהָם הָיִיתִי מְשַׂחֶקֶת עֲלֵיהֶם:
וְשַׁעֲשֻׁעַי. צָפִיתִי עַד בֹּא דּוֹר הַמִּדְבָּר וְיִקַּבְּלוּנִי:

פסוק לב
וְעַתָּה בָנִים שִׁמְעוּ לִי:

פסוק לג
וְאַל תִּפְרָעוּ. וְאַל תְּבַטְּלוּ מוּסָרִי:

פסוק לד
לִשְׁקֹד. לִשְׁמֹר:
עַל דַּלְתוֹתַי. לְהִכָּנֵס רִאשׁוֹן לְבֵית הַמִּדְרָשׁ וּלְבֵית הַכְּנֶסֶת וְלָצֵאת אַחֲרוֹן:

פרק ט

פסוק א

חָכְמוֹת בָּנְתָה בֵיתָהּ. בְּחָכְמָה בָּנָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אֶת הָעוֹלָם:

חָצְבָה עַמּוּדֶיהָ שִׁבְעָה. שִׁבְעַת יְמֵי בְּרֵאשִׁית. דָּבָר אַחֵר: שִׁבְעָה סְפָרִים שֶׁיֵּשׁ בַּתּוֹרָה – "וַיְהִי בִּנְסֹעַ הָאָרֹן" (במדבר י:לה) סֵפֶר לְעַצְמוֹ; בְּמַסֶּכֶת שַׁבָּת (שבת קטז.):

פסוק ב

טָבְחָה טִבְחָהּ מָסְכָה יֵינָהּ. מְזֻגָּם בְּמַיִם, כְּמוֹ יַיִן חָזָק שֶׁאֵינוֹ רָאוּי לִשְׁתּוֹת חַי:

אַף עָרְכָה שֻׁלְחָנָהּ. כָּל יְצִירַת לַח וְיָבֵשׁ:

פסוק ג

שָׁלְחָה נַעֲרוֹתֶיהָ. אָדָם וְחַוָּה (סנהדרין לח.), דָּבָר אַחֵר: מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן (ויקרא רבה א,ד):

פסוק ד

מִי פֶתִי יָסוּר הֵנָּה. וְיִלְמַד אוֹתִי וְיֶחְכַּם:

פסוק ה

לְכוּ לַחֲמוּ בְלַחֲמִי וּשְׁתוּ בְּיַיִן מָסָכְתִּי. בְּיַיִן שֶׁמָּזַגְתִּי:

פסוק ו

עִזְבוּ פְתָאִים וְחְיוּ. אֶת דֶּרֶךְ הַפְּתָיוּת:

וְאִשְׁרוּ. לְשׁוֹן פַּעַם, כְּמוֹ "בַּאֲשֶׁרוֹ אָחֲזָה רַגְלִי" (איוב כג:יא):

פסוק ז

וּמוֹכִיחַ לָרָשָׁע מוּמוֹ. מוּם הוּא לַמּוֹכִיחַ, שֶׁזֶּה מְחָרְפוֹ וְאֵינוֹ שׁוֹמֵעַ לוֹ. זוֹ הִיא אַזְהָרָה שֶׁאָסוּר לְדַבֵּר עִם הַמְּסִיתִים מִדֶּרֶךְ הַיְשָׁרָה, אֲפִלּוּ לְהוֹכִיחָם וּלְקָרְבָם:

פסוק ט

תֵּן לְחָכָם וְיֶחְכַּם עוֹד. לְתַלְמִיד הָגוּן שְׁנֵה. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה (שמות רבה נ:ב): נֶאֱמַר לְנֹחַ "מִכָּל הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה וְגוֹ'" (בראשית ז:ב), וּכְשֶׁיָּצָא "וַיִּקַּח מִכָּל הַבְּהֵמָה וְגוֹ'" (בראשית ח:כ). אָמַר: מָה רָאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַרְבּוֹת בְּאֵלּוּ? אֶלָּא שֶׁרָצָה שֶׁאַקְרִיב לוֹ מֵהֶן:

הוֹדַע לְצַדִּיק. חָכְמָה וְהוּא **יוֹסֵף לֶקַח**. מִדַּעְתּוֹ וְעַל שִׁמּוּעָתוֹ:

פסוק י

תְּחִלַּת חָכְמָה יִרְאַת ה', וְדַעַת קְדוֹשִׁים. הִיא עִקַּר הַבִּינָה:

פסוק יא
וְיוֹסִיפוּ לְךָ שְׁנוֹת חַיִּים. שְׁנִים שֶׁל חַיִּים הֵם שֶׁל פַּרְנָסָה וְעֹשֶׁר:

פסוק טז
חֲסַר לֵב, וְאָמְרָה לוֹ. הַדְּבָרִים הַלָּלוּ, מָה אָמְרָה לוֹ:

פסוק יז
מַיִם גְּנוּבִים יִמְתָּקוּ. אֵין טַעַם בִּיאַת פְּנוּיָה כְּטַעַם אֵשֶׁת אִישׁ. אַף לְעִנְיַן הַמִּצְוָה, **מַיִם גְּנוּבִים יִמְתָּקוּ**. שֶׁהָיוּ יְרֵאִים לַעֲשׂוֹת בְּגָלוּי וְעוֹשִׂין בְּסֵתֶר:

פרק י

פסוק א
מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה בֵּן חָכָם יְשַׂמַּח אָב. זֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא (מדרש משלי י:א). דָּבָר אַחֵר:

אָבִיו מַמָּשׁ:

וּבֵן כְּסִיל תּוּגַת אִמּוֹ. תָּמִיד הוּא עִם אִמּוֹ בַּבַּיִת, וְרוֹאָה אֶת שְׁטוּתוֹ וּמְצַרָה. וּלְפִי הַמָּשָׁל:

בֵּן כְּסִיל כְּמוֹ יָרְבָעָם בֶּן נְבָט (ברכות לה:):

תּוּגַת אִמּוֹ. תּוּגַת כְּנֶסְיוֹתוֹ:

פסוק ב
לֹא יוֹעִילוּ אוֹצְרוֹת רֶשַׁע. שֶׁהָיָה מִשְׁתַּבֵּחַ בְּעָשְׁרוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וַיֹּאמֶר אֶפְרַיִם אַךְ עָשַׁרְתִּי וְגוֹמֵר" (הושע יב:ט):

וּצְדָקָה תַּצִּיל מִמָּוֶת. וְאִם תֹּאמַר: צַדִּיק שֶׁיִּבַזְבְּזוּ נְכָסָיו לִצְדָקָה, מֵהֵיכָן יִתְפַּרְנֵס?

פסוק ג
לֹא יַרְעִיב ה' נֶפֶשׁ צַדִּיק, וְהַוַּת רְשָׁעִים יֶהְדֹּף. יִדְחוֹף אוֹתָם וְתִפּוֹל:

פסוק ד
רָאשׁ עָשָׂה כַף רְמִיָּה. מִי שֶׁעָנִי בַּתּוֹרָה, מוֹרֶה הוֹרָאוֹת שֶׁקֶר:

כַּף רְמִיָּה. מֹאזְנַיִם שֶׁל רְמִיָּה. לְפִי פְּשׁוּטוֹ מַשְׁמַע בַּתַּגָּרִים:

וְיַד חָרוּצִים. יְשָׁרִים, שֶׁחוֹרְצִים דָּבָר בַּאֲמִתּוֹ וּמִשְׁפָּטוֹ בְּלֹא עַוְלָה:

פסוק ו
וּפִי רְשָׁעִים יְכַסֶּה חָמָס. הֶחָמָס יְכַסֶּה עַל פִּיהֶם וְיַהַרְגֵם:

פסוק ז
זֵכֶר צַדִּיק לִבְרָכָה. הַמַּזְכִּיר צַדִּיק מְבָרְכוֹ:

וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרְקָב. רִקָּבוֹן עוֹלֶה בִּשְׁמָם, שֶׁאֵין אָדָם חָפֵץ לְהַזְכִּיר שְׁמוֹ וְהוּא מִשְׁתַּכֵּחַ מֵאֵלָיו (יומא לח:):

פסוק ח

חֲכַם לֵב יִקַּח מִצְוֹת. מֹשֶׁה רַבֵּינוּ, שֶׁכָּל יִשְׂרָאֵל הָיוּ עוֹסְקִין בְּבִזַּת מִצְרַיִם, וְהוּא הָיָה עוֹסֵק בְּמִצְוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת עַצְמוֹת יוֹסֵף וְגוֹ'" (שמות יג:יט):
וֶאֱוִיל שְׂפָתַיִם יִלָּבֵט. לְשׁוֹן יְגִיעָה. וְיֵשׁ בְּסִפְרֵי בְּפָרָשָׁה "וַיְהִי הָעָם כְּמִתְאֹנְנִים" (במדבר יא:א): אָמְרוּ: כַּמָּה נִתְלַבַּטְנוּ בַּדֶּרֶךְ:

פסוק ט

וּמְעַקֵּשׁ דְּרָכָיו יִוָּדֵעַ. יִשָּׁבֵר וְיִתְיַסֵּר, כְּמוֹ "וַיֹּדַע בָּהֶם אֶת אַנְשֵׁי סֻכּוֹת" (שופטים ח:טז):

פסוק י

קוֹרֵץ עַיִן יִתֵּן עַצָּבֶת. זֶה הַמַּסִּית אָדָם בְּקָרִיצוֹתָיו לְרָעָה:

פסוק יא

מְקוֹר חַיִּים פִּי צַדִּיק וּפִי רְשָׁעִים וְגוֹ'. פִּיהֶם יְכַסֶּה חָמָס שֶׁבְּלִבָּם, שֶׁמַּחֲלִיקִין אֶת שִׂפְתֵיהֶם וְשִׂנְאָה טְמוּנָה בְּלִבָּם. וְאֵין פִּתְרוֹן מִקְרָא זֶה דּוֹמֶה לְפִתְרוֹן הָעֶלְיוֹן (משלי י:ו), וְהָעִנְיָן יוֹרֶה עֲלֵיהֶם:

פסוק יב

שִׂנְאָה תְּעוֹרֵר מְדָנִים. אֲפִלּוּ עֲבֵרָה שֶׁנִּתְּנָה לְשִׂכְחָה נִזְכֶּרֶת עַל יְדֵי מַרְבִּית עֲוֹנוֹת; בָּאָה שִׂנְאָה אַחֲרוֹנָה וּמְעוֹרֶרְתָּן. שֶׁכֵּן יְחֶזְקֵאל הוֹכִיחַ אֶת יִשְׂרָאֵל עַל עֲבֵרוֹת מִצְרַיִם: "וָאֹמַר אֲלֵהֶם אִישׁ אֶת שִׁקּוּצֵי עֵינָיו הַשְׁלִיכוּ וְגוֹ'" (יחזקאל כ:ז) – כַּמָּה שָׁנִים הָיְתָה שִׂנְאָה זוֹ כְּבוּשָׁה וְלֹא הִזְכִּירָהּ לָהֶם הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, עַד עַכְשָׁו, שֶׁהִרְבּוּ עֲבֵרוֹת עַל פִּשְׁעֵיהֶם (ויקרא רבה ז:א):
וְעַל כָּל פְּשָׁעִים תְּכַסֶּה אַהֲבָה. כְּשֶׁיִּשְׂרָאֵל מֵטִיבִים מַעֲשֵׂיהֶם, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְכַסֶּה עַל פְּשָׁעֵיהֶם:

פסוק יג

בִּשְׂפָתֵי נָבוֹן תִּמָּצֵא חָכְמָה. כְּשֶׁאָדָם מוֹכִיחַ לְנָבוֹן, מֵשִׁיב לוֹ: חָטָאתִי! כְּגוֹן דָּוִד שֶׁאָמַר לְנָתָן: "חָטָאתִי" (שמואל ב יב:יג):
וְשֵׁבֶט לְגֵו חֲסַר לֵב. אֲבָל חֲסַר לֵב אֵינוֹ שׁוֹמֵעַ עַד שֶׁיִּלָּקֶה, כְּמוֹ פַּרְעֹה (שמות ז:יד-יא:י):

פסוק יד
חֲכָמִים יִצְפְּנוּ דָעַת. יִשְׁמְרוּהוּ בְּלִבָּם, שֶׁלֹּא יִשְׁכָּחוּהוּ:

פסוק טו
הוֹן עָשִׁיר. בַּתּוֹרָה:

קִרְיַת עֻזּוֹ. הִיא לוֹ:

מְחִתַּת דַּלִּים רֵישָׁם. עֲנִיּוּתָם, שֶׁלֹּא עָסְקוּ בַּתּוֹרָה, הִיא מְחִתָּתָם:

פסוק טז
פְּעֻלַּת צַדִּיק לְחַיִּים. כְּמַשְׁמָעוֹ. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה (דברים רבה ב:כ): שְׁלֹמֹה עָשָׂה פְּעֻלַּת הַמִּקְדָּשׁ לְחַיֵּיהֶם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, לְכַפָּרָתָן:

וּתְבוּאַת רָשָׁע. תְּבוּאָתוֹ (ס"א: הֲבָאָתוֹ) שֶׁל מְנַשֶּׁה (דברי הימים ב לג:ז), שֶׁהִכְנִיס בּוֹ הַסֶּמֶל, הִיא הָיְתָה לְחַטָּאת:

פסוק יז
אֹרַח לְחַיִּים. הַשּׁוֹמֵר מוּסָר הִיא הַדֶּרֶךְ לְחַיִּים:

וְעוֹזֵב תּוֹכַחַת מַתְעֶה. אֶת עַצְמוֹ וְאֶת אֲחֵרִים:

פסוק יח
מְכַסֶּה שִׂנְאָה שִׂפְתֵי שָׁקֶר. הֶחָנֵף שִׂפְתָיו שֶׁקֶר, וּמְכַסֶּה שִׂנְאָה בְּלִבּוֹ:

וּמוֹצִיא דִבָּה הוּא כְסִיל. לַעַז, שֶׁיִּהְיוּ אֲנָשִׁים דּוֹבְבִין בּוֹ עַל חֲבֵירוֹ:

פסוק יט
בְּרֹב דְּבָרִים לֹא יֶחְדַּל פָּשַׁע. הַמַּרְבֶּה דְּבָרִים מֵבִיא חֵטְא:

וְחוֹשֵׂךְ שְׂפָתָיו. הוּא הַמַּשְׂכִּיל:

פסוק כ
כֶּסֶף נִבְחָר לְשׁוֹן צַדִּיק. שֶׁיּוֹדֵעַ לְהוֹכִיחַ:

לֵב רְשָׁעִים כְּמְעָט. שֶׁאֵינוֹ שׁוֹמֵעַ לְתוֹכַחַת צַדִּיק. וּמִדְרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא אוֹמֵר (תנחומא, כי תשא ו): עַל עִדּוֹ הַנָּבִיא נֶאֱמַר, שֶׁקָּרָא עַל הַמִּזְבֵּחַ בְּבֵית אֵל; וַיָּרֻבְעָם, אַף עַל פִּי שֶׁיָּבְשָׁה יָדוֹ, לֹא קִבֵּל תּוֹכֵחָה, שֶׁנֶּאֱמַר "חַל נָא אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ וְגוֹ'" (מלכים א יג:ו) וְלֹא 'אֱלֹהַי'; וְאוֹמֵר "וַתָּשָׁב יָדוֹ כְּבָרִאשֹׁנָה" (מלכים א יג:ו) – עוֹמֵד וּמַקְטִיר לַעֲבוֹדַת גִּלּוּלִים, וְאַף בַּסּוֹף כֵּן:

פסוק כא
שִׂפְתֵי צַדִּיק יִרְעוּ רַבִּים וְגוֹ'. שֶׁרַבִּים אוֹכְלִים בִּזְכוּתוֹ וּבִתְפִלָּתוֹ:

פסוק כב
בִּרְכַּת ה' הִיא תַעֲשִׁיר, וְלֹא יוֹסִיף עֶצֶב עִמָּהּ. אֵין צָרִיךְ לְהִתְיַגֵּעַ לְהַעֲשִׁיר בּוֹ, דַּי בַּבְּרָכָה מַה שֶּׁהוּא מְבָרְכוֹ:

פסוק כג
כִּשְׂחוֹק לִכְסִיל עֲשׂוֹת זִמָּה. עֲצַת חַטָּאִים:
וְחָכְמָה כִשְׂחוֹק לְאִישׁ תְּבוּנָה. כְּלוֹמַר: קַלָּה הִיא בְּעֵינָיו לַעֲשׂוֹת:

פסוק כד
מְגוֹרַת רָשָׁע. מַה שֶּׁהוּא יָרֵא יָבֹא לוֹ. דּוֹר הַפְּלַגָּה יָרְאוּ וְאָמְרוּ "פֶּן נָפוּץ" (בראשית יא:ד), וְסוֹפָן כְּתִיב "וַיָּפֶץ ה' אֹתָם מִשָּׁם" (בראשית יא:ח):
וְתַאֲוַת צַדִּיקִים יִתֵּן. מִי שֶׁבְּיָדוֹ לִתְּנָהּ (לָתֵת):

פסוק כה
כַּעֲבוֹר סוּפָה וְאֵין רָשָׁע. פִּתְאוֹם בָּא עֶבְרַת רוּחַ סְעָרָה, נִכְרַת הָרָשָׁע מִמְּקוֹמוֹ:

פסוק כח
תּוֹחֶלֶת צַדִּיקִים שִׂמְחָה. סוֹפָהּ מִתְקַיֶּמֶת וּשְׂמֵחִים:
וְתִקְוַת רְשָׁעִים תֹּאבֵד. כִּי לֹא תָבֹא:

פסוק כט
מָעוֹז לַתֹּם דֶּרֶךְ ה' וּמְחִתָּה. הִיא לְפוֹעֲלֵי אָוֶן שֶׁאֵינָן הוֹלְכִין בָּהּ, וְהִיא נִפְרַעַת מֵהֶם:

פסוק ל
צַדִּיק לְעוֹלָם בַּל יִמּוֹט. כְּשֶׁהוּא מָט אֵין מוֹטָתוֹ מוֹטַת עוֹלָם, כִּי יִפּוֹל וְקָם (משלי כד:טז):

פסוק לא
פִּי צַדִּיק יָנוּב חָכְמָה. יְדַבֵּר, לְשׁוֹן "נִיב שְׂפָתָיִם" (ישעיהו נז:יט):

פסוק לב
שִׂפְתֵי צַדִּיק יֵדְעוּן רָצוֹן. יוֹדְעִים לְרַצּוֹת וּלְפַיֵּס אֶת בּוֹרְאָם, וְיוֹדְעִים לְרַצּוֹת אֶת הַבְּרִיּוֹת וּלְהַטִּיל שָׁלוֹם בֵּינֵיהֶם:

פרק יא

פסוק ב
בָּא זָדוֹן וַיָּבֹא קָלוֹן וְאֶת צְנוּעִים חָכְמָה. תָּבוֹא חָכְמָה:

פסוק ג
תֻּמַּת יְשָׁרִים תַּנְחֵם. תַּנְהֲלֵם:
וְסֶלֶף בּוֹגְדִים יְשָׁדֵם. יְשַׁדְּדֵם:

פסוק ו
צְדָקַת יְשָׁרִים תַּצִּילֵם וּבְהַוַּת בֹּגְדִים יִלָּכֵדוּ. בַּהַוּוֹת שֶׁהֵם עוֹשִׂים הֵם נִלְכָּדִים. וְהַמִּקְרָא מְסֹרָס הוּא, כְּלוֹמַר: **וּבוֹגְדִים בְּהַוַּת יִלָּכֵדוּ**:

פסוק ז
בְּמוֹת אָדָם רָשָׁע תֹּאבַד תִּקְוָה. תִּקְוַת כָּל הַבּוֹטְחִים בּוֹ:
וְתוֹחֶלֶת אוֹנִים אָבָדָה. תּוֹחֶלֶת בָּנָיו, שֶׁהֵם אוֹנוֹ, אָבְדָה, כִּי בִּזְכוּתוֹ לֹא תָּבוֹא לָהֶם טוֹבָה. אֲבָל בְּמוֹת צַדִּיקִים יֵשׁ לִבְנֵיהֶם מִבְטָח בְּצִדְקָתָם:

פסוק ח
צַדִּיק מִצָּרָה נֶחֱלָץ. בְּמוֹת רָשָׁע, וְלַמִּקְרָא הָעֶלְיוֹן (משלי יא:ז) זֶה מְחֻבָּר:

פסוק ט
בְּפֶה חָנֵף. חָנֵף הַמֵּסִית חֲבֵרוֹ בְּדֶרֶךְ רַע, **מַשְׁחִיתוֹ בְּפִיו**:
וּבְדַעַת צַדִּיקִים יֵחָלֵצוּ. וְהַצַּדִּיק נֶחֱלָץ מִמֶּנּוּ בְּדַעַת הַתּוֹרָה, שֶׁהִזְהִירָה עָלָיו "לֹא תֹאבֶה לוֹ וְגוֹ'" (דברים יג:ט):

פסוק יא
תָּרוּם קָרֶת. תִּתְקַיֵּם תִּקְרַת הַבַּיִת בְּגָבְהָהּ מִלְּפוֹל. בְּעוֹד שֶׁהָיוּ מַלְכֵי יְהוּדָה יְשָׁרִים, הֶעֱמִידָה תְּפִלָּתָם אֶת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ:

פסוק יב
וְאִישׁ תְּבוּנוֹת יַחֲרִישׁ. כְּשֶׁמְּבַזֶּהוּ הֶחָסֵר לֵב; כְּמוֹ שָׁאוּל, דִּכְתִיב "וַיִּבְזֻהוּ וְלֹא הֵבִיאוּ לוֹ מִנְחָה וַיְהִי כְּמַחֲרִישׁ" (שמואל א י:כז):

פסוק יד
בְּאֵין תַּחְבֻּלוֹת. כְּשֶׁהַצָּרָה בָּאָה עַל יִשְׂרָאֵל, וְאֵינָן נוֹתְנִין לֵב לְהָבִין לְהִתְעַנּוֹת וְלַעֲשׂוֹת תְּשׁוּבָה, **יִפֹּל עָם**:

פסוק טו
רַע יֵרוֹעַ. הָרָשָׁע יִתְרוֹצֵץ, אֲשֶׁר עָרַב לִבּוֹ לַעֲבוֹדַת גִּלּוּלִים:

וְשׁוֹנֵא תּוֹקְעִים. תּוֹקְעִים כַּף לְעַשּׁוֹת רַע וְלַלֶּכֶת בַּעֲצָתָם, וְרַבּוֹתֵינוּ דְּרָשׁוּהוּ (יבמות קט:) בְּעַרְבוּת מָמוֹן:

פסוק טז

תִּתְמֹךְ כָּבוֹד. כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל תְּקָרֵב תָּמִיד לִכְבוֹד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְתוֹרָתוֹ:
וְעָרִיצִים יִתְמְכוּ עֹשֶׁר. בְּנֵי אֱדוֹם מִתְקָרְבִים אֵצֶל גְּנֵיבוֹת מָמוֹן וְגָזֵל:

פסוק יז

גּוֹמֵל נַפְשׁוֹ. גּוֹמֵל טוֹבָה לְקִרְוֹבָיו. **אִישׁ חָסֶד** אִישׁ שֶׁהוּא חָסִיד:
וְעֹכֵר שְׁאֵרוֹ אַכְזָרִי. וְהָאַכְזָרִי הוּא עוֹכֵר אֶת קִרְוֹבָיו:

פסוק יח

רָשָׁע עֹשֶׂה פְּעֻלַּת שָׁקֶר. פְּעֻלָּתוֹ שֶׁל רָשָׁע מְשֻׁקֶּרֶת לוֹ, כְּסָבוּר שֶׁתִּתְקַיֵּם בּוֹ הַצְלָחָתוֹ, וְהַכֹּל אָבֵד:
וְזוֹרֵעַ צְדָקָה שָׂכָר אֱמֶת. וְהַזּוֹרֵעַ צְדָקָה הִיא פְּעֻלָּה שֶׁל אֱמֶת, כִּי בְּוַדַּאי בָּטוּחַ הוּא שֶׁיְּקַבֵּל פְּעֻלּוֹ בַּסּוֹף:
שָׂכָר. קִרְוֹנִיא"ל בְּלַעַ"ז, כְּאָדָם הַסּוֹכֵר אַמַּת הַמַּיִם כְּדֵי לְלָקוֹט דָּגִים, וּבָטוּחַ שֶׁיִּמְצָא שָׁם דָּגִים הַרְבֵּה. וְדוֹמֶה לוֹ "כָּל עֹשֵׂי שֶׂכֶר אַגְמֵי נָפֶשׁ" (ישעיהו יט:י):

פסוק יט

כֵּן צְדָקָה לְחַיִּים. אֱמִתּוֹ שֶׁל צְדָקָה סוֹפָהּ לְחַיִּים, כְּמוֹ "כֵּן בְּנוֹת צְלָפְחָד דֹּבְרוֹת" (במדבר כז:ז):

פסוק כא

יָד לְיָד. כְּלוֹמַר: מִיַּד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיָדוֹ תָּבוֹא לוֹ שְׂכַר פְּעֻלָּתוֹ, **וְלֹא יִנָּקֶה** מִן הָרָעָה אֲשֶׁר עָשָׂה (סוטה ד:):

פסוק כב

נֶזֶם זָהָב בְּאַף חֲזִיר. שֶׁמְּלַכְלֵךְ אוֹתָהּ בָּאַשְׁפּוֹת, כֵּן תַּלְמִיד חָכָם הַסָּר מִן הַדֶּרֶךְ הַטּוֹבָה:
וְסָרַת טָעַם. פּוֹרֵשׁ מִן הַתּוֹרָה:

פסוק כג

תִּקְוַת רְשָׁעִים עֶבְרָה. בְּטוּחִים וּמְקַוִּים לְגֵיהִנֹּם:

פסוק כד

יֵשׁ מְפַזֵּר. מְמוֹנוֹ, כְּגוֹן לִצְדָקָה, **וְנוֹסָף עוֹד**:

וְחוֹשֵׁךְ. עַצְמוֹ מִיֹּשֶׁר, **אַף לְמַחְסוֹר** יִהְיֶה לוֹ:

פסוק כה

נֶפֶשׁ בְּרָכָה. שֶׁהוּא וַתְרָן בְּמָמוֹנוֹ. וְכָל לְשׁוֹן בְּרָכָה – פִּישׁוּן בְּלַעַ"ז:
וּמַרְוֶה. שֶׁמַּשְׁבִּיעַ אֶת הָעֲנִיִּים:
גַּם הוּא יוֹרֶא. יִשְׂבַּע טוֹב:

פסוק כו

מוֹנֵעַ בָּר. מְלַמֵּד תּוֹרָה:

פסוק כז

שׁוֹחֵר טוֹב. הֶחָפֵץ לְהַדְרִיךְ אֶת הַבְּרִיּוֹת בְּדֶרֶךְ טוֹבָה, וּמוֹכִיחַ וּמְיַסֵּר אוֹתָם:
יְבַקֵּשׁ רָצוֹן. הוּא חָפֵץ שֶׁיִּהְיֶה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא רוֹצֶה בָּם, וּמִתְפַּיֵּס עִמָּם. **רָצוֹן**, אפיימינ"ט בְּלַעַ"ז:

פסוק כט

עוֹכֵר בֵּיתוֹ יִנְחַל רוּחַ. אָדָם עָצֵל שֶׁיִּנְחַל רוּחַ תָּמִיד, וְאֵינוֹ יָגֵעַ בַּתּוֹרָה וְלֹא בְּמְלָאכָה, סוֹף עוֹכֵר אֶת בְּנֵי בֵיתוֹ, שֶׁאֵין לָהֶם מַה לֶּאֱכֹל:

פסוק ל

פְּרִי צַדִּיק. גְּמוּל פֵּירוֹת מַעֲשֵׂה הַצַּדִּיקִים **עֵץ חַיִּים** הֵם לָעוֹלָם:
וְלֹקֵחַ נְפָשׁוֹת חָכָם. מִי שֶׁהוּא חָכָם, קוֹנֶה לוֹ נְפָשׁוֹת. שֶׁמְּלַמְּדָם דֶּרֶךְ טוֹב, וַהֲרֵי הֵם לוֹ כְּאִלּוּ קְנָאָם, כְּעִנְיָן שֶׁנֶּאֱמַר "וְאֶת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְחָרָן" (בראשית יב:ה):

פסוק לא

הֵן צַדִּיק בָּאָרֶץ יְשֻׁלָּם. לָמָּה יִבְטַח הָרָשָׁע בְּשָׁעָה שֶׁמַּצְלַחַת לוֹ? הֲלֹא הוּא רוֹאֶה שֶׁהַצַּדִּיק מִשְׁתַּלֵּם שִׂכַר הָעֲבֵירָה שֶׁבְּיָדוֹ בְּעוֹדוֹ עַל הָאָרֶץ בַּחַיִּים:
וְאַף כִּי רָשָׁע וְחוֹטֵא. וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁסּוֹפוֹ שֶׁל רָשָׁע לְהִשְׁתַּלֵּם לוֹ, אוֹ בְּחַיָּיו אוֹ בְּמוֹתוֹ:

פרק יב

פסוק ב

טוֹב יָפִיק. מוֹצִיא מִן הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נַחַת רוּחַ, לְהָבִיא טוֹבָה לָעוֹלָם:
וְאִישׁ מְזִמּוֹת יַרְשִׁיעַ. בַּעַל עֲלִילוֹת יַרְשִׁיעַ – מְחַיֵּב אֶת הַבְּרִיּוֹת לְהָבִיא רָעָה, וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וְחוֹטֵא אֶחָד יְאַבֵּד טוֹבָה הַרְבֵּה" (קהלת ט:יח):

פסוק ג
לֹא יִכּוֹן אָדָם בְּרֶשַׁע. לֹא יִתְבַּסֵּס:

פסוק ד
וּכְרָקָב. תּוֹלַעַת הַנִּכְנָס תּוֹךְ הָעֲצָמוֹת וְטוֹחֵן אוֹתָם, כֵּן אִשָּׁה מְבִישָׁה וְרָעָה, שֶׁמַּעֲשֶׂיהָ בּוֹשִׁים:

פסוק ו
דִּבְרֵי **רְשָׁעִים אֶרֶב דָּם**. יוֹעֲצִים לִרְצוֹחַ בְּיָדָם אוֹ עַל יְדֵי עֵדוּת שֶׁקֶר:
וּפִי יְשָׁרִים. כְּשֶׁשּׁוֹמְעִים אֶת עֲצָתָם, יַצִּילוּם לַנִּרְדָּפִים, שֶׁמְּגַלִּים אֶת עֲצָתָם; אוֹ אִם עֵדִים הֵם, מְזִמִּין אוֹתָם:

פסוק ז
הָפוֹךְ רְשָׁעִים. כְּמוֹ "לַהֲפֹךְ", כְּמַהְפֵּכַת רֶגַע (איכה ד:ו) נֶהְפָּכִים:
וְאֵינָם. כָּלִים, כְּגוֹן סְדוֹם (בראשית יט:כד-כה):
וּבֵית צַדִּיקִים יַעֲמֹד. יִתְקַיֵּם:

פסוק ח
לְפִי שִׂכְלוֹ יְהֻלַּל אִישׁ. אִם חָכָם מְעַט אוֹ הַרְבֵּה, הַכֹּל לְפִי שִׂכְלוֹ יִטֹּל שְׂכָרוֹ:
וְנַעֲוֵה לֵב. שֶׁהֵנִיעַ לִבּוֹ לְנַמְרֵי מִן הַתּוֹרָה, הוּא יִהְיֶה לָבוּז:
נַעֲוֵה. כְּמוֹ "נַעֲוֵיתִי מִשְּׁמֹעַ" (ישעיה כא:ג), וְכֵן "בֶּן נַעֲוֹת הַמַּרְדּוּת" (שמואל א כ:ל). וְיֵשׁ לוֹמַר נַעֲוֵה – מִי שֶׁלִּבּוֹ נָעוּעַ, מִגְּזֵרַת "נָע וָנָד" (בראשית ד:יב). כַּאֲשֶׁר יֹאמַר "יִזָּעֲוֶה" (דברים כח:כה) מִגְּזֵרַת "זָע" (אסתר ה:ט):

פסוק ט
טוֹב נִקְלֶה. בְּעֵינָיו, וְנַעֲשֶׂה עֶבֶד לְעַצְמוֹ:
מִמְתְכַּבֵּד. בְּעֵינָיו, וְאוֹמֵר: גְּנַאי הוּא לִי לַעֲמֹל בְּמָלָאכָה, שֶׁאֲנִי מִבְּנֵי אָדָם גְּדוֹלִים; וְסוֹפוֹ לִהְיוֹת **חָסֵר לָחֶם**:

פסוק י
יוֹדֵעַ צַדִּיק נֶפֶשׁ בְּהֶמְתּוֹ. מַה בְּהֶמְתּוֹ וּבְנֵי בֵיתוֹ צְרִיכִים:

פסוק יא
עוֹבֵד אַדְמָתוֹ יִשְׂבַּע לָחֶם. כְּמַשְׁמָעוֹ, וּלְפִי מְשָׁלוֹ: שֶׁחוֹזֵר עַל תַּלְמוּדוֹ תָּמִיד, שֶׁלֹּא יִשְׁתַּכַּח:

פסוק יב

חָמַד רָשָׁע. לִהְיוֹת נִזּוֹן וּמִתְפַּרְנֵס מִמְּצוֹד רְשָׁעִים, שֶׁצָּדִין אֶת הַבְּרִיּוֹת בִּגְזֵלוֹת וְחָמָס:
וְשֹׁרֶשׁ צַדִּיקִים יִתֵּן. מַה שֶּׁהוּא רָאוּי לִיתֵּן, וְהוּא הַפְּרִי:

פסוק יג

בְּפֶשַׁע שְׂפָתַיִם. בְּפֶשַׁע שִׂפְתֵי דּוֹר הַמַּבּוּל, שֶׁאָמְרוּ: "מַה שַּׁדַּי כִּי נַעַבְדֶנּוּ" (איוב כא:טו), בָּא לָהֶם מוֹקֵשׁ רָע, וְנֹחַ הַצַּדִּיק יָצָא מֵהַצָּרָה (תנחומא, נח טז):

פסוק יד

מִפְּרִי פִי אִישׁ. מִשְׂכַּר פִּיהֶם שֶׁל עוֹסְקֵי תוֹרָה, אוֹכְלִים טוֹב בָּעוֹלָם הַזֶּה, וְהַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לָהֶם לָעוֹלָם הַבָּא:

פסוק טז

אֱוִיל בַּיּוֹם יִוָּדַע כַּעְסוֹ. בְּיוֹם שֶׁהוּא כּוֹעֵס, בּוֹ בַּיּוֹם הוֹדִיעַ כַּעְסוֹ, שֶׁהוּא מִתְגָּרֶה וּמְחָרֵף חֲבֵירוֹ בָּרַבִּים, וְאֵין מַעֲצָר לְרוּחוֹ. אֲבָל **הֶעָרוּם כֹּסֶה קָלוֹן** וְאֵינוֹ מְמַהֵר לָרִיב. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה: בְּיוֹם שֶׁנִּבְרָא אָדָם הָרִאשׁוֹן נוֹדַע סוּרְחָנוֹ (עבודה זרה ח.), וְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁהוּא עָרוּם, לֹא רָצָה לְשַׁחֵת בְּרִיּוֹתָיו, כִּסָּה קְלוֹנוֹ (חגיגה יב.) וְדָחָה לְגָזֵרָתוֹ מִיּוֹם שֶׁל אָדָם לְיוֹם שֶׁלּוֹ, שֶׁהוּא אֶלֶף שָׁנָה (תהלים צ:ד; במדבר רבה יד:יב):

פסוק יז

יָפִיחַ אֱמוּנָה יַגִּיד צֶדֶק. מִי שֶׁמְּדַבֵּר אֱמוּנָה מַגִּיד בְּדִין עֵדוּת צֶדֶק לְזַכּוֹת הַזַּכַּאי:

פסוק יח

יֵשׁ בּוֹטֶה. מְדַבֵּר, כְּמוֹ "לְבַטֵּא בִּשְׂפָתַיִם" (ויקרא ה:ד):
כְּמַדְקְרוֹת חָרֶב. שֶׁמְּסַכְסֵךְ אֶת הַבְּרִיּוֹת וְגוֹרֵם לָהֶם לַהֲרֹג:
וּלְשׁוֹן חֲכָמִים. הַמֵּבִיא שָׁלוֹם בֵּין אָדָם לַחֲבֵירוֹ:
מַרְפֵּא. לַמִּבְטָא הַהוּא:

פסוק יט

שִׂפַת אֱמֶת תִּכּוֹן לָעַד. תִּתְבַּסֵּס וּתְקַיֵּם:
וְעַד אַרְגִּיעָה. לְמִעֵט רֶגַע הוּא כָּלָה וְהוֹלֵךְ, שֶׁהַשֶּׁקֶר אֵין לוֹ רַגְלַיִם:

פסוק כ

מִרְמָה בְּלֶב חֹרְשֵׁי רָע. וּמִתּוֹךְ שֶׁהֵם טְרוּדִים בְּמַחֲשָׁבוֹת שֶׁל תַּרְמִית, אֵין לָהֶם שִׂמְחָה,
וְלִיוֹעֲצֵי שָׁלוֹם שִׂמְחָה:

פסוק כא
לֹא יְאֻנֶּה לַצַּדִּיק. לֹא יֵאָרַע, לֹא תִזְדַּמֵּן לוֹ עֲבֵרָה בְּלִי דַּעַת:

פסוק כג
אָדָם עָרוּם כּוֹסֶה דָּעַת. אֲפִלּוּ בְּחָכְמָתוֹ הוּא צָנוּעַ, וְכָל שֶׁכֵּן לְדִבְרֵי שְׁטוּת הוּא מְכַסֶּה.
אֲבָל **וְלֵב כְּסִילִים יִקְרָא אִוֶּלֶת**. מַכְרִיז אִוֶּלֶת בְּקוֹל רָם:

פסוק כד
יַד חָרֻצִים. יְשָׁרִים:
תִּמְשׁוֹל. תַּעֲשִׁיר:

פסוק כה
דְּאָגָה בְלֶב אִישׁ יַשְׁחֶנָּה. יְשִׂיחֶנָּה מִדַּעְתּוֹ:
וְדָבָר טוֹב יְשַׂמְּחֶנָּה. יַעֲסֹק בַּתּוֹרָה, וְהִיא תְּשַׂמַּח אֶת הַדְּאָגָה שֶׁבְּלִבּוֹ וְתַצִּילֶנּוּ מִמֶּנָּה.
וּלְדִבְרֵי הָאוֹמֵר: יְשִׂיחֶנָּה לַאֲחֵרִים, כָּךְ סוֹפוֹ שֶׁל מִקְרָא: **וְדָבָר טוֹב**. שֶׁיְּנַחֲמֶנּוּ חֲבֵרוֹ, יְשַׂמַּח אֶת הַדְּאָגָה:

פסוק כו
יָתֵר מֵרֵעֵהוּ צַדִּיק. הַצַּדִּיק מְוַתֵּר מִדּוֹתָיו וְעוֹבֵר עֲלֵיהֶם יָתֵר, לְרַיי"ש בְּלַעַ"ז:
וְדֶרֶךְ רְשָׁעִים. שֶׁהִיא לְמוּדָה לְהָרַע, הִיא **תַּתְעֵם**:

פסוק כז
לֹא יַחֲרֹךְ. מְחֻבָּר לַמִּקְרָא שֶׁלְּפָנָיו, כְּלוֹמַר: דֶּרֶךְ רָשָׁע תַּתְעֵהוּ, **וְלֹא יַחֲרֹךְ אֶת צֵידוֹ שֶׁל רְמִיָּה שָׁלוֹ**:
לֹא יַחֲרֹךְ. לֹא יַצְלִיחַ בְּתַרְמִיתוֹ. וּלְפִי שֶׁדִּבֵּר בִּלְשׁוֹן צַיִד, נוֹפֵל בּוֹ לְשׁוֹן חֲרִיכָה, שֶׁהַצַּיָּד הַמַּצְלִיחַ צָד אֶת הָעוֹפוֹת וְחוֹרְכָן בָּאֵשׁ:
וְהוֹן אָדָם יָקָר חָרוּץ. מִקְרָא מְסֹרָס הוּא **וְהוֹן אָדָם** שֶׁהוּא **חָרוּץ יָקָר** הוּא, מָמוֹן אָדָם כָּשֵׁר יָקָר הוּא:
חָרוּץ. עוֹשֶׂה אֱמֶת, כְּמוֹ "יַד חָרוּצִים תַּעֲשִׁיר" (משלי י:ד):

פסוק כח
בְּאֹרַח צְדָקָה חַיִּים וְדֶרֶךְ נְתִיבָה. שֶׁל צְדָקָה:
אַל מָוֶת. לֹא יָמוּת:

פרק יג

פסוק א

בֵּן חָכָם מוּסַר אָב. מִקְרָא קָצָר הוּא: **בֵּן חָכָם** שׁוֹאֵל וְאוֹהֵב **מוּסַר אָב**. וְיֵשׁ אוֹמְרִים:
בִּשְׁבִיל **מוּסַר הָאָב** הוּא **חָכָם**:
וְלֵץ. לֹא שָׁמַע גְּעָרָה שֶׁאֵינוֹ מְקַבֵּל תּוֹכָחוֹת:

פסוק ב

מִפְּרִי פִי אִישׁ יֹאכַל טוֹב. מִשְׁכַּר תּוֹרָתוֹ יֹאכַל טוֹב בָּעוֹלָם הַזֶּה, וְהַקֶּרֶן קַיֶּמֶת לָעוֹלָם
הַבָּא:
וְנֶפֶשׁ בֹּגְדִים חָמָס. וְחֵפֶץ בּוֹגְדִים חָמָס, כְּמוֹ "אִם יֵשׁ אֶת נַפְשְׁכֶם" (בראשית כג:ח),
"אַל תִּתְּנֵנִי בְּנֶפֶשׁ צָרָי" (תהלים כז:יב):

פסוק ג

נוֹצֵר פִּיו שׁוֹמֵר נַפְשׁוֹ פּוֹשֵׂק שְׂפָתָיו. פּוֹתֵחַ שְׂפָתָיו לְדַבֵּר תָּמִיד כָּל רוּחוֹ, מִן "וַתִּפַּשְׂקִי
אֶת רַגְלַיִךְ" (יחזקאל טז:כה) לְשׁוֹן רָחָב:

פסוק ד

מִתְאַוָּה וְאַיִן נַפְשׁוֹ עָצֵל. מִתְאַוָּה נַפְשׁוֹ לְכָל טוֹב וְאַיִן:
וְנֶפֶשׁ חָרֻצִים תְּדֻשָּׁן: יְשָׁרִים הָאוֹכְלִים יְגִיעַ כַּפֵּיהֶם. זֶהוּ מַשְׁמָעוֹ לְפִי פְּשׁוּטוֹ. וּלְפִי
מִשְׁלוֹ: לֶעָתִיד יִרְאֶה בְּכְבוֹד תַּלְמִידֵי חֲכָמִים וְיִתְאַוֶּה, וְלֹא יַשִּׂיג לוֹ:

פסוק ה

דְּבַר שֶׁקֶר יִשְׂנָא צַדִּיק. הַצַּדִּיק שׂוֹנֵא דְּבַר שֶׁקֶר, אֲבָל הָרָשָׁע מְקַבְּלוֹ:
יַבְאִישׁ וְיַחְפִּיר. אֶת הַבְּרִיּוֹת בְּכָךְ:

פסוק ו

וְרִשְׁעָה תְּסַלֵּף חַטָּאת. כְּמוֹ חוֹטֵא, וְעַל שֶׁהוּא רָשָׁע גָּמוּר קוֹרְאֵהוּ חַטָּאת. וּמַשְׁמָעוּתָהּ:
אֶת הַחוֹטֵא תְּסַלֵּף רִשְׁעָתוֹ, תְּקַלְקֵל אוֹתוֹ וְתַשְׁפִּילֵהוּ. כָּל סִלּוּף – קִלְקוּל וְכֵן הוּא,
כְּמוֹ "אִוֶּלֶת אָדָם תְּסַלֵּף דַּרְכּוֹ" (משלי יט:ג), וְתָבוֹא עָלָיו רָעָה:

פסוק ז

יֵשׁ מִתְעַשֵּׁר וְאֵין כֹּל. מַרְאֶה עַצְמוֹ עָשִׁיר. דָּבָר אַחֵר: יֵשׁ אָדָם שֶׁהוּא מִתְעַשֵּׁר בְּסוֹפוֹ,
וְאֵין לוֹ כְּלוּם בְּתְחִלָּתוֹ, וְיֵשׁ שֶׁהוּא בָּא לִידֵי עֲנִיּוּת מִמָּמוֹן גָּדוֹל. דָּבָר אַחֵר: מִתְעַשֵּׁר

בְּגֶזֶל עֲנִיִּים, וְסוֹף אֵין לוֹ כְּלוּם, וְיֵשׁ **מִתְרוֹשֵׁשׁ** עַל יְדֵי שֶׁפִּזֵּר וְנָתַן לָאֶבְיוֹנִים, **וְהוֹן רָב** מוּכָן לוֹ:

פסוק ח

כֹּפֶר נֶפֶשׁ אִישׁ עָשְׁרוֹ. עָשְׁרוֹ שֶׁל אָדָם הוּא כֹּפֶר נַפְשׁוֹ, שֶׁעָשָׂה מִמֶּנּוּ צְדָקָה:
וְרָשׁ לֹא שָׁמַע גְּעָרָה. וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יַשְׁמִיעַ גְּעָרָה לָרָשׁ שֶׁנּוֹתֵן לוֹ וְאֵינוֹ מַכְלִימוֹ. דָּבָר אַחֵר: **כֹּפֶר נֶפֶשׁ אִישׁ עָשְׁרוֹ**, תּוֹרָתוֹ:
וְרָשׁ. בְּדִבְרֵי תוֹרָה **לֹא שָׁמַע גְּעָרָה**. אֵינוֹ יוֹדֵעַ לָסוּר מִן הָרָעָה, לְפִי שֶׁלֹּא נִזְהָר. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה: עַל "מַחֲצִית הַשֶּׁקֶל" מְדַבֵּר, שֶׁהִטִּיל הַכָּתוּב עַל כָּל יִשְׂרָאֵל, וְהִשְׁוָה בּוֹ דַּל וְעָשִׁיר (שמות ל:טו); שֶׁאֵין הָרָשׁ שׁוֹמֵעַ גְּעָרָה וּכְלִמָּה מִן הֶעָשִׁיר, לֵאמֹר לוֹ: חֶלְקִי גָּדוֹל מֵחֶלְקֶךָ בְּקָרְבְּנוֹת צִבּוּר:

פסוק ט

יִדְעָךְ. לְשׁוֹן קְפִיצָה, שֶׁהַשַּׁלְהֶבֶת קוֹפֶצֶת וְנִכְרֶתֶת:

פסוק י

רַק בְּזָדוֹן יִתֵּן מַצָּה. מַחֲלֹקֶת:
וְאֶת נוֹעָצִים. וְעִם הַמִּתְיַעֲצִים תָּלִין חָכְמָה:

פסוק יא

הוֹן מֵהֶבֶל יִמְעָט. עוֹשֶׂה גִּרְסָתוֹ חֲבִילוֹת חֲבִילוֹת **יִמְעָט**, שֶׁיִּשְׁתַּכַּח מִמֶּנּוּ מְעַט מְעַט (עבודה זרה יט.):

פסוק יב

תּוֹחֶלֶת מְמֻשָּׁכָה. מַבְטִיחַ עַצְמוֹ עַל חֲבֵירוֹ וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה:
מַחֲלָה לֵב. מְבִיאָה חוֹלִי לַלֵּב, וְאֵין מַחֲלָה זֶה שָׁם דָּבָר כְּמוֹ "וַהֲסִרֹתִי מַחֲלָה מִקִּרְבֶּךָ" (שמות כג:כה) אֶלָּא כְּמוֹ "מַעֲלֵה גֶּרָה" (ויקרא יא:ה):
וְעֵץ חַיִּים תַּאֲוָה בָאָה. מְסֹרָס הוּא, כְּלוֹמַר: **תַּאֲוָה בָאָה** הֲרֵי הוּא **כְּעֵץ חַיִּים**. תּוֹחֶלֶת שֶׁהוֹחִיל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְיִשְׂרָאֵל וְצִפָּה שֶׁיָּשׁוּבוּ, וְהֵם לֹא שָׁבוּ, סוֹף בָּאָה לָהֶם לְמַחֲלַת לֵב; וּכְשֶׁתַּאֲוָתוֹ בָאָה, שֶׁהֵם עוֹשִׂין רְצוֹנוֹ, **עֵץ חַיִּים** הִיא לָהֶם:

פסוק יג

בָּז לְדָבָר יֵחָבֶל לוֹ. הַבּוֹזֶה אֶחָד מִדִּבְרֵי תוֹרָה, סוֹף מִתְמַשְׁכֵּן עָלָיו:

וירא מצוה הוא ישלם. יְקַבֵּל שָׂכָר. וּמִדְרַשׁ תְּהִלִּים דּוֹרֵשׁ **בָּזּוּ לְדָבָר יֵחָבֵל לוֹ** עַל דָּוִד שֶׁאָמַר לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: רִבּוֹנוֹ שֶׁל עוֹלָם, מָה הֲנָאָה בַּשּׁוֹטִים שֶׁבָּרָאתָ? אָמַר לוֹ: חַייֶיךָ, סוֹף שֶׁתִּצְטָרֵךְ לְשִׁטּוּת; כְּשֶׁבָּא לִפְנֵי אָכִישׁ לְהִשְׁתַּגֵּעַ "וַיִּוָּרֶד רִירוֹ עַל זְקָנוֹ וְגוֹמֵר" (שמואל א כא:יד):

פסוק יד

תּוֹרַת חָכָם מְקוֹר חַיִּים. שֶׁהִיא מְלַמְּדָתוֹ **לָסוּר מִמֹּקְשֵׁי מָוֶת**:

פסוק טו

וְדֶרֶךְ בּוֹגְדִים אֵיתָן. קָשֶׁה לוֹ וְלַאֲחֵרִים:

פסוק טז

כָּל עָרוּם יַעֲשֶׂה בְדָעַת. מַעֲשֵׂהוּ, כְּגוֹן דָּוִד: "יְבַקְּשׁוּ לַאדֹנִי הַמֶּלֶךְ נַעֲרָה בְתוּלָה וְגוֹמֵר" (מלכים א א:ב):

וּכְסִיל יִפְרֹשׂ אִוֶּלֶת. זֶה אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ, "וְיַפְקֵד הַמֶּלֶךְ" (אסתר ב:ג). יוֹדְעִים הָיוּ שֶׁלֹּא יִשָּׂא לְכֶלֶם, וּמִי שֶׁהָיָה לוֹ בַּת הִטְמִינָהּ (מגילה יב:):

פסוק יז

מַלְאָךְ רָשָׁע יִפֹּל בְּרָע. כְּגוֹן בִּלְעָם, שֶׁאָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא "לֵךְ עִם הָאֲנָשִׁים" (במדבר כב:כ, לה), וְהִרְשִׁיעַ לְהַשִּׁיא לְבָלָק עֵצָה רָעָה; לְכָךְ נָפַל בַּחֶרֶב (במדבר לא:ח):

וְצִיר אֱמוּנִים מַרְפֵּא. זֶה מֹשֶׁה רַבֵּינוּ:

פסוק יח

רֵישׁ וְקָלוֹן. דַּלּוּת וְקָלוֹן בָּאִים עַל פּוֹרֵעַ מוּסָר:

פסוק יט

תַּעֲרַב לְנָפֶשׁ. כְּשֶׁבָּאָה תַּאֲוָתוֹ לוֹ לְאָדָם, הִיא עֲרֵבָה לְנַפְשׁוֹ; וּלְכָךְ תּוֹעֲבַת כְּסִיל לָסוּר מֵרָע, לְפִי שֶׁעָרֵב לָהֶם לְמַלֵּא תַּאֲוָתָם:

נִהְיָה. הֹוֶה. דָּבָר אַחֵר: **תַּאֲוָה נִהְיָה** הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מִתְאַוֶּה שֶׁיִּיעָשׂוּ יִשְׂרָאֵל רְצוֹנוֹ, וּבִהְיוֹת תַּאֲוָתוֹ בָּאָה, עֲרֵבָה לוֹ. וְתוֹעֲבַת רְשָׁעִים – שֶׁיָּסוּרוּ מֵרָעָתָם, לְמַלֹּאוֹת תַּאֲוָתָם:

פסוק כ

הוֹלֵךְ אֶת חֲכָמִים. יֶחְכָּם, **וְרֹעֶה כְסִילִים** הַמְחַבֵּר לוֹ כְּסִילִים לִהְיוֹת לוֹ רֵעִים:

יֵרוֹעַ. יְרוּצַּץ:

פסוק כא
חַטָּאִים תְּרַדֵּף רָעָה. אָדָם רָשָׁע, רִשְׁעָתוֹ רוֹדַפְתּוֹ עַד הִשְׁמְדוֹ:

פסוק כב
טוֹב יַנְחִיל. אֶת זְכוּתוֹ וְאֶת מָמוֹנוֹ לִבְנֵי בָנָיו, אֲבָל חוֹטֵא אֵינוֹ מַנְחִיל לְבָנָיו, כִּי **צָפוּן חַיִל**וֹ וּמָמוֹנוֹ **לַצַּדִּיק**, כְּמוֹ שֶׁכָּתוּב "וַתָּשֶׂם אָסְתֵּר אֶת מָרְדֳּכַי עַל בֵּית הָמָן" (אסתר ח:ב):

פסוק כג
רַב אֹכֶל נִיר רָאשִׁים. רָאִיתִי בַּמָּסֹרֶת הַגְּדוֹלָה: **רַב אֹכֶל**. שְׁלֹשִׁים וּשְׁלֹשָׁה 'רַב' – קָמָצִין, וְזֶהוּ חֲטַף קָמַץ, וּמְחֻבָּר עִם אֹכֶל בְּמַקֵּף; וְ'אֹכֶל' רָאִיתִי שָׁם: נָקוּד פַּתַח (ר"ל סגול שהוא פתח קטן) וְטַעֲמוֹ לְעֵילָא, כְּמוֹ "אֶת כָּל אֹכֶל הַשָּׁנִים הַטּוֹבוֹת" (בראשית מא:לה). וּלְפִי נְקֻדָּתוֹ, זֶה פִּתְרוֹנוֹ: הַרְבֵּה תְּבוּאָה בָּאָה לָעוֹלָם עַל יְדֵי נִיר אֲנָשִׁים דַּלִּים, כְּלוֹמַר: הַרְבֵּה תּוֹרָה יוֹצְאָה עַל יְדֵי תַּלְמִידִים, שֶׁרַבּוֹתֵיהֶם לְמֵדִין מֵהֶם מִתּוֹךְ פִּלְפּוּלָם שֶׁמְּפַלְפְּלִים בַּהֲלָכָה:
וְיֵשׁ נִסְפֶּה. וְיֵשׁ הַרְבֵּה מֵהֶם שֶׁהֵם כָּלִים מִן הָעוֹלָם בְּשִׁבּוּל לֹא מִשְׁפָּט שֶׁאֵינָן נוֹהֲגִין כַּשּׁוּרָה, וּלְעִנְיַן הַתְּבוּאָה יֵשׁ תְּבוּאָה לוֹקָה בְּשִׁבּוּל בְּעָלֶיהָ שֶׁאֵינוֹ מוֹצִיא מַעַשְׂרוֹתֶיהָ וּמַתְּנוֹת עֲנִיִּים כַּמִּשְׁפָּט, וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ בְּמַסֶּכֶת חֲגִיגָה (חגיגה ד:-ה.), **וְיֵשׁ נִסְפֶּה** עַל שְׁלוּחוֹ שֶׁל מַלְאַךְ הַמָּוֶת שֶׁמְּחַלֵּף שֵׁם בְּשֵׁם וּמֵמִית אֶת שֶׁלֹּא הִגִּיעַ זְמַנּוֹ אֲבָל אִם כֵּן הוּא אֵין עִנְיַן סוֹף הַפָּסוּק לְרֹאשׁוֹ:

פסוק כד
חוֹשֵׂךְ שִׁבְטוֹ. סוֹפוֹ שֶׁשּׁוֹנֵא אֶת בְּנוֹ, שֶׁרוֹאֵהוּ בְּסוֹפוֹ יוֹצֵא לְתַרְבּוּת רָעָה:
שֹׂחֲרוֹ מוּסָר. תָּמִיד לַבְּקָרִים מְיַסְּרֵהוּ:

פסוק כה
לְשֹׂבַע נַפְשׁוֹ. דּוֹמֶה שֶׁיִּהְיֶה שָׂבֵעַ (סא"א ונכתב תחתיו):
תֶּחְסָר. אֵינוֹ דּוֹמֶה שֶׁיִּהְיֶה שָׂבֵעַ:

פרק יד

פסוק א

חַכְמוֹת נָשִׁים בָּנְתָה בֵיתָהּ. חָכְמוֹת נָקוּד פַּתָּח, שֶׁאֵינוֹ שֵׁם דָּבָר, אֶלָּא הַחֲכָמוֹת שֶׁבַּנָּשִׁים בּוֹנוֹת אֶת בָּתֵּיהֶם – שֶׁמִּתְקַיְּמוֹת עַל יְדֵיהֶן; כְּמוֹ אִשְׁתּוֹ שֶׁל אוֹן בֶּן פֶּלֶת, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּפֶרֶק 'חֵלֶק' (סנהדרין קט:-קי.):

וְאִוֶּלֶת. וְאִשָּׁה שׁוֹטָה:

בְּיָדֶיהָ תֶּהֱרָסֶנּוּ. תַּהֲרֹס בֵּיתָהּ; זוֹ אִשְׁתּוֹ שֶׁל קֹרַח (במדבר טז:א):

פסוק ב

הוֹלֵךְ בְּיָשְׁרוֹ יְרֵא. מִי שֶׁהוּא יְרֵא ה', וּמִי שֶׁהוּא נִלְוֶז דְּרָכִים, כְּלוֹמַר: עוֹקֵם דְּרָכָיו:

בוזהו. לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:

פסוק ג

בְּפִי אֱוִיל חֹטֶר גַּאֲוָה. מַקֵּל שֶׁל גַּאֲוָה, כְּגוֹן פַּרְעֹה, שֶׁאָמַר "מִי ה' אֲשֶׁר אֶשְׁמַע בְּקוֹלוֹ" (שמות ה:ב):

תִּשְׁמוּרֵם. כְּמוֹ "תִּשְׁמְרֵם" (משלי כב:יח) – תִּשְׁמֹר אֶת הַחֲכָמִים:

פסוק ד

בְּאֵין אֲלָפִים אֲבוּס בָּר. בְּאֵין שְׁוָורִים הָאֲבוּס רֵיקָם, שֶׁאָפְלוּ תֵּבָן אֵין מָצוּי בַּבַּיִת:

בָּר. נָקִי וְרֵיקָם, כְּלוֹמַר: בְּמָקוֹם שֶׁאֵין תַּלְמִידֵי חֲכָמִים אֵין הוֹרָאָה נִמְצֵאת כַּהֲלָכָה:

פסוק ה

וְיָפִיחַ כְּזָבִים. וְתָמִיד מְדַבֵּר כָּזָב עֵד שָׁקָר:

פסוק ו

בִּקֵּשׁ לֵץ חָכְמָה. כְּשֶׁהוּא צָרִיךְ אֶל הַחָכְמָה אֵינוֹ מוֹצְאָהּ בְּלִבּוֹ:

פסוק ז

לֵךְ מִנֶּגֶד לְאִישׁ כְּסִיל. מֵהִתְחַבֵּר תָּמִיד אֶצְלוֹ:

וּבַל יָדַעְתָּ. סוֹפֵךְ שֶׁלֹּא יָדַעְתָּ חָכְמָה:

פסוק ח

חָכְמַת עָרוּם. מִי שֶׁהוּא חָכָם **הָבִין דַּרְכּוֹ** לְפַלֵּס אָרְחוֹתָיו:

וְאִוֶּלֶת כְּסִילִים. הִיא הַמִּרְמָה שֶׁבִּלְבָּם, סוֹפָהּ שֶׁמְּבִיאָתָם לִידֵי טִפְּשׁוּת:

פסוק ט

אֱוִילִים יָלִיץ אָשָׁם. שֶׁהֵם חוֹטְאִים, שֶׁצְּרִיכִין לָתֵת מָמוֹן לְמִי שֶׁחָטְאוּ לוֹ, וְיָלִיץ בַּעֲדָם אֲשָׁמָם, שֶׁהֵם מְבִיאִים מְמוֹנָם לוֹ; כְּמוֹ הַפִּלְשְׁתִּים שֶׁנֶּאֱמַר "קְחוּ לָכֶם חֲמִשָּׁה טְחוֹרֵי זָהָב וַחֲמִשָּׁה עַכְבְּרֵי זָהָב וְגוֹמֵר וּנְתַתֶּם לֵאלֹהֵי יִשְׂרָאֵל כָּבוֹד אוּלַי יָקֵל אֶת יָדוֹ מֵעֲלֵיכֶם" (שמואל א ו:ד-ה):

אָשָׁם. אַמֶנְדֶ"א בְּלַעַ"ז:

וּבֵין יְשָׁרִים רָצוֹן. אַפֵּיימִינְ"ט בְּלַעַ"ז, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְרֻצֶּה לָהֶם:

פסוק י

לֵב יוֹדֵעַ מָרַת נַפְשׁוֹ. טָרְחוֹ וִיגִיעוֹ שֶׁעָמַל בַּתּוֹרָה, לְפִיכָךְ **בְּשִׂמְחָתוֹ לֹא יִתְעָרַב זָר** כְּשֶׁיְקַבֵּל שְׂכָרוֹ לֶעָתִיד. דָּבָר אַחֵר: **לֵב יוֹדֵעַ מָרַת נַפְשׁוֹ** יִשְׂרָאֵל שֶׁהֵם מָרֵי נֶפֶשׁ בַּגָּלוּת וְהָיוּ נֶהֱרָגִים עַל קִדֻּשַׁת הַשֵּׁם **וּבְשִׂמְחָתוֹ לֹא יִתְעָרַב זָר** לֶעָתִיד. **בֵּית רְשָׁעִים**. בֵּית אֱרוֹם יִשָּׁמֵד.

פסוק יב

יֵשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר לִפְנֵי אִישׁ. עוֹבֵר עֲבֵירָה וְאוֹמֵר אֵין בָּהּ עֲבֵירָה. דָּבָר אַחֵר: **יֵשׁ דֶּרֶךְ יָשָׁר לִפְנֵי אִישׁ**. דֶּרֶךְ עֵצֶל יְשָׁרָה הָיְתָה בְּעֵינֵי עֲשָׂו שֶׁהָיָה אִישׁ שָׂדֶה (בראשית כה:כז), **וְאַחֲרִיתָהּ וְגוֹ'**:

פסוק יג

גַּם בִּשְׂחוֹק. שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְשַׂחֵק עִמָּהֶם בָּעוֹלָם הַזֶּה, יְכַאֵב לִבָּם לֶעָתִיד לָבֹא. וְכֵן הוּא אוֹמֵר "וְאַתֶּם תִּצְעֲקוּ מִכְאֵב לֵב" (ישעיהו סה:יד):

פסוק יד

מִדְּרָכָיו יִשְׂבַּע סוּג לֵב. עֲשָׂו:

וּמֵעָלָיו אִישׁ טוֹב. יַעֲקֹב:

פסוק טו

פֶּתִי יַאֲמִין. לִדְבָרֵיהֶם וְנִסָּת אַחֲרֵיהֶם. דָּבָר אַחֵר: **בִּשְׂחוֹק יְכֹאַב לֵב**, "שְׂחוֹק לִכְסִיל עֲשׂוֹת זִמָּה" (משלי י:כג), וְסוֹפוֹ **יְכֹאַב לֵב**. **סוּג לֵב** – רָשָׁע, כְּמוֹ "כָּסָף סִיגִים" (משלי כו:כג). סוּג הוּא שֵׁם הַפִּסֹלֶת, סוּג הוּא הַכֶּסֶף הַמְעֹרָבָב בַּפִּסֹלֶת:

וּמֵעָלָיו אִישׁ טוֹב. וּמִמַּעַל לוֹ לָרָשָׁע, יִהְיֶה הַצַּדִּיק:

פֶּתִי יַאֲמִין. לְאַנְשֵׁי רָכִיל:

וְעָרוּם יָבִין לַאֲשׁוּרוֹ. לִפְסִיעוֹתָיו, כְּלוֹמַר: יְצַפֶּה מִלְּרִיב, וְיַמְתִּין עַד יְוַדַּע לוֹ אֶל נָכוֹן (שמואל א כו:ד):

פסוק טז

חָכָם יָרֵא. מִן הַפּוּרְעָנוּת:

וְסָר מֵרָע. מִן הָרָעָה:

וּכְסִיל מִתְעַבֵּר. מִתְחַזֵּק לַעֲבֹד בְּחָזְקָה:

וּבוֹטֵחַ. וּמַחֲלִיק וְנוֹפֵל בְּאָרֶץ, כְּמוֹ "בְּאֶרֶץ שָׁלוֹם אַתָּה בוֹטֵחַ" (ירמיה יב:ה), וְתִרְגֵּם יוֹנָתָן: "אַתְּ מִתְבַּטַּח וְנָפוֹל" – מַחֲלִיק. וְיֵשׁ מְפָרְשִׁים: בִּטָּחוֹן מַמָּשׁ, בְּהֵיכָלוֹ; בּוֹטֵחַ לוֹמַר: לֹא תְבוֹאֵנִי רָעָה:

פסוק יז

קְצַר אַפַּיִם. הַמְמַהֵר לְנָקֹם כַּעֲסוֹ:

וְאִישׁ מְזִמּוֹת. מַחֲשָׁבוֹת עֵצָה רָעָה:

פסוק יח

יַכְתִּירוּ דָעַת. יַעֲשׂוּהוּ כֶּתֶר לְרֹאשָׁם, וְסוֹף:

פסוק יט

שָׁחוּ רָעִים לִפְנֵי טוֹבִים. לֶעָתִיד:

פסוק כ

גַּם לְרֵעֵהוּ יִשָּׂנֵא רָשׁ. אֲפִלּוּ לִשּׁוֹשְׁבִינָיו וְאוֹהֲבָיו. **גַּם** לְשׁוֹן אֲפִלּוּ:

יִשָּׂנֵא רָשׁ. עַם הָאָרֶץ שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לִנְהוֹג כַּשּׁוּרָה:

פסוק כג

בְּכָל־עֶצֶב. בְּכָל יְגִיעַ מְלָאכָה יִהְיֶה רֶוַח, אֲבָל דִּבְרֵי הֶבֶל **אַךְ לְמַחְסוֹר**:

פסוק כד

עֲטֶרֶת חֲכָמִים עָשְׁרָם. שֶׁהֵם עֲשִׁירִים בַּתּוֹרָה:

וְאִוֶּלֶת כְּסִילִים אִוֶּלֶת. קַלְקַלְתָּן שֶׁל כְּסִילִים הִיא הָאִוֶּלֶת, שֶׁנִּתְעַצֵּל מִן הַחָכְמָה:

פסוק כו

בְּיִרְאַת ה' מִבְטַח עֹז. נֶאֱמַר בְּאַבְרָהָם "כִּי עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי יְרֵא אֱלֹהִים אַתָּה" (בראשית כב:יב), וְהִבְטִיחוֹ "כִּי בָרֵךְ אֲבָרֶכְךָ וְגוֹ'" (בראשית כב:יז):

וּלְבָנָיו יִהְיֶה הוּא:

מַחְסֶה. שֶׁיֵּחָסוּ וְיִתְחַבֵּא בְּצֵל זְכוּתוֹ:

פסוק כח
בְּרֹב עָם. שֶׁהַצִּבּוּר זַכָּאִים – הַדְרַת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא הוּא:
וּבְאֶפֶס לְאֹם. כְּשֶׁאֵינָם דְּבֵקִים בּוֹ:
מְחִתַּת רָזוֹן. חֶסְרוֹן רַזְנוּתוֹ הוּא, כְּבְיָכוֹל נוֹתֵן מְכָבוֹדוֹ לֵאלֹהֵי נֵכָר וּמַשְׁלִיט אֶת הָאֻמּוֹת עַל בָּנָיו:

פסוק כט
מֵרִים אִוֶּלֶת. מַפְרִישָׁה לְחֶלְקוֹ:

פסוק ל
חַיֵּי בְשָׂרִים לֵב מַרְפֵּא. לֵב בָּשָׂר, שֶׁהוּא רוֹפֵא אֶת הָרָעָה וְעוֹבֵר עַל מִדּוֹתָיו, הוּא חַיֵּי בְּרִיּוֹתָיו שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁהֵן בָּשָׂר וָדָם:
וּרְקַב עֲצָמוֹת קִנְאָה. אָדָם בַּעַל חֵמָה, רִקָּבוֹן עֲצָמוֹת הוּא לַכֹּל:

פסוק לב
וְחֹסֶה בְּמוֹתוֹ צַדִּיק. כְּשֶׁיְּמוּת, הוּא בָּטוּחַ שֶׁיִּבָּא לְגַן עֵדֶן:

פסוק לג
בְּלֵב נָבוֹן תָּנוּחַ חָכְמָה. תִּשְׁכֹּן וְתִשְׁקֹט בְּנַחַת, לְשׁוֹן מְנוּחָה וּמַרְגּוֹעַ:
וּבְקֶרֶב כְּסִילִים תִּוָּדַע. מְעַט חָכְמָה שֶׁבְּלִבּוֹ מַכְרִיזָה; אִיסְתְּרָא בְּלָגִינָא קִישׁ קִישׁ קָרֵיָא (בבא מציעא פה:):

פסוק לד
צְדָקָה תְּרוֹמֵם גּוֹי. יִשְׂרָאֵל:
וְחֶסֶד לְאֻמִּים חַטָּאת. הֵם עוֹבְדֵי כּוֹכָבִים וּמַזָּלוֹת שֶׁגּוֹזְלִים מִזֶּה וְנוֹתְנִים לָזֶה:

פסוק לה
וְעֶבְרָתוֹ תִּהְיֶה לְעֶבֶד מֵבִישׁ (בבא בתרא י:):

פרק טו

פסוק ד
וְסֶלֶף בָּהּ שֶׁבֶר בְּרוּחַ. כְּשֶׁיְּסַלֵּף בַּלָּשׁוֹן, סוֹפָהּ לְהָבִיא עָלָיו שֶׁבֶר הַבָּא בְּרוּחַ קָדִים, הַמּוּכָנָה לְהַפְרַע מִן הָרְשָׁעִים, כְּמוֹ שֶׁאָמַר "בְּרוּחַ קָדִים עַזָּה" (שמות יד:כא), "בְּרוּחַ קָדִים אֲפִיצֵם" (ירמיה יח:יז), "בְּרוּחַ קָדִים תִּשְׁבֹּר אֳנִיּוֹת תַּרְשִׁישׁ" (תהלים מח:ח):

פסוק ו

בֵּית צַדִּיק חֹסֶן רָב. בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁבָּנָה דָּוִד הַצַּדִּיק חֹסֶן רַב וּמְגַדֵּל עֹז לְיִשְׂרָאֵל:

וּבִתְבוּאַת רָשָׁע נֶעְפָּרֶת. וּבַהֲבָאַת הַצֶּלֶם שֶׁהֵבִיא מְנַשֶּׁה (דברי הימים ב לג:ז) בְּהֹ נֶעְפְּרָה (דברים רבה ב:כ):

פסוק ז

שִׂפְתֵי חֲכָמִים יְזָרוּ דָעַת. יַכְתִּירוּ דַּעַת, כְּמוֹ "זֵר זָהָב" (שמות כה:יא):

לֹא כֵן. אֵינוֹ אֱמֶת:

פסוק ח

זֶבַח רְשָׁעִים. תּוֹעֵבָה בָּלָק וּבִלְעָם (במדבר כב-כד):

וּתְפִלַּת יְשָׁרִים. זֶה מֹשֶׁה :

פסוק י

מוּסָר רָע לְעוֹזֵב אֹרַח. יִסּוּרִים קָשִׁים מוּכָנִים לְעוֹבֵר אֹרַח שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:

פסוק יא

שְׁאוֹל וַאֲבַדּוֹן נֶגֶד ה'. גָּלוּי לְפָנָיו כָּל אֲשֶׁר בְּתוֹכָהּ:

אַף כִּי. קַל וָחֹמֶר הוּא:

פסוק יג

לֵב שָׂמֵחַ יֵיטִיב פָּנִים. אִם תִּשְׂמַח לִבּוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּלֶכְתְּךָ בִּדְרָכָיו, וְיֵיטִיב לְךָ פָּנָיו לַעֲשׂוֹת כָּל רְצוֹנְךָ. וְאִם תְּעַצְּבֵהוּ, יִרְאֶה לְךָ **רוּחַ נְכֵאָה**, כְּמָה דְּאַתְּ אָמַר (בראשית ו:ו-ז) "וַיִּתְעַצֵּב אֶל לִבּוֹ וַיֹּאמֶר ה' אֶמְחֶה אֶת הָאָדָם וְגוֹמֵר". **רוּחַ נְכֵאָה** טלנ"ט, רוּחַ שֶׁל זַעַף:

פסוק טו

כָּל יְמֵי עָנִי רָעִים. וַאֲפִלּוּ שַׁבָּתוֹת וְיָמִים טוֹבִים, דְּאָמַר שְׁמוּאֵל (סנהדרין ק:): שִׁנּוּי וֶסֶת תְּחִלַּת חֳלִי מֵעַיִם:

וְטוֹב לֵב. מִי שֶׁלִּבּוֹ טוֹב בְּעָשְׂרוֹ:

מִשְׁתֶּה תָּמִיד. כָּל שְׁנוֹתָיו דּוֹמוֹת לוֹ יְמֵי מִשְׁתֶּה, לְלַמֶּדְךָ שֶׁיְּהֵא אָדָם שָׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ (אבות ד:א). וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ מַה שֶּׁדָּרְשׁוּ בְּחֵלֶק (סנהדרין ק:-קא.):

פסוק טז
טוֹב מְעַט בְּיִרְאַת ה' מֵאוֹצָר רָב וּמְהוּמָה בּוֹ. קוֹל בְּנֵי אָדָם צוֹעֲקִים, שֶׁנַּעֲשָׂה הָאוֹצָר מְגֻלֶּה וְחָמָס. כְּמוֹ "וּרְאוּ מְהוּמוֹת רַבּוֹת בְּתוֹכָהּ וַעֲשׁוּקִים בְּקִרְבָּהּ" (עמוס ג:ט):

פסוק יז
מִשּׁוֹר אָבוּס. שֶׁאוֹבְסִין לוֹ הַמַּאֲכָל בְּפִיו עַל כָּרְחוֹ כְּדֵי לְפַטְּמוֹ, וְכֵן "בַּרְבֵּרִים אֲבוּסִים" (מלכים א ד:כג). וְיֵשׁ לְמוֹשְׁלוֹ כְּנֶגֶד קֹמֶץ מְעַט שֶׁל עָנִי שֶׁחָבִיב מִשּׁוֹר חַטָּאת שֶׁל רָשָׁע. דָּבָר אַחֵר: **טוֹב אֲרֻחַת יָרָק לֶחֶת לֶעָנִי, וְאַהֲבָה שָׁם** לְהַרְאוֹת לוֹ פָּנִים יָפוֹת **מִשּׁוֹר אָבוּס** לְהַאֲכִילוֹ בָּשָׂר שָׁמֵן וְיַרְאֵנוּ פָּנִים זוֹעֲפוֹת:

פסוק יח
אִישׁ חֵמָה יְגָרֶה מָדוֹן. אָדָם שֶׁאֵין מַעֲצוֹר לְרוּחוֹ לְהַאֲרִיךְ חֲמָתוֹ, **יְגָרֶה מָדוֹן**:
וְאֶרֶךְ אַפַּיִם. שֶׁאֵינוֹ מְמַהֵר לְהִנָּקֵם וְלָרִיב:
יַשְׁקִיט רִיב. שֶׁהוּא כָּלֶה וְשָׁקַט מֵעָלָיו (סי"א: מֵאֲלָיו):

פסוק יט
דֶּרֶךְ עָצֵל כִּמְשׂוּכַת חָדָק. דּוֹמֶה בְּעֵינָיו כְּאִלּוּ הַדְּרָכִים גְּדוּרִים לְפָנָיו בְּגֶדֶר חֲדָקִים:
מְשׂוּכַת. גֶּדֶר, כְּמוֹ "הָסֵר מְשׂוּכָתוֹ" (ישעיה ה:ה). **חָדָק** – קוֹצִים:
וְאֹרַח יְשָׁרִים סְלוּלָה. כְּבוּשָׁה וּמוּפְנָה. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה (תנחומא, כי תשא א): דַּרְכּוֹ שֶׁל עֲשָׂו כְּקוֹץ זֶה הַנִּסְבָּךְ בְּגִזַּת צֶמֶר, אִם תִּטְלֶהוּ מִכָּאן, הוּא מִתְעָרֶה בְּכָאן; כָּךְ אֵין אָדָם יָכוֹל לָצֵאת יְדֵי עֲלִילוֹתָיו בְּלֹא מָמוֹן:

פסוק כ
בֵּן חָכָם יְשַׂמַּח אָב וּכְסִיל אָדָם בּוֹזֶה אִמּוֹ. גּוֹרֵם לְאִמּוֹ שֶׁמְּבַזִּים אוֹתָהּ:

פסוק כא
אִוֶּלֶת. שִׂמְחָה הִיא לַחֲסַר לֵב:

פסוק כב
הָפֵר מַחֲשָׁבוֹת בְּאֵין סוֹד. בְּלֹא עֵצָה לֹא תָקוּם מַחֲשָׁבָה:

פסוק כג
שִׂמְחָה לָאִישׁ בְּמַעֲנֵה פִיו. כְּמַשְׁמָעוֹ: עַל יְדֵי מַעֲנֶה רַךְ וְדִבּוּר נַחַת, הַבְּרִיּוֹת אוֹהֲבִים אוֹתוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ דְּרָשׁוּהוּ עַל בַּעֲלֵי גִּירְסָא (סנהדרין קא.): אִם מוֹצְאִים בְּפִיהֶם מַעֲנֶה, אָז תִּתְקַיֵּם בָּם וְיִשְׂמְחוּ:

וְדָבָר בְּעִתּוֹ מַה טּוֹב. שׁוֹאֲלִים בְּהִלְכוֹת הַפֶּסַח וּבְהִלְכוֹת הֶחָג בִּזְמַנּוֹ (פסחים ו.):

פסוק כד

אֹרַח חַיִּים לְמַעְלָה לְמַשְׂכִּיל. כְּמוֹ "שְׂרָפִים עֹמְדִים מִמַּעַל לוֹ" (ישעיהו ו:ב), כְּלוֹמַר: לִפְנֵי הֶחָכָם קְשׁוּטָה וּמוּכָנָה אֹרַח חַיִּים:

פסוק כז

עוֹכֵר בֵּיתוֹ. שֶׁהוּא **בּוֹצֵעַ בָּצַע**:

וְשׂוֹנֵא מַתָּנוֹת יִחְיֶה. מֵאַחַר שֶׁהוּא שׂוֹנֵא מַתָּנוֹת, כָּל שֶׁכֵּן שֶׁשּׂוֹנֵא אֶת הַגָּזֵל:

פסוק כח

לֵב צַדִּיק יֶהְגֶּה לַעֲנוֹת. יַחְשֹׁב וְיָבִין מַה יַּעֲנֶה, קֹדֶם שֶׁיְּשִׁיב דָּבָר:

פסוק ל

מְאוֹר עֵינַיִם. בַּתּוֹרָה:

יְשַׂמַּח לֵב. שֶׁשּׁוֹאֲלִין מִמֶּנּוּ דָּבָר וְיוֹדֵעַ מַה לְּהָשִׁיב. וּלְפִי פִּשּׁוּטוֹ כְּמַשְׁמָעוֹ: דָּבָר שֶׁהוּא תַּאֲוָה לְמַרְאוֹת עֵינַיִם, יְשַׂמַּח הַלֵּב וּמְצַחְצֵחַ תּוּגַת הַלֵּב, כְּגוֹן גַּן יָרָק וּנְהָרוֹת הַמוֹשְׁכִים:

פסוק לג

וְלִפְנֵי כָבוֹד עֲנָוָה. הָעֲנָוָה גּוֹרֶמֶת שֶׁהַכָּבוֹד בָּא:

פרק טז

פסוק א

לְאָדָם מַעַרְכֵי לֵב. הוּא סוֹדֵר עֲצָתוֹ וּדְבָרָיו בְּלִבּוֹ:

וּמֵה' מַעֲנֵה לָשׁוֹן. כְּשֶׁבָּא לְהָשִׁיב, הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַשְׁכִּילוֹ בִּדְבָרָיו, אוֹ אִם זָכָה מְזַמֵּן לוֹ מַעֲנֶה טוֹב:

פסוק ב

וְתֹכֵן רוּחוֹת ה'. וּמוֹנֶה הַלְּבָבוֹת, מִי הַטּוֹב וּמִי הָרָע:

פסוק ג

גֹּל אֶל ה' מַעֲשֶׂיךָ. גַּלְגֵּל וְהַשְׁלֵךְ עָלָיו צָרְכֶיךָ **וְיִכֹּנוּ מַחְשְׁבֹתֶיךָ**. דָּבָר אַחֵר: **גֹּל אֶל ה' מַעֲשֶׂיךָ**, הִתְפַּלֵּל לְפָנָיו עַל כָּל צָרְכֶיךָ:

וְיִכֹּנוּ. יִתְבַּסְּסוּ וְיִתְקַיְּמוּ:

פסוק ד
כֹּל פָּעַל ה' לְמַעֲנֵהוּ. הַכֹּל עָשָׂה בִּשְׁבִיל קִלּוּסוֹ, כְּמוֹ "עֲנוּ לַה' בְּתוֹדָה" (תהלים קמז:ז).

דָּבָר אַחֵר: לְהָעִיד עָלָיו, כְּלוֹמַר: פָּעֲלוֹ מֵעִיד עָלָיו עַל גְּבוּרוֹתָיו. שְׁנֵיהֶם בְּהַגָּדַת תְּהִלִּים:

וְגַם רָשָׁע. עָשָׂה לְהַנִּיחוֹ לְיוֹם רָעָה, וְכָל זֶה לְקִלּוּסוֹ:

פסוק ה
יָד לְיָד לֹא יִנָּקֶה. מִיָּד לְיָד בָּא לוֹ גְּמוּל גֹּבַהּ לִבּוֹ:

פסוק ו
וּבְיִרְאַת ה' סוּר מֵרָע. עַל יְדֵי יִרְאַת ה' סוּר מֵרָע:

פסוק ז
בִּרְצוֹת ה' דַּרְכֵי אִישׁ גַּם אוֹיְבָיו יַשְׁלֵם אִתּוֹ. יֵרָצֶה לוֹ שֶׁיִּהְיוּ שְׁלֵמִים עִמּוֹ:

פסוק ט
לֵב אָדָם יְחַשֵּׁב דַּרְכּוֹ. לָלֶכֶת דֶּרֶךְ יָשָׁר:

וַה' יָכִין צַעֲדוֹ. כְּמוֹ שֶׁשָּׁנִינוּ (שבת קד.): הַבָּא לִטָּהֵר מְסַיְּעִין לוֹ:

פסוק י
קֶסֶם עַל שִׂפְתֵי מֶלֶךְ. עַל שִׂפְתֵי חָכָם הַיּוֹשֵׁב בְּדִין:

פסוק יא
פֶּלֶס וּמֹאזְנֵי מִשְׁפָּט וְגוֹ'. לְשַׁלֵּם לָאָדָם כְּפָעֳלוֹ, מִשְׁפָּט יוּשְׁטִיצָ"ה בְּלַעַ"ז, פֵּרָעוֹן עֲוֹנוֹת הָאָדָם בְּפֶלֶס וּמֹאזְנַיִם:

מַעֲשֵׂהוּ כָּל אַבְנֵי כִיס. כַּאֲשֶׁר יֵשׁ בְּאַבְנֵי כִיס מִשְׁקָלוֹת גְּדוֹלוֹת וּקְטַנּוֹת, הַכֹּל לְפִי פָּעֳלוֹ שֶׁל אָדָם:

פסוק יב
תּוֹעֲבַת מְלָכִים עֲשׂוֹת רֶשַׁע. דָּבָר תָּעוּב הוּא לַדַּיָּנִין וְאֵין הָגוּן לָהֶם לַעֲשׂוֹת רֶשַׁע:

פסוק יד
חֲמַת מֶלֶךְ. הוּא כְּמַלְאֲכֵי מָוֶת, כְּשִׁלּוּחֵי מִיתָתָם:

וְאִישׁ חָכָם יְכַפְּרֶנָּה. יְפַיְּסֶנָּה:

פסוק טו
בְּאוֹר פְּנֵי מֶלֶךְ חַיִּים. מִי שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַסְבִּיר לוֹ פָּנִים, חַיִּים הוּא לוֹ, לְכָךְ צָרִיךְ אָדָם לְיַשֵּׁר דַּרְכּוֹ לְפָנָיו:

וּרְצוֹנוֹ כְּעַב מַלְקוֹשׁ. מִי שֶׁהוּא מְרֻצֶּה לוֹ, רְצוֹנוֹ טוֹב לוֹ כְּעַב הַמֵּבִיא אֶת הַמָּטָר:

פסוק יט
טוֹב שְׁפַל רוּחַ. טוֹב לְהִתְחַבֵּר **אֶת עֲנָוִים** וְלִהְיוֹת אִתָּם שְׁפַל רוּחַ, מִהֱיוֹת **מְחַלֵּק שָׁלָל אֶת גֵּאִים**:

פסוק כ
מַשְׂכִּיל עַל דָּבָר יִמְצָא טוֹב. הַנּוֹתֵן לֵב לְהִתְבּוֹנֵן עַל דְּבָרָיו לְפַלֵּס אֶת דְּרָכָיו יִמְצָא טוֹב:
וּבוֹטֵחַ בַּה' אַשְׁרָיו. כְּשֶׁהוּא מְפַלֵּס דְּרָכָיו וְרוֹאֶה בָּהּ מְצָוָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ סַכָּנָה אוֹ חֶסְרוֹן כִּיס, וּבוֹטֵחַ בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְעוֹשֶׂה הַטּוֹב:
אַשְׁרָיו. הֵן אֲשׁוּרָיו שֶׁלּוֹ:

פסוק כא
לַחֲכַם לֵב יִקָּרֵא נָבוֹן. שֶׁלָּמַד חָכְמָה מֵרַבּוֹ:
יִקָּרֵא נָבוֹן. סוֹפוֹ שֶׁיִּהְיֶה נָבוֹן בִּדְבָרִים, מְפֻלְפָּל בְּחָכְמָתוֹ, וְיִקָּרְאוּ אוֹתוֹ נָבוֹן:
וּמָתֶק שְׂפָתַיִם יוֹסִיף לֶקַח. כְּשֶׁאָדָם מַטְעִים דְּבָרָיו לְתַלְמִיד וּמַמְתִּיק דְּבָרָיו בִּטְעָמִים, יוֹסִיף לֶקַח:

פסוק כב
מְקוֹר חַיִּים שֵׂכֶל. לִבְעָלָיו וְכֵן פִּתְרוֹן הַמִּקְרָא: שֵׂכֶל הַבְּעָלִים מְקוֹר חַיִּים הוּא לוֹ:
וּמוּסַר אֱוִילִים אִוֶּלֶת. יִסּוּרֵי אֱוִילִים עַל יְדֵי אִוֶּלֶת בָּאִים לָהֶם, וְכֵן מַשְׁמָעוֹ: הָאִוֶּלֶת יְסוּרִין הוּא לָאֱוִילִים:

פסוק כג
לֵב חָכָם יַשְׂכִּיל פִּיהוּ. לִבּוֹ מְלַמֵּד אֶת פִּיו לְדַבֵּר צָחוֹת. (**וְעַל שְׂפָתָיו יוֹסִיף** לִבּוֹ **לֶקַח**):

פסוק כד
צוּף דְּבַשׁ. מְתוֹק דְּבַשׁ, בְּרִישְׁקֶ"ה בְּלַעַ"ז:
אִמְרֵי נֹעַם. דִּבְרֵי תוֹרָה:

פסוק כה
יֵשׁ דֶּרֶךְ. שֶׁהוּא יָשָׁר לִפְנֵי אִישׁ:

פסוק כו
עָמְלָה לוֹ. לְצָרְכּוֹ הוּא עָמֵל:
כִּי אָכַף עָלָיו פִּיהוּ. כְּשֶׁפִּיהוּ כּוֹפֵהוּ וְתוֹבֵעַ לוֹ מַאֲכָל, אָז עָמְלוֹ עוֹמֶדֶת לוֹ, שֶׁאָכַל מַה שֶּׁעָמַל כְּבָר:

פסוק כז
כּוֹרֶה רָעָה. בְּלִבּוֹ חוֹרֵשׁ הָרָע:
וְעַל. שְׂפָתָיו כְּאֵשׁ צָרֻבֶת הָרָעָה כְּאֵשׁ שׂוֹרֶפֶת עַל שְׂפָתָיו, עַד שֶׁמּוֹצִיאָהּ בְּפִיו וְגוֹמְרָהּ:
כְּאֵשׁ צָרֻבֶת. שׂוֹרֶפֶת, כְּמוֹ "וְנִצְרְבוּ בָהּ כָּל פָּנִים" (יחזקאל כא:ג):

פסוק כח
וְנִרְגָּן מַפְרִיד אַלּוּף. וְעַל יְדֵי רִיגּוּנוֹ וְתַרְעוֹמְתּוֹ מַפְרִיד מִמֶּנּוּ אַלּוּפוֹ שֶׁל עוֹלָם (בראשית רבה כ:ב):

פסוק ל
עוֹצֶה עֵינָיו. לְשׁוֹן קְרִיצָה, וְכֵן "אִיעֲצָה עָלַיִךְ עֵינִי" (תהילים לב:ח):
כֹּלֶה רָעָה. כְּמוֹ "כִּי כָלְתָה אֵלָיו הָרָעָה וְגוֹמֵר" (אסתר ז:ז), וְגוֹרֵם לְבֹא רָעָה לָעוֹלָם:

פסוק לא
בְּדֶרֶךְ צְדָקָה תִּמָּצֵא. עַל יְדֵי הַצְּדָקָה מַאֲרִיכִין יְמֵיהֶם:

פסוק לב
וּמוֹשֵׁל בְּרוּחוֹ. כּוֹבֵשׁ אֶת יִצְרוֹ (אבות ד:א):

פסוק לג
בַּחֵיק יוּטַל אֶת הַגּוֹרָל. בֵּינוֹ לְבֵין עַצְמוֹ אָדָם מֵטִיל גּוֹרָל:
וּמֵה' כָּל מִשְׁפָּטוֹ. לִבְרוֹר לְכָל אֶחָד וְאֶחָד חֶלְקוֹ:

פרק יז

פסוק א
טוֹב פַּת חֲרֵבָה וְשַׁלְוָה בָהּ. טוֹב הָיָה לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לְהַחֲרִיב בֵּיתוֹ וְעִירוֹ, וְהָיָה בְשַׁלְוָה מֵעֲבִירוֹתֵיהֶן שֶׁל יִשְׂרָאֵל:
מִבַּיִת מָלֵא זִבְחֵי רִיב. שֶׁהָיוּ מַקְרִיבִין זִבְחֵי רִיב בְּבֵיתוֹ:

פסוק ב
עֶבֶד מַשְׂכִּיל וְגוֹ'. עַל שֶׁהִשְׂכִּיל נְבוּכַדְנֶצַּר לִפְסֹעַ שָׁלֹשׁ פְּסִיעוֹת לִכְבוֹדוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, עָלָה לִגְדֻלָּה וּמָשַׁל בְּיִשְׂרָאֵל, שֶׁהוֹבִישׁוּ מַעֲשֵׂיהֶם וְחָלַק נַחֲלָתָם לְעֵינֵיהֶם. דָּבָר אַחֵר: גֵּר צֶדֶק טוֹב מֵאָזְרָח רָשָׁע, וְלֶעָתִיד לָבוֹא יְחַלֵּק שָׂלָל וְנַחֲלָה בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר "וְהָיָה בַּשֵּׁבֶט אֲשֶׁר גֵּר הַגֵּר וְגוֹ'" (יחזקאל מז:כג):

פסוק ג

מַצְרֵף לַכֶּסֶף. כְּלִי שֶׁצּוֹרְפִין בּוֹ כֶּסֶף וְעוֹשִׂין אוֹתוֹ מֵאֵפֶר מִקְלֶה עַל גַּבֵּי חֶרֶס, קָרוּי **מַצְרֵף**:

וְכוּר לַזָּהָב. כְּלִי שֶׁצּוֹרְפִין בּוֹ אֶת הַזָּהָב, כְּלִי שֶׁזּוֹקְקִין בּוֹ אֶת הַזָּהָב, כְּמוֹ קְדֵרָה שְׁבוּרָה, קְרוּיָה כּוּר:

מַצְרֵף לַכֶּסֶף וְכוּר לַזָּהָב. הַמַּצְרֵף עָשׂוּי לִצְרֹף כֶּסֶף לְמַלֵּאכְתּוֹ וְכֵן הַכּוּר לְזַקֵּק הַזָּהָב, אֲבָל הַלְּבָבוֹת הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא זוֹקְקָן וּבוֹחֲנָן וְיוֹדֵעַ מַחְשְׁבוֹתָן:

פסוק ד

מֵרַע. רָשָׁע:

מַקְשִׁיב עַל שִׂפַת אָוֶן שֶׁקֶר. מְקַבֵּל לָשׁוֹן הָרָע וְעֵדֵי שֶׁקֶר:

מֵזִין. מַאֲזִין, מִי שֶׁהוּא מְשַׁקֵּר מַאֲזִין **עַל לְשׁוֹן הַוּוֹת**:

פסוק ו

עֲטֶרֶת זְקֵנִים. כְּשֶׁרוֹאִים בְּנֵי בְנֵיהֶם הוֹלְכִין בְּדֶרֶךְ טוֹבָה:

וְתִפְאֶרֶת בָּנִים אֲבוֹתָם. כְּשֶׁאָבוֹתֵיהֶם צַדִּיקִים, הֵיא תִּפְאֶרֶת הַבָּנִים:

פסוק ז

שִׂפַת יֶתֶר. דִּבְרֵי גַּאֲוָה:

אַף כִּי לְנָדִיב. וְכָל שֶׁכֵּן שֶׁלֹּא נָאֶה **שִׂפַת שֶׁקֶר לְנָדִיב**:

פסוק ח

אֶבֶן חֵן. כְּשֶׁהָאָדָם בָּא לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּמְפַיְּסוֹ בִּדְבָרִים וְשָׁב לוֹ, **אֶבֶן חֵן** וּמַרְגָּלִיּוֹת הֵיא בְּעֵינָיו:

אֶל כָּל אֲשֶׁר יִפְנֶה יַשְׂכִּיל. בְּכָל מַה שֶּׁיְבַקֵּשׁ מִמֶּנּוּ מַצְלִיחוֹ:

פסוק ט

מְכַסֶּה פֶּשַׁע מְבַקֵּשׁ אַהֲבָה. אִם יֶחֱטָא אִישׁ לְאִישׁ, וְזֶה מְכַסֶּה עָלָיו וְאֵינֶנּוּ מַזְכִּיר לוֹ חַטָּאתוֹ וְאֵינוֹ מַרְאֶה לוֹ פָּנִים זוֹעֲמוֹת, גּוֹרֵם לוֹ שֶׁיֹּאהַב אוֹתוֹ:

וְשׁוֹנֶה בְדָבָר. שֶׁנּוֹטֵר אֵיבָה וּמַזְכִּירוֹ: כָּךְ וְכָךְ עָשִׂיתָ לִי! מִיָּד:

מַפְרִיד אַלּוּף. אָז מַפְרִיד מִמֶּנּוּ אַלּוּפוֹ שֶׁל עוֹלָם שֶׁהוּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁהִזְהִירוֹ "לֹא תִקֹּם וְלֹא תִטֹּר" (ויקרא יט:יח):

פסוק י
תֵּחַת גְּעָרָה בְּמֵבִין. תַּחַת זוֹ טַעֲמוֹ לְמַעְלָה בַּתְּי"ו, מַה שֶּׁאֵין כֵּן בְּכָל הַמִּקְרָא, לְכָךְ אֲנִי אוֹמֵר שֶׁהִיא שֵׁם דָּבָר כְּמוֹ "תְּחִתַּת" (בראשית לה:ה), וְכֵן פֵּרוּשׁוֹ: הַכְנָעַת גְּעָרָה נִכֶּרֶת בְּמֵבִין יוֹתֵר מִמַּאָה מַכּוֹת שֶׁמַּכִּין אֶת הַכְּסִיל:

פסוק יא
אַךְ מְרִי יְבַקֶּשׁ רָע. כְּלוֹמַר: מִי שֶׁכָּל דְּבָרָיו מְרִי וְסַרְבָנוּת הוּא יְבַקֵּשׁ רָע תָּמִיד:

פסוק יב
פָּגוֹשׁ דֹּב שַׁכּוּל בְּאִישׁ. טוֹב לְאָדָם שֶׁיִּפְגַּע בּוֹ דֹּב מְשֻׁכָּל, וְאַל יִפְגַּע בּוֹ אֶחָד מִן הַכְּסִילִים הַמְסִיתִים אוֹתוֹ לָסוּר מֵהּ' וּמִתּוֹרָתוֹ:

פסוק יד
פּוֹטֵר מַיִם רֵאשִׁית מָדוֹן. הַמַּתְחִיל בְּמְרִיבָה הוּא כְּפוֹתֵחַ חוֹר בְּגִדְרֵי אַגְפֵּי אַמַּת הַמַּיִם וְהַמַּיִם יוֹצְאִין בּוֹ, וְהַחוֹר הוֹלֵךְ וּמַרְחִיב. כֵּן הַמָּדוֹן הוֹלֵךְ וְגָדֵל תָּמִיד:
וְלִפְנֵי הִתְגַּלַּע. קוֹדֶם שֶׁתִּתְגַּלַּע חֻרְפָּתְךָ נְטוֹשׁ אֶת הָרִיב (סנהדרין ו:):

פסוק טז
לָמָּה זֶּה מְחִיר בְּיַד כְּסִיל לִקְנוֹת חָכְמָה. לִלְמֹד תּוֹרָה:
וְלֵב אָיִן. וְאֵין בְּלִבּוֹ לְקַיְּמָהּ, וְאֵינוֹ לוֹמֵד תּוֹרָה אֶלָּא לִקְנוֹת שֵׁם:

פסוק יז
בְּכָל עֵת אוֹהֵב הָרֵעַ. לְעוֹלָם הֱוֵי אוֹהֵב רֵעִים, לִקְנוֹת אוֹהֲבִים:
וְאָח לְצָרָה יִוָּלֵד. לְעֵת הַצָּרָה יִוָּלֵד לְךָ הָרֵעַ כְּאָח, לַעֲזֹר לְךָ וּלְהִשְׁתַּתֵּף בְּצָרָתְךָ:

פסוק יח
אָדָם חֲסַר לֵב תּוֹקֵעַ כָּף. עֲרֵבוּת מָמוֹן. דָּבָר אַחֵר: **תּוֹקֵעַ כַּף** לָרְשָׁעִים כְּדֵי לָלֶכֶת בְּדַרְכֵיהֶם, וַהֲרֵי כְּבָר **עֹרֵב עֲרֻבָּה לִפְנֵי רֵעֵהוּ**. כְּבָר עָרַב לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו:

פסוק יט
אוֹהֵב פָּשַׁע. לִפְשׁוֹעַ בַּחֲבֵירוֹ:
אוֹהֵב מַצָּה. לְהִתְקוֹטֵט וְלָרִיב:
מַגְבִּיהַּ פִּתְחוֹ. מְדַבֵּר בְּגַאֲוָה, כְּמוֹ "שְׁמֹר פִּתְחֵי פִיךָ" (מיכה ז:ה):

פסוק כב
לֵב שָׂמֵחַ יֵיטִיב גֵּהָה. כְּשֶׁהָאָדָם שָׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ, פָּנָיו מְאִירִין:

פסוק כג

שֹׁחַד מֵחֵיק רָשָׁע יִקָּח. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְקַבֵּל דִּבְרֵי הַכְנָעָה וּפִיּוּס מֵחֵיק הָרְשָׁעִים, כְּלוֹמַר: בַּסֵּתֶר בֵּינוֹ לְבֵינָם:

לְהַטּוֹת אָרְחוֹת מִשְׁפָּט. לַהֲפֹךְ דִּינוֹ מֵרָעָה לְטוֹבָה:

פסוק כד

אֶת פְּנֵי מֵבִין חָכְמָה. הַחָכְמָה לִפְנֵי מֵבִין הוּא:

וְעֵינֵי כְסִיל בִּקְצֵה אָרֶץ. לוֹמַר: אֵין הַחָכְמָה מְצוּיָה לְפָנַי כִּי רְחוֹקָה הִיא מִמֶּנִּי, אֵיךְ אוּכַל לִשְׁנוֹת סֵדֶר נְזִיקִין שֶׁהוּא שְׁלֹשִׁים פְּרָקִים, מַסֶּכֶת כֵּלִים – שְׁלֹשִׁים פְּרָקִים, מַסֶּכֶת שַׁבָּת – עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה פְּרָקִים. אֲבָל לֶחָכָם הוּא דָּבָר קַל: הַיּוֹם שׁוֹנֶה שְׁנֵי פְּרָקִים וּמָחָר שְׁנַיִם, וְאוֹמֵר: כָּךְ עָשׂוּ אוֹתָן שֶׁהָיוּ לְפָנַי מֵעוֹלָם:

פסוק כה

כַּעַס לְאָבִיו בֵּן כְּסִיל. כְּגוֹן יָרָבְעָם כַּעַס הוּא לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא (מלכים א יב:כו-לג):

וּמָמֶר לְיוֹלַדְתּוֹ. לִכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל, שֶׁהֶחֱטִיא אוֹתָם:

פסוק כו

גַּם עָנוֹשׁ לַצַּדִּיק לֹא טוֹב. לֹא אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לִמְחוֹת שֵׁם יִשְׂרָאֵל מֵעַל הָאָרֶץ, כִּי לֹא טוֹב בְּעֵינָיו לַעֲנוֹשׁ כֻּלָּם:

לְהַכּוֹת נְדִיבִים עַל יֹשֶׁר. לְהַכּוֹת הַטּוֹבִים שֶׁבָּהֶם שֶׁהָיוּ נְדִיבִים עֲלֵי יֹשֶׁר, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְהִשְׁאַרְתִּי בְיִשְׂרָאֵל שִׁבְעַת אֲלָפִים כָּל הַבִּרְכַּיִם אֲשֶׁר לֹא כָרְעוּ לַבַּעַל" (מלכים א יט:יח):

נְדִיבִים עַל יֹשֶׁר. דִּגְמַת הָאָמוּר בְּמָקוֹם אַחֵר "וְנָדִיב נְדִיבוֹת יָעָץ וְהוּא עַל נְדִיבוֹת יָקוּם" (ישעיהו לב:ח), נִמְצָא "נָדִיב" עַל "נְדִיבוֹת":

פסוק כז

חוֹשֵׂךְ אֲמָרָיו. מִי שֶׁהוּא יוֹדֵעַ דַּעַת אֵינוֹ מַרְבֶּה בִּדְבָרִים:

יְקַר רוּחַ. מוֹנֵעַ דְּבָרִים אִישׁ תְּבוּנָה:

פרק יח

פסוק א

לְתַאֲוָה יְבַקֵּשׁ נִפְרָד. מִי שֶׁהוּא נִפְרָד מֵהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁלֹּא לִשְׁמֹר מִצְוֹותָיו, לְתַאֲוֹת לִבּוֹ וְיִצְרוֹ הָרַע הוּא רוֹדֵף, וְסוֹף **בְּכָל תּוּשִׁיָּה יִתְגַּלָּע**. בֵּין חֲכָמִים תִּגָּלֶה חֶרְפָּתוֹ. וְרַבּוֹתֵינוּ דְּרָשׁוּהוּ (נזיר כג:) בְּלוֹט שֶׁנִּפְרַד מֵאַבְרָהָם עַל תַּאֲוַת לִבּוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּבְחַר לוֹ לוֹט אֵת כָּל כִּכַּר הַיַּרְדֵּן" (בראשית יג:יא). כָּל הַמִּקְרָא הַזֶּה עַל שֵׁם נִיאוּף נֶאֱמַר, וְסוֹפוֹ נִתְגַּלָּה קְלוֹנוֹ בְּבָתֵּי כְנֵסִיּוֹת וּבָתֵּי מִדְרָשׁוֹת: "לֹא יָבֹא עַמּוֹנִי וּמוֹאָבִי" (דברים כג:ד):

פסוק ב

כִּי אִם בְּהִתְגַּלּוֹת לִבּוֹ. כִּי אִם בְּגִלּוּי לִבּוֹ, הוּא חָפֵץ לְגַלּוֹת מַה שֶּׁבְּלִבּוֹ:

פסוק ג

וְעִם קָלוֹן. תָּבוֹא חֶרְפָּה – מִי שֶׁבּוֹחֵר בְּקָלוֹן וְנִאוּף, חֶרְפָּה הִיא לוֹ:

פסוק ד

דִּבְרֵי פִי אִישׁ. כָּל אִישׁ שֶׁמְּקֻרָא לְשׁוֹן גְּבוֹר גָּדוֹל בִּגְבוּרָה הוּא:
מְקוֹר חָכְמָה. כְּנַחַל נוֹבֵעַ וּכְמַיִם עֲמֻקִּים:

פסוק ה

שְׂאֵת פְּנֵי רָשָׁע לֹא טוֹב. כַּאֲשֶׁר פֵּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ (יומא פז.): לֹא טוֹב לָהֶם לָרְשָׁעִים שֶׁנּוֹשְׂאִים לָהֶם פָּנִים בָּעוֹלָם הַזֶּה וְנִפְרָעִין מֵהֶן לָעוֹלָם הַבָּא:
טוֹב וְגוֹ'. טוֹב לָהֶם לַצַּדִּיקִים שֶׁמַּכְרִיעִין לָהֶם כַּף מֹאזְנַיִם לְחַיִּבָם בָּעוֹלָם הַזֶּה וְנִפְרָעִין מֵהֶן בְּחַיֵּיהֶן לָעוֹלָם הַבָּא. וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ – כְּמַשְׁמָעוֹ:

פסוק ו

שִׂפְתֵי כְסִיל יָבֹאוּ בְרִיב. כָּל דְּבָרָיו בָּאִים בְּלָשׁוֹן תִּגְרָה:
וּפִיו לְמַהֲלֻמוֹת יִקָּרֵא. קוֹרֵא לְיִסּוּרִין לַהֲבִיאָם עָלָיו:

פסוק ח

דִּבְרֵי נִרְגָּן כְּמִתְלַהֲמִים. מַהֲלוּמוֹת:

פסוק ט

גַּם מִתְרַפֶּה בִּמְלַאכְתּוֹ. פּוֹרֵשׁ מִן הַתּוֹרָה וְהוּא תַּלְמִיד חָכָם:
לְבַעַל מַשְׁחִית. לַשָּׂטָן:

פסוק י
מִגְדַּל עֹז שֵׁם ה' בּוֹ יָרוּץ צַדִּיק וְנִשְׂגָּב. וְהוּא מִתְחַזֵּק:

פסוק יא
וּכְחוֹמָה נִשְׂגָּבָה. עָשְׂרוֹ לוֹ בְּחַדְרֵי מַשְׂכִּיתוֹ. מִפְּנֵי שֶׁהַבַּיִת נִרְצָף בִּרְצִפַּת אֲבָנִים הַסּוֹכְכִים עַל הָאָרֶץ, קְרוּי אֶבֶן מַשְׂכִּית:

פסוק יד
רוּחַ אִישׁ. רוּחַ גֶּבֶר שֶׁהוּא אִישׁ גִּבּוֹר וְאֵינוֹ נוֹתֵן דְּאָגָה בְּלִבּוֹ וּמְקַבֵּל כָּל הַבָּא עָלָיו בְּשִׂמְחָה וּבְחִבָּה:
יְכַלְכֵּל מַחֲלֵהוּ. אֵין כֹּחוֹ סָר מֵעָלָיו:

פסוק טז
מַתָּן אָדָם יַרְחִיב. כִּפְשׁוּטוֹ, וּמִדְרָשׁוֹ (במדבר רבה יג:יז): בְּנוֹתַנֵי צְדָקָה מְדַבֵּר, שֶׁמַּרְחִיב **לוֹ** חֶלְקוֹ לֶעָתִיד לָבוֹא, וְגַם בְּחַיָּיו **לִפְנֵי גְדוֹלִים יַנְחֶנּוּ**, וְאוֹמְרִים עָלָיו שֶׁהוּא חָשׁוּב:

פסוק יח
וּבֵין עֲצוּמִים יַפְרִיד. אֵלּוּ בַּעֲלֵי דִינִין, כְּמוֹ "הַגִּישׁוּ עֲצוּמוֹתֵיכֶם" (ישעיה מא:כא). וּבַמִּשְׁנָה (סנהדרין לא:): שְׁנַיִם שֶׁנִּתְעַצְּמוּ בַדִּין. עַל שֵׁם שֶׁמְּרִיבוֹתָם עֲצוּמוֹת קְרוּיִים עֲצוּמִים, אוֹ לְשׁוֹן 'חוֹזֶק' אוֹ לְשׁוֹן 'אוֹטֶם', כְּמוֹ "עִצַּם עֵינָיו" (ישעיה לג:טו):

פסוק יט
אָח נִפְשָׁע מִקִּרְיַת עֹז. יֵשׁ אָח נִפְשָׁע מֵאָחִיו וּמְאַבֵּד בְּמִרְדּוֹ קִרְיַת עֹז, כְּגוֹן לוֹט בְּאַבְרָהָם (בראשית יג), עֵשָׂו בְּיַעֲקֹב (בראשית כז:מא-מג):
וּמִדְיָנִים כִּבְרִיחַ אַרְמוֹן. וּמְרִיבָה שֶׁבֵּינֵיהֶם מַפְרִידָתָם לְעוֹלָם כִּבְרִיחַ זֶה שֶׁנּוֹעֲלִים בּוֹ שַׁעֲרֵי אַרְמוֹן, שֶׁלֹּא יִכָּנְסוּ בּוֹ (נזיר כג,א-ב):

פסוק כא
וְאֹהֲבֶיהָ יֹאכַל פִּרְיָהּ. אוֹהֵב אֶת לְשׁוֹנוֹ וּמַרְגִּיל לַתּוֹרָה אוֹכֵל שְׂכָרָהּ בָּעוֹלָם הַזֶּה (תנחומא, מצרע ב):

פסוק כב
מָצָא אִשָּׁה מָצָא טוֹב. מָצָא תּוֹרָה, וּכְמַשְׁמָעוֹ: אִשָּׁה טוֹבָה:
וַיָּפֶק רָצוֹן. וְיוֹצִיא; זֶה פְּשׁוּטוֹ. דָּבָר אַחֵר: אָדָם שֶׁמָּצָא אִשָּׁה **וּמָצָא טוֹב וַיָּפֶק רָצוֹן**, אוֹתוֹ הָאִישׁ מוֹצִיא רָצוֹן מֵהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. רַבִּי יוֹסֵף קָרָא:

פסוק כג

תַּחֲנוּנִים יְדַבֵּר רָשׁ. דֶּרֶךְ זֶה בְּכָךְ וְדֶרֶךְ זֶה בְּכָךְ; לִמֶּדְךָ דֶּרֶךְ אֶרֶץ, שֶׁאַף עַל פִּי **שֶׁעָשִׁיר יַעֲנֶה עַזּוּת, הָרָשׁ יְדַבֵּר תַּחֲנוּנִים**. וְכֵן הָעִנְיָן הָרַב לַתַּלְמִיד:

פסוק כד

אִישׁ רֵעִים לְהִתְרוֹעֵעַ. אָדָם שֶׁקּוֹנֶה לוֹ רֵעִים עוֹד יָבוֹא יוֹם שֶׁיִּצְטָרֵךְ לָהֶם וְיִקָּרְבֵהוּ. וְאִם תֹּאמַר: מַה בְּכָךְ – **יֵשׁ אוֹהֵב דָּבֵק מֵאָח**, שֶׁיִּקָּרְבֵהוּ יוֹתֵר מִקְּרוֹבָיו וְאֶחָיו:

פרק יט

פסוק ב

גַּם בְּלֹא דַעַת נֶפֶשׁ לֹא טוֹב. אֵין טוֹב לָאָדָם שֶׁהוּא בְּלֹא תוֹרָה:

וְאָץ בְּרַגְלַיִם חוֹטֵא. הַחוֹטֵא רוֹפֵס וְדָשׁ הָעֲוֹונוֹת בַּעֲקֵבָיו, וְאוֹמֵר: קַל הוּא זֶה, אֶעֱבוֹר עָלָיו. וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ (עירובין ק:): **גַּם בְּלֹא דַעַת**, בְּכוֹפֶה אֶת אִשְׁתּוֹ לְתַשְׁמִישׁ הַמִּטָּה בְּעַל כָּרְחָהּ:

וְאָץ בְּרַגְלַיִם חוֹטֵא. זֶה הַבּוֹעֵל וְשׁוֹנֶה. דָּבָר אַחֵר: זֶה הַמְהַלֵּךְ עַל גַּבֵּי עֲשָׂבִים בְּשַׁבָּת (שבת צה.):

פסוק ג

אִוֶּלֶת אָדָם תְּסַלֵּף דַּרְכּוֹ. בַּעֲוֹנוֹ בָּא לוֹ הָרָע, כִּי בְּאִוַּלְתּוֹ תְּסַלֵּף דַּרְכּוֹ וְעָבַר עֲבֵירוֹת וְנִפְרָעִין מִמֶּנּוּ, וּבְבוֹא לוֹ הַצָּרָה זוֹעֵף לִבּוֹ עַל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וּמְמַהֵר אַחַר מִדַּת הַדִּין, כְּגוֹן אֲחֵי יוֹסֵף שֶׁאָמְרוּ "מַה זֹּאת עָשָׂה אֱלֹהִים לָנוּ" (בראשית מב:כח):

פסוק ד

הוֹן יוֹסִיף רֵעִים רַבִּים. אוֹהֲבִים רַבִּים. וְיֵשׁ לְפוֹתְרוֹ בְּמִי שֶׁלָּמַד תּוֹרָה:

פסוק ו

רַבִּים יְחַלּוּ פְּנֵי נָדִיב וְכָל הָרֵעַ. הַכֹּל נַעֲשִׂים רֵעִים **לְאִישׁ מַתָּן**. יֵשׁ לְפוֹתְרוֹ בְּנוֹתְנֵי צְדָקָה וְיֵשׁ לְפוֹתְרוֹ בְּמַרְבִּיצֵי תוֹרָה:

פסוק ז

כָּל אֲחֵי רָשׁ. קְרוֹבָיו:

אַף כִּי מֵרֵעֵהוּ רָחָקוּ. וְכָל שֶׁכֵּן מֵרֵעָיו וְשׁוֹשְׁבִינָיו וְאוֹהֲבָיו:

מְרַדֵּף אֲמָרִים. לֹא הֵמָּה אוֹמְרִים: פְּלוֹנִי וּפְלוֹנִי קְרוֹבַי, וּפְלוֹנִי וּפְלוֹנִי מֵרֵעַי, וְהַכֹּל דִּבְרֵי הֶבֶל. וְיֵשׁ לְפוֹתְרוֹ בְּמִי שֶׁהוּא רָשׁ בַּתּוֹרָה וּבְמַעֲשִׂים טוֹבִים:

מְרַדֵּף אֲמָרִים לֹא הֵמָּה. מְחַזֵּר לְהוֹרוֹת הֲלָכָה וְלָאו בְּיָדוֹ, וְהַמִּדְרָשׁ פּוֹתְרוֹ בְּיוֹסֵף שֶׁהָיָה מוֹצִיא עַל אֶחָיו דִּבָּה, וְאָמַר לְאָבִיו שֶׁהֵן חֲשׁוּדִין עַל אֵבֶר מִן הַחַי, לְכָךְ שְׂנֵאוּהוּ וְנִקְרָא רָשׁ לְפִי שֶׁהָיָה מוֹצִיא דִּבַּת שֶׁקֶר עֲלֵיהֶם. וּמְחַזֵּר אַחַר **אֲמָרִים לֹא הֵמָּה**. לוֹ קְרִינָן **וּמְרַדֵּף אֲמָרִים** לַהֲנָאָתוֹ, וּלְעִנְיַן יוֹסֵף לוֹ הֵמָּה, כִּי עָלָיו חָזְרוּ דִּבָּתוֹ הוּא הָיָה אוֹמֵר שֶׁהָיוּ אוֹכְלִים אֵבֶר מִן הַחַי וְהַכָּתוּב מֵעִיד עֲלֵיהֶם אֲפִלּוּ בִּשְׁעַת הַקַּלְקָלָה הָיוּ שׁוֹחֲטִין שְׂעִיר עִזִּים שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּשְׁחֲטוּ שְׂעִיר עִזִּים" (בראשית לז:לא). הוּא אָמַר שֶׁהָיוּ מְזַלְזְלִין בִּבְנֵי הַשִּׁפְחוֹת לְכָךְ "לְעֶבֶד נִמְכַּר יוֹסֵף" (תהלים קה:יז), הוּא אָמַר שֶׁהָיוּ נוֹתְנִים עֵינֵיהֶם בִּבְנוֹת הָאָרֶץ אָמַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא חַיֶּיךָ שֶׁאֲנִי מְגָרֶה בְּךָ אֶת הַדֹּב לְכָךְ "וַתִּשָּׂא אֵשֶׁת אֲדֹנָיו וְגוֹ'" (בראשית לט:ז) (בראשית רבה פד:ז):

פסוק י

לֹא נָאוֶה לִכְסִיל תַּעֲנוּג אַף כִּי לְעֶבֶד. קַל וָחֹמֶר הוּא, שֶׁאֵין נָאֶה שֶׁעֶבֶד יִמְשֹׁל בִּנְדִיבִים:

פסוק יא

שֵׂכֶל אָדָם הֶאֱרִיךְ אַפּוֹ. כְּמוֹ לְהַאֲרִיךְ, אִם עָשָׂה כֵּן שֵׂכֶל הוּא לוֹ:

וְתִפְאַרְתּוֹ. הוּא שֶׁיַּעֲבֹר עַל מִדּוֹתָיו:

פסוק יב

נַהַם כַּכְּפִיר זַעַף מֶלֶךְ. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:

פסוק יג

וְדֶלֶף טוֹרֵד. דֶּלֶף גְּשָׁמִים הַיּוֹרֵד בַּבַּיִת וּמַטְרִיחַ וְטוֹרֵד לְיוֹשְׁבֵי הַבַּיִת, כָּךְ **מִדְיְנֵי אִשָּׁה** רָעָה:

פסוק טו

עַצְלָה תַּפִּיל תַּרְדֵּמָה. הָעַצְלוּת מְבִיאָה לִידֵי שֵׁינָה, זוֹ הִיא הַמְּלִיצָה. אֲבָל הַמָּשָׁל – עַל הַמִּתְעַצֵּל בְּתַלְמוּדוֹ; סוֹף שֶׁשּׁוֹאֲלִין דָּבָר חָכְמָה מִמֶּנּוּ וְהוּא נִרְדָּם:

וְנֶפֶשׁ רְמִיָּה תִּרְעָב. סוֹף שֶׁיִּהְיֶה עָנִי; וְכֵן הָרַמַּאי בְּתַלְמוּדוֹ, לַעֲשׂוֹת תּוֹרָתוֹ חֲבִילוֹת, סוֹף שֶׁהוּא יִשְׁכַּח:

פסוק טז

שֹׁמֵר מִצְוָה שֹׁמֵר נַפְשׁוֹ בּוֹזֵה דְרָכָיו יָמוּת. שֶׁאֵינוֹ נוֹתֵן לִבּוֹ לְשָׁקְלָן:

פסוק יז
מַלְוֵה ה' חוֹנֵן דָּל וּגְמוּלוֹ יְשַׁלֵּם לוֹ. כְּשֶׁיֶּחֱלֶה וְיִטֶּה לָמוּת, צִדְקָתוֹ מְלִיצָה עָלָיו לִפְנֵי מִדַּת הַדִּין, לוֹמַר: הֶעָנִי הָיְתָה נַפְשׁוֹ מְפַרְכֶּסֶת לָצֵאת בָּרָעָב וְזֶה פִּרְנְסָהּ וְהֶחֱזִירָהּ לְגוּפָהּ, אַף אֲנִי אַחֲזִיר לוֹ נַפְשׁוֹ:

פסוק יח
יַסֵּר בִּנְךָ כִּי יֵשׁ תִּקְוָה וְאֶל הֲמִיתוֹ אַל תִּשָּׂא נַפְשֶׁךָ. אַל תַּכֵּהוּ מַכַּת מָוֶת:

פסוק יט
גְּדָל חֵמָה נֹשֵׂא עָנָשׁ וְגוֹ'. אִם תַּעֲבִיר עַל חֲמָתְךָ וְתַצִּיל אֶת שׁוֹנַאֲךָ אִם רָאִיתָ רָעָה בָּאָה לוֹ, **עוֹד תּוֹסִיף** יָמִים וְטוֹבָה:

פסוק כב
תַּאֲוַת אָדָם חַסְדּוֹ. עִקָּר שֶׁהַבְּרִיּוֹת מִתְאַוִּים לְאָדָם בַּעֲבוּר חַסְדּוֹ:
וְטוֹב רָשׁ מֵאִישׁ כָּזָב. וְאִם אִישׁ כָּזָב הוּא וּמַבְטִיחַ וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה, טוֹב אִישׁ רָשׁ מִמֶּנּוּ:

פסוק כג
וְשָׂבֵעַ יָלִין. הַיְרֵא אֶת הַשֵּׁם, שֶׁלֹּא יִפָּקֵד בְּשׁוּם רָעָה:

פסוק כד
טָמַן עָצֵל יָדוֹ בַּצַּלָּחַת. בְּיוֹרָה חַמָּה, שֶׁכְּשֶׁיַּעֲבִרוּהָ מִן הָאוּר וּפְנוּהָ רֵיקָנִית, מְחַמֵּם יָדוֹ בְּתוֹכָהּ. וְדוֹמֶה לוֹ "בִּשְׁלוּ בַּסִּירוֹת וּבַדְּוָדִים וּבַצַּלָּחוֹת" (דברי הימים ב ה:יג). וּמְשׁוּם רַבֵּינוּ יִצְחָק הַלֵּוִי שָׁמַעְתִּי: **בַּצַּלָּחַת.** מִלְּשׁוֹן תַּרְגּוּם "וַיָּבַקַּע" (בראשית כב:ג): "וְצָלַח", בְּשָׁעַת הַצִּנָּה וְהַגְּלִיד, עַל שֵׁם שֶׁהַקּוֹר וְהַגְּלִיד מְבַקְּעִין וְצוֹלְחִים הַיְדִים. וַאֲנִי שָׁמַעְתִּי: **בַּצַּלָּחַת.** קֶרַע הֶחָלוּק, שֶׁקּוֹרִין פאנדאדור"י בְּלַעַ"ז, כְּלוֹמַר: טוֹמְנָהּ בְּחֵיקוֹ (סא"א):

פסוק כה
לֵץ תַּכֶּה וּפֶתִי יַעְרִם. עַל מַכּוֹת פַּרְעֹה וּמִלְחֶמֶת עֲמָלֵק הֶחְכִּים יִתְּרוּ וְנִתְגַּיֵּר (תנחומא, יתרו ג):

פסוק כו
מְשַׁדֵּד אָב יַבְרִיחַ אֵם. מַבְרִיחַ אֵם:
בֵּן מֵבִישׁ וּמַחְפִּיר. דְּרָכָיו. עַל יְדֵי שֶׁרָאֲתָה שָׂרָה אֶת בֶּן הָגָר הַמִּצְרִית מְשַׂחֵק לַעֲבוֹדַת גִּלּוּלִים וְגִלּוּי עֲרָיוֹת, גָּרַם זֶה שֶׁנִּשְׁתַּלְּחָה אִמּוֹ, "וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם" (בראשית כא:יא):

פסוק כז
חֲדַל בְּנִי לִשְׁמֹעַ וגו'. מִקְרָא קָצָר הוּא וְזֶהוּ פֵּרוּשׁוֹ: **חֲדַל בְּנִי לִשְׁגּוֹת מֵאִמְרֵי דָעַת** בִּשְׁבִיל **לִשְׁמֹעַ מוּסָר**:

חֲדַל לִשְׁגּוֹת כְּמוֹ מִלִּשְׁגּוֹת, וְכֵן "וְחָדַל לַעֲשׂוֹת הַפֶּסַח" (במדבר ט:יג), וְכֵן "כִּי חָדַל לִסְפֹּר" (בראשית מא:מט):

פסוק כח
עֵד בְּלִיַּעַל יָלִיץ מִשְׁפָּט. יָעִיד לְאָדָם מְלִיצַת מִשְׁפְּטֵי יְסוּרִין וּמִיתָה:

וּפִי רְשָׁעִים יְבַלַּע אָוֶן. הָאָוֶן יְבַלְּעֵהוּ:

פסוק כט
נָכוֹנוּ לַלֵּצִים. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא זִמֵּן לוֹ שְׁפָטִים שֶׁל צָרַעַת לָזֶה הַלֵּץ הַמְסַפֵּר בְּלָשׁוֹן הָרָע (במדבר רבה יג:ד):

פרק כ

פסוק ב
נַהֲם כַּכְּפִיר אֵימַת מֶלֶךְ מִתְעַבְּרוֹ. מְכַעֲסוֹ:

פסוק ג
כָּבוֹד לָאִישׁ שָׁבֶת מֵרִיב. לָנוּחַ מִמְּרִיבָה:

וְכָל אֱוִיל. שֶׁאֵינוֹ שָׁבַת מֵרִיב, תִּגְלֶה קְלוֹנוֹ:

פסוק ד
מֵחֹרֶף עָצֵל לֹא יַחָרֹשׁ. מִפְּנֵי הַצִּנָּה יוֹשֵׁב הֶעָצֵל וְאֵינוֹ עוֹשֶׂה מְלָאכָה וְאֵינוֹ עוֹסֵק בַּתּוֹרָה:

פסוק ה
מַיִם עֲמֻקִּים עֵצָה בְלֶב אִישׁ. הֲלָכָה בְּלֵב חָכָם סְתוּמָה:

וְאִישׁ תְּבוּנָה יְדַלֶּנָּה. וְתַלְמִיד נָבוֹן בָּא וְדָלָה אוֹתָהּ מִמַּעְיָנוֹ:

פסוק ו
רַב אָדָם יִקְרָא אִישׁ חַסְדּוֹ. הָרַבֵּה יֵשׁ בְּנֵי אָדָם הַבּוֹטְחִים אֶל אוֹהֲבֵיהֶם הַמַּבְטִיחִים אוֹתָם חֶסֶד וְקוֹרְאִים לָהֶם בְּעֵת דָּחְקָם:

אִישׁ חַסְדּוֹ. הַמַּבְטִיחַ לוֹ לַעֲשׂוֹת חֶסֶד:

וְאִישׁ אֱמוּנִים מִי יִמְצָא. הַמַּבְטִיחַ וְעוֹשֶׂה:

פסוק ח
מֶלֶךְ יוֹשֵׁב עַל כִּסֵּא דִין. כְּפִשׁוּטוֹ, אוֹ יֵשׁ לְפָרְשׁוֹ כְּנֶגֶד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וְיֵשׁ לְפָרְשׁוֹ כְּנֶגֶד שׁוֹפְטֵי אֱמֶת:

פסוק יב
אׇזֶן שֹׁמַעַת וְעַיִן רֹאָה וְגוֹ'. כְּלוֹמַר: מַעֲשֵׂה יָדָיו הֵם, וְהוּא חָפֵץ בְּאֹזֶן שׁוֹמַעַת מוּסָר וְעַיִן הָרוֹאָה אֶת הַנּוֹלָד:

פסוק יג
אַל תֶּאֱהַב שֵׁנָה פֶּן תִּוָּרֵשׁ. כִּי תֵּעָשֶׂה רָשׁ:

פסוק יד
רַע רַע יֹאמַר הַקּוֹנֶה. הַקּוֹנֶה תּוֹרָה עַל יְדֵי הַדְּחָק וְיִסּוּרֵי רָעָבוֹן, אוֹמֵר: אוֹי לִי עַל רָעָה זֹאת וְהַצָּרָה הַזֹּאת. וּכְשֶׁהוֹלֵךְ לוֹ מָלֵא חָכְמָה **אָז יִתְהַלָּל** עַל הַצַּעַר שֶׁנִּצְטַעֵר: **וְאָזַל לוֹ.** וְהוֹלֵךְ לוֹ:

פסוק יז
עָרֵב לֶאָישׁ לֶחֶם שָׁקֶר. נִיאוּף אֵשֶׁת אִישׁ:
וְאַחַר יִמָּלֵא פִּיהוּ חָצָץ. אֲבָנִים דַּקּוֹת, וְכֵן "וַיְגָרֵס בֶּחָצָץ" (איכה ג:טז):

פסוק יח
מַחֲשָׁבוֹת בְּעֵצָה תִכּוֹן וּבְתַחְבֻּלוֹת עֲשֵׂה מִלְחָמָה. אִם בָּאתָ לְהִלָּחֵם כְּנֶגֶד הַשָּׂטָן, בֹּא בְּתַחְבּוּלוֹת תְּשׁוּבָה וּתְפִלָּה וְתַעֲנִית:

פסוק יט
גּוֹלֶה סוֹד הוֹלֵךְ רָכִיל וּלְפֹתֶה שְׂפָתָיו. הַמְדַבֵּר חֲלָקוֹת לְפַתּוֹתְךָ וּלְהַסִּיתְךָ:

פסוק כ
מְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ יִדְעַךְ נֵרוֹ בְּאֶשׁוֹן חֹשֶׁךְ. בְּהַנְשִׁיף וּבְהַשְׁחִיר הַחֹשֶׁךְ, כְּלוֹמַר: בְּבֹא הָרָעָה:

פסוק כא
נַחֲלָה מְבֹהֶלֶת בָּרִאשׁוֹנָה. שֶׁנִּבְהַל לְמַהֵר וְלִטּוֹל תְּחִלָּה, כְּגוֹן בְּנֵי גָד וּבְנֵי רְאוּבֵן שֶׁמִּהֲרוּ לִטּוֹל חֶלְקָם בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וְדִבְּרוּ בְּבֶהָלָה, שֶׁנֶּאֱמַר "גִּדְרֹת צֹאן נִבְנָה לְמִקְנֵנוּ פֹּה וְעָרִים לְטַפֵּנוּ" (במדבר לב:טז) – עֲשׂוּ אֶת הָעִקָּר טָפֵל, שֶׁהִקְדִּימוּ צֹאנָם לְטַפָּם (תנחומא, מטות ז):

וְאַחֲרִיתָהּ לֹא תְבֹרָךְ. שֶׁגָּלוּ כַּמָּה שָׁנִים קֹדֶם שְׁאָר הַשְּׁבָטִים, כְּמוֹ שֶׁמְּפֹרָשׁ בְּסֵדֶר עוֹלָם (סדר עולם רבה כב) וּבְמִדְרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא (תנחומא, מסעי י); "בִּשְׁנַת שְׁתַּיִם לְאָחָז וַיַּעַר ה' אֶת רוּחַ מֶלֶךְ אַשּׁוּר וְגוֹ'" (דברי הימים א ה:כו), וּשְׁאָר שְׁבָטִים גָּלוּ בִּשְׁנַת שֵׁשׁ לְחִזְקִיָּהוּ הִיא הַתְּשִׁיעִית לְהוֹשֵׁעַ בֶּן אֵלָה (מלכים ב יז:א-ו):

פסוק כה

מוֹקֵשׁ אָדָם יָלַע קֹדֶשׁ. כְּשֶׁאָדָם נִכְשָׁל וְנוֹקֵשׁ בַּעֲבֵירוֹת, מְקַלְקֵל אֶת קְדֻשָּׁתוֹ; כְּמוֹ "וְשָׁתוּ וְלָעוּ" (עובדיה א:טז):

וְאַחַר נְדָרִים לְבַקֵּר. צָרִיךְ אָדָם לַחֲזֹר אַחַר קָרְבָּנוֹת, לִנְדֹּר וּלְהָבִיא וּלְבַקֵּשׁ עַל נַפְשׁוֹ:

פסוק כו

מְזֵרֶה רְשָׁעִים. פַּרְעֹה וְחֵילוֹ (שמות יד:כח):

מֶלֶךְ חָכָם. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:

וַיָּשֶׁב עֲלֵיהֶם אוֹפָן. גַּלְגַּל מִדָּתָם הֵשִׁיב עֲלֵיהֶם, "וַיְנַהֲגֵהוּ בַּכְּבֵדָת" (שמות יד:כה) כְּנֶגֶד "וְהַכְבֵּד אֶת לִבּוֹ" (שמות ח:יא):

פסוק כז

נֵר ה' נִשְׁמַת אָדָם. הַנְּשָׁמָה שֶׁבְּקִרְבּוֹ מְעִידָה עָלָיו בַּדִּין (פסיקתא רבתי ח):

פסוק כט

תִּפְאֶרֶת בַּחוּרִים כֹּחָם. כְּמוֹ שֶׁתִּפְאֶרֶת בַּחוּרִים כֹּחָם, כֵּן הַדְרַת **זְקֵנִים שֵׂיבָה**:

פסוק ל

חַבֻּרוֹת פֶּצַע תַּמְרוּק בְּרָע. דִּרְשׁוּ רַבּוֹתֵינוּ (ילקוט שמעוני משלי תתקנט): הַמְמָרֵק עַצְמוֹ לִדְבַר עֲבֵירָה, סוֹף בָּא לִידֵי פְּצָעִים וְחַבּוּרוֹת:

וּמַכּוֹת חַדְרֵי בָטֶן. זֶה הַהִדְרוֹקָן (בבא מציעא קז:):

פרק כא

פסוק ב

כָּל דֶּרֶךְ אִישׁ יָשָׁר בְּעֵינָיו וְתוֹכֵן. וּמוֹנֶה:

פסוק ד

רוּם עֵינַיִם. גַּסּוּת הָרוּחַ:

וּרְחַב לֵב. חָפֵץ לְמַלֹּאוֹת תַּאֲוַת לִבּוֹ, הוּא נִיר שֶׁל רְשָׁעִים – חֲרִישׁוּתָם וּמַחְשְׁבוֹתָם הוּא חַטָּאתָם:

פסוק ה

מַחְשְׁבוֹת חָרוּץ. אָדָם יָשָׁר הַמִּתְהַלֵּךְ בֶּאֱמֶת וּבְמִשְׁפָּט חָרוּץ:
אַךְ לְמוֹתָר. לְהַצָּלָחָה וּלְרֶוַח בָּאוֹת:
וְכָל אָץ. דּוֹחֵק אֶת הַשָּׁעָה:

פסוק ו

פֹּעַל אוֹצָרוֹת. לְהַרְבּוֹת הוֹן. **בִּלְשׁוֹן שָׁקֶר**:
הֶבֶל נִדָּף וְגוֹ'. מוֹקְשֵׁי (ס"א: מְבַקְשֵׁי) מָוֶת הֵם לוֹ:

פסוק ז

יְגוֹרֵם. יָגוּר אוֹתָם:

פסוק ח

הַפַּכְפַּךְ דֶּרֶךְ אִישׁ וָזָר. אִישׁ וְהוּא זָר, סָר מִן הַמְּצֻוָּה, דִּרְכּוֹ הֲפַכְפַּךְ:

פסוק ט

וּבֵית חָבֶר. שֶׁנִּכְנָס לְבֵית חֲבֵירוֹ לְדַבֵּר עִם אִשְׁתּוֹ. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה (אבות דרבי נתן לד,ו; סנהדרין קג:): נִיבָּא שֶׁסּוֹף הַשְּׁכִינָה לְהִסְתַּלֵּק מֵעַל יִשְׂרָאֵל שֶׁהֵם כְּאֵשֶׁת מִדְיָנִים:
וּבֵית חָבֶר. בַּיִת שֶׁמְּחַבְּרִים בּוֹ רֵעִים לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּגוֹן צֶלֶם שֶׁהֶעֱמִיד מְנַשֶּׁה בְּהֵיכַל ה' (מלכים ב כא:ז):

פסוק יא

בַּעֲנָשׁ לֵץ יֶחְכַּם פֶּתִי. עַל יְדֵי יִסּוּרֵי הַלֵּצִים הַפְּתָאִים מִתְחַכְּמִים וְשָׁבִים בִּתְשׁוּבָה:

פסוק יב

מַשְׂכִּיל צַדִּיק. צַדִּיקוֹ שֶׁל עוֹלָם, הוּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, נוֹתֵן לֵב לְהַכָּרִית בֵּית רָשָׁע, כְּגוֹן זֶכֶר עֲמָלֵק (שמות יז:יד):

פסוק יד

מַתָּן בַּסֵּתֶר. צְדָקָה:
וְשֹׁחַד בַּחֵק. אַף זוֹ צְדָקָה. **יִכְפֶּה אָף**, יְכַפֶּה חֵמָה עַזָּה:

פסוק טו
שִׂמְחָה לַצַּדִּיק עֲשׂוֹת מִשְׁפָּט. שִׂמְחָה לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא לַעֲשׂוֹת דִּין בַּצַּדִּיקִים כְּדֵי לְזַכּוֹתָם לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא, וְשִׂמְחָה לַצַּדִּיק שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵבִיא יִסּוּרִין עֲלֵיהֶם כְּדֵי שֶׁיִּזְכּוּ לָעוֹלָם הַבָּא. כָּךְ נִדְרַשׁ בְּמִדְרַשׁ תְּהִלִּים:
וּמְחִתָּה. הִיא **לְפֹעֲלֵי אָוֶן**, לְפִי שֶׁאֵין נוֹתְנִין לֵב לָשׁוּב וְאֵין הַיִּסּוּרִין מוֹעִילִין לָהֶן, וּמְצַטַּעֲרִין וְלֹא לְהוֹעִיל:

פסוק טז
אָדָם תּוֹעֶה מִדֶּרֶךְ הַשְׂכֵּל. פּוֹרֵשׁ מִן הַתּוֹרָה:
בִּקְהַל רְפָאִים. בַּעֲדַת גֵּיהִנֹּם (בבא בתרא עט.):

פסוק יז
אִישׁ מַחְסוֹר. מִי שֶׁאוֹהֵב שִׂמְחַת מִשְׁתֶּה תָּמִיד:

פסוק יח
כֹּפֶר לַצַּדִּיק רָשָׁע וְתַחַת יְשָׁרִים בּוֹגֵד. צַדִּיק נֶחְלָץ וְרָשָׁע בָּא תַּחְתָּיו (ירושלמי ברכות ט:א), כְּגוֹן מָרְדְּכַי וְהָמָן (אסתר ז:ט-י):

פסוק יט
טוֹב שֶׁבֶת בְּאֶרֶץ מִדְבָּר. גַּם זֶה עַל סִלּוּק הַשְּׁכִינָה נֶאֱמַר:

פסוק כ
וּכְסִיל אָדָם. וּכְסִילוּת שֶׁל אָדָם:

פסוק כב
עִיר גִּבּוֹרִים עָלָה חָכָם. זֶה מֹשֶׁה רַבֵּינוּ שֶׁעָלָה לְבֵין הַמַּלְאָכִים גִּבּוֹרֵי כֹחַ (תהלים קג:כ).
וַיּוֹרֶד וְגוֹ'. תּוֹרָה:

פסוק כד
יָהִיר. גַּס רוּחַ, סוֹפוֹ לִהְיוֹת לֵץ שֶׁאֵינוֹ חָשׁ לִשְׁמוֹעַ מוּסָר:

פסוק כו
וְצַדִּיק יִתֵּן. כָּל צָרְכֵי בֵיתוֹ שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מְזַמֵּן לוֹ:

פסוק כז
אַף כִּי בְזִמָּה יְבִיאֶנּוּ. וְכָל שֶׁכֵּן כְּשֶׁהוּא מְבִיאוֹ לְהַרְשִׁיעוֹ, וּבְעֵצָה רָעָה, כְּגוֹן קָרְבְּנוֹת בִּלְעָם וּבָלָק, שֶׁלֹּא הָיוּ מְבִיאִים אֶלָּא לְקַלֵּל אֶת יִשְׂרָאֵל (במדבר כג):

פסוק כח
וְאִישׁ שׁוֹמֵעַ. שֶׁקִּבֵּל מַה שֶּׁכָּתוּב בַּתּוֹרָה "לֹא תַעֲנֶה בְרֵעֲךָ וְגוֹ'" (שמות כ:יג):
לָנֶצַח. תָּמִיד:

פסוק כט
הֵעֵז אִישׁ רָשָׁע בְּפָנָיו. הָרָשָׁע מַרְאֶה עַזּוּתוֹ בִּשְׁעַת כַּעֲסוֹ:
בְּפָנָיו. מִלְּשׁוֹן "אַף" (משלי כט:כב):

פסוק ל
אֵין חָכְמָה וְגוֹ'. אֵין כָּל חָכָם וְנָבוֹן חָשׁוּב **לְנֶגֶד ה'**, כָּל מָקוֹם שֶׁיֵּשׁ חִלּוּל הַשֵּׁם, אֵין חוֹלְקִין כָּבוֹד לָרַב (ברכות יט:):

פרק כב

פסוק א
נִבְחָר שֵׁם מֵעֹשֶׁר רָב. שֵׁם טוֹב:
מִכֶּסֶף וּמִזָּהָב. נִבְחָר חֵן טוֹב:

פסוק ב
עוֹשֵׂה כֻלָּם ה'. כְּשֶׁעָנִי אוֹמֵר לֶעָשִׁיר: פַּרְנְסֵנִי, וְהוּא עוֹנֶה קָשׁוֹת, **עוֹשֵׂה כֻלָּם ה'**. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא עוֹשֶׂה אוֹתָם חֲדָשִׁים, לָזֶה עָנִי וְלָזֶה עָשִׁיר (תמורה טז.):

פסוק ג
עָרוּם רָאָה רָעָה. עֹנֶשׁ שֶׁל עֲבֵרָה, וְנִסְתָּר וְלֹא עָבַר עֲבֵרָה:

פסוק ד
עֵקֶב עֲנָוָה. בִּשְׁבִיל הֲעָנָוָה **יִרְאַת ה'** בָּאָה. דָּבָר אַחֵר: עֲנָוָה עִקָּר, וְהַיִּרְאָה טְפֵלָה וְעֵקֶב לָהּ, מִדְרָס לְרַגְלֶיהָ (ירושלמי שבת א,ג):

פסוק ה
צִנִּים פַּחִים. כְּמוֹ "לִצְנִינִם בְּצִדֵּיכֶם" (במדבר לג:נה), "וּבָאוּ עָלַיִךְ הַצָּן" (יחזקאל כג:כד), לְשׁוֹן גְּדוּדִים וְלִסְטִים:
צִנִּים פַּחִים. הֵם טְמוּנִים בְּדַרְכֵי הַמְעַקֵּשׁ דְּרָכָיו, כְּלוֹמַר: יְסוּרִים מוּכָנִים לוֹ:
שׁוֹמֵר נַפְשׁוֹ יִרְחַק מֵהֶם. שֶׁמְּיַשֵּׁר מַעֲשָׂיו יִנָּצֵל מֵהֶם:

פסוק ו

חֲנוֹךְ לַנַּעַר. לְפִי מַה שֶּׁתִּלְמֵד לַנַּעַר וּתְחַנְּכֵהוּ בִּדְבָרִים, אִם לְטוֹב אִם לְרַע, **גַּם כִּי יַזְקִין לֹא יָסוּר מִמֶּנָּה**:

פסוק ז

עָשִׁיר בְּרָשִׁים יִמְשׁוֹל. עַם הָאָרֶץ צָרִיךְ לְתַלְמִיד חָכָם לְעוֹלָם (שבת קלט.):

פסוק ח

זוֹרֵעַ עַוְלָה. יִקְצָר אָוֶן לְפִי זְרִיעָתוֹ קְצִירָתוֹ, לְפִי פְּעֻלָּתוֹ יִהְיֶה קַבָּלַת מַשְׂכֻּרְתּוֹ:

וְשֵׁבֶט עֶבְרָתוֹ יִכְלֶה. קִנֵּה הַשִּׁבֹּלֶת שֶׁלּוֹ כָּלֶה וְהוֹלֵךְ לוֹ. יֵשׁ אוֹמְרִים (סא"א): שֵׁבֶט חֲמָתוֹ, שֶׁרוֹדֶה בְּנֵי אָדָם, כָּלֶה וְהוֹלֵךְ לוֹ, לְפִי שֶׁמַּפְסִיד אֶת יְכָלְתּוֹ:

פסוק י

גָּרֵשׁ לֵץ. יֵצֵא הָרָע:

פסוק יא

אוֹהֵב טְהָר לֵב חֵן שְׂפָתָיו. מִי שֶׁשִּׂפְתֵי חֵן:

רֵעֵהוּ מֶלֶךְ. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא אוֹהֲבוֹ וּמְחַבְּבוֹ (בראשית רבה מא, ה):

פסוק יג

אָמַר עָצֵל אֲרִי בַחוּץ. אֵיךְ אֵצֵא לִלְמֹד תּוֹרָה?

פסוק יד

שׁוּחָה עֲמֻקָּה פִּי זָרוֹת. פִּי עוֹבְדֵי גִּלּוּלִים:

זְעוּם ה'. מִי שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שׂוֹנְאוֹ, נוֹפֵל וְנִכְשָׁל בָּהּ:

זְעוּם. נָזוּף מִלְּפָנָיו:

פסוק טז

עוֹשֵׁק דָּל לְהַרְבּוֹת לוֹ. עֹשֶׁר:

נוֹתֵן לְעָשִׁיר. סוֹף שֶׁנּוֹתֵן מָמוֹנוֹ לְעוֹבְדֵי גִּלּוּלִים הָעֲשִׁירִים, **וְאַךְ לְמַחְסוֹר** הוּא בָּא:

פסוק יז

הַט אָזְנְךָ וּשְׁמַע דִּבְרֵי חֲכָמִים. לִלְמוֹד תּוֹרָה מֵחָכָם כָּל שֶׁהוּא:

וְלִבְּךָ תָּשִׁית לְדַעְתִּי. וְאִם רַבְּךָ רָשָׁע, לֹא תִלְמוֹד מִמַּעֲשָׂיו (חגיגה טו:):

פסוק יח

כִּי נָעִים. יְהִי לְךָ לְאַחַר זְמַן אִם **תִּשְׁמְרֵם** וְתִצְפְּנֵם **בְּבִטְנָךְ**, שֶׁלֹּא תִּשְׁכָּחֵם. וְאֵימָתַי יִהְיוּ שְׁמוּרִים בְּלִבְּךָ? בִּזְמַן **שֶׁיִּכּוֹנוּ עַל שְׂפָתֶיךָ**. כַּאֲשֶׁר תּוֹצִיאֵם בְּפִיךָ (עירובין נד.):

פסוק יט
לִהְיוֹת בַּה' מִבְטַחֲךָ הוֹדַעְתִּיךָ. אֲנִי מוֹדִיעֲךָ שֶׁתִּבְטַח בַּה' וְתַעֲסֹק בַּתּוֹרָה, וְלֹא תֹאמַר: אֵיךְ אֶבַטֵּל מִמְּלַאכְתִּי וְאֵיךְ אֶתְפַּרְנֵס?

פסוק כ
הֲלֹא כָתַבְתִּי לְךָ שָׁלִשִׁים. תּוֹרָה וּנְבִיאִים וּכְתוּבִים:

פסוק כא
לְהוֹדִיעֲךָ קְשֹׁט. שָׁלִישִׁים כָּתַבְתִּי לְךָ כְּדֵי שֶׁתְּבִין מִתּוֹכָם **קְשֹׁט אִמְרֵי אֱמֶת.** לְהָשִׁיב אֲמָרִים אֱמֶת:
לִשְׁלֹחֶיךָ. לְשׁוֹאֲלֶךָ הוֹרָאָה:

פסוק כב
אַל תִּגְזָל דָּל. אַל תִּגְזְלֵנוּ כִּי תִרְאֶנּוּ דַּל, בַּעֲבוּר שֶׁהוּא דַּל, וְאֵין לוֹ כֹּחַ לַעֲמֹד נֶגְדֶּךָ:

פסוק כג
כִּי ה' יָרִיב רִיבָם וְקָבַע. וְיִגְזֹל אֶת הַנֶּפֶשׁ:
קוֹבְעֵיהֶם. גּוֹזְלֵיהֶם. וּבִלְשׁוֹן אֲרַמִּי קְבִיעָה – גְּזֵלָה בְּמַסֶּכֶת רֹאשׁ הַשָּׁנָה (ראש השנה כו,א-ב): אֲתָא הַהוּא גַּבְרָא לְקַמֵּיהּ אֲמַר לֵיהּ: קַבְּעַן פְּלָנְיָא וְכוּ':

פסוק כד
אַל תִּתְרַע. אַל תִּתְחַבֵּר, לְשׁוֹן רֵעוּת:

פסוק כה
פֶּן תֶּאֱלַף. פֶּן תִּלְמַד:

פסוק כו
אַל תְּהִי בְתוֹקְעֵי כָף בָּעוֹרְבִים מַשָּׁאוֹת. הַלָּוָאוֹת, כְּמוֹ "מַשַּׁאת מְאוּמָה" (דברים כד:י):

פסוק כח
אַל תַּסֵּג גְּבוּל עוֹלָם. אַל תְּשַׁנֵּג אָחוֹר מִנְהַג אֲבוֹתֶיךָ. וְאָמְרוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה (תורת כהנים קדושים פרשתא א פרק ג): הַמַּנִּיחַ כַּלְכָּלָה תַּחַת הַגֶּפֶן בִּשְׁעַת בְּצִירָה כְּדֵי שֶׁיִּפּוֹל בְּתוֹכוֹ הַפֶּרֶט, עַל זֶה נֶאֱמַר **אַל תַּסֵּג גְּבוּל וְגוֹ'. תַּסֵּג** כְּמוֹ "יִסּוֹגוּ אָחוֹר" (תהלים קכט:ה):

פרק כג

פסוק א
כִּי תֵשֵׁב לִלְחוֹם. לֶאֱכוֹל:

בִּין תְּבִין. תֵּן לִבְּךָ לָדַעַת מִי הוּא, אִם עֵינוֹ צָרָה אוֹ יָפָה:

פסוק ב

וְשַׂמְתָּ שַׂכִּין בְּלֹעֶךָ. בִּלְחָיֶיךָ; אִם רְאִיתָ עֵינוֹ צָרָה, אַל תֹּאכַל מִשֻּׁלְחָנוֹ:

אִם בַּעַל נֶפֶשׁ אָתָּה. אִם רַעֲבָתָן אַתָּה וְתֹאַב לֶאֱכוֹל, טוֹב לְתָחוֹב סַכִּין בֵּין שִׁנֶּיךָ. וְרַבּוֹתֵינוּ דָּרְשׁוּ (חולין ו.) בְּתַלְמִיד הַיּוֹשֵׁב לִפְנֵי רַבּוֹ; אִם יוֹדֵעַ בְּרַבּוֹ שֶׁיְּחַזִּיר לוֹ תְּשׁוּבָה עַל כָּל דָּבָר שֶׁיִּשְׁאֲלֵהוּ, יְדַקְדֵּק וְיִשְׁאַל שְׁמוּעָתוֹ, וְאִם לָאו – יִשְׁתּוֹק:

פסוק ג

אַל תִּתְאָו לְמַטְעַמּוֹתָיו. אֶלָּא פְּרוֹשׁ מִמֶּנּוּ וְלֵךְ לִפְנֵי רַב הָגוּן, וְלֹא תְּבַיְּשֵׁהוּ בִּשְׁאֵלוֹת, אַחַר שֶׁלֹּא יֵדַע לְהָשִׁיב:

פסוק ד

אַל תִּיגַע לְהַעֲשִׁיר. לַעֲשׂוֹת גִּירְסָתְךָ חֲבִילוֹת חֲבִילוֹת, כִּי סוֹף שֶׁתִּשְׁכָּחֶנָּה:

פסוק ה

הֲתָעִיף עֵינֶיךָ בּוֹ. כְּרֶגַע, שֶׁתִּכְפּוֹל עֵינֶיךָ לְעָצְמוֹ, וְאֵין אוֹתָהּ גִּירְסָא מְצוּיָה בְּךָ:

הֲתָעִיף. כְּמוֹ "וְכָפַלְתָּ" (שמות כו:ט): "וְתָעֵיף" (תרגום אונקלוס):

פסוק ז

כִּי כְמוֹ שָׁעַר בְּנַפְשׁוֹ. שֶׁעַר זֶה נָקוּד חֶצְיוֹ פַּתָּח וְחֶצְיוֹ קָמַץ וְטַעֲמוֹ לְמַטָּה, לְכָךְ הוּא פּוֹעֵל וְלֹא שֵׁם דָּבָר; שֶׁאִם הָיָה שֵׁם דָּבָר הָיָה קָמַץ וְטַעֲמוֹ לְמַעְלָה כְּכָל שַׁעַר שֶׁבַּמִּקְרָא. וּפִתְרוֹנוֹ: כְּאִלּוּ שָׁפַךְ הָאוֹכֵל הַזֶּה מְרָה בְּנַפְשׁוֹ שֶׁל רַע הָעַיִן כֵּן הוּא **שָׁעַר** מִן לְשׁוֹן "הַתְּאֵנִים הַשְּׂעֹרִים" (ירמיהו כט:יז) הַמָּרִים:

פסוק ח

פִּתְּךָ. שֶׁאָכַלְתּוֹ בְּבֵיתוֹ, סוֹף שֶׁתְּקִיאֶנָּה מִפְּנֵי הַבּוּשָׁה:

וְשִׁחַתָּ דְּבָרֶיךָ הַנְּעִימִים. חַנּוֹת שֶׁהֶחֱזַקְתָּ וְדִבַּרְתָּ לוֹ דְּבָרִים רַכִּים, הַכֹּל אִבַּדְתָּ:

פסוק י

וּבִשְׂדֵי יְתוֹמִים. בְּלֶקֶט שִׁכְחָה וּפֵאָה הָרָאוּי לָהֶם:

פסוק טז

בְּדַבֵּר שְׂפָתֶיךָ מֵישָׁרִים. עַל יְדֵי שֶׁחָכַם לִבֶּךָ:

פסוק יז

אַל יְקַנֵּא לִבְּךָ בַּחַטָּאִים. בְּהַצְלָחָתָם, לִהְיוֹת רָשָׁע כְּמוֹתָם (ברכות ז:):

פסוק יח
כִּי אִם יֵשׁ אַחֲרִית. אִם זֶה מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן אֲשֶׁר, כְּלוֹמַר: אֲשֶׁר בַּעֲבוּר זֶה יֵשׁ אַחֲרִית תִּקְוָה אֵלֶיךָ:

פסוק יט
שְׁמַע אַתָּה בְנִי וַחֲכָם וְאַשֵּׁר בַּדֶּרֶךְ לִבֶּךָ. מֵאַחַר שֶׁתִּתְחַכֵּם תּוֹכַל לָלֶכֶת בְּדַרְכֵי לִבְּךָ, כִּי לֵב חָכָם לֹא יַשִּׁיאֶךָּ לַעֲבֵרָה:

פסוק כא
כִּי סוֹבֵא וְזוֹלֵל יִוָּרֵשׁ. "יִתְמַסְכֵּן" (תרגום יונתן):
וּקְרָעִים תַּלְבִּישׁ נוּמָה. הָעַצְלוּת וְהַתְּנוּמָה תַּלְבִּישׁ אוֹתְךָ בְּגָדִים קְרוּעִים:

פסוק כג
אֱמֶת קְנֵה. וְאִם לֹא תִמְצָא לִלְמֹד בְּחִנָּם לְמֹד בְּשָׂכָר, וְאַל תֹּאמַר: כְּשֶׁם שֶׁלָּמַדְתִּי בְּשָׂכָר, כָּךְ אֲלַמְּדֶנָּה בְּשָׂכָר (בכורות כט.):

פסוק כז
וּבְאֵר צָרָה. אֶשְׁטְרֵיי"נ"א בְּלַע"ז:

פסוק כח
אַף הִיא כְּחֶתֶף. פִּתְאוֹם:
וּבוֹגְדִים בְּאָדָם תּוֹסִיף. מְרַבָּה בְּיִשְׂרָאֵל בּוֹגְדִים לַה', וְעַל הָאֶפִּיקוֹרְסִין מְדַבֵּר:

פסוק כט
לְמִי אוֹי לְמִי אֲבוֹי. לְשׁוֹן צְעָקָה וִילָלָה:
לְמִי מְדָנִים לְמִי שִׂיחַ. לְמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ מְדָנִים עִם הַבְּרִיּוֹת וְשִׂיחָה יְתֵרָה, לוֹ אוֹי וַאֲבוֹי, כִּי בְּרֹב דְּבָרִים רֹב פֶּשַׁע (משלי י:יט):
לְמִי חַכְלִילוּת עֵינָיִם. מֵרוֹב יַיִן מַאֲדִימִים עֵינָיו, וּגְנַאי הוּא (תנחומא, שמיני ה):

פסוק ל
מִמְסָךְ. מִמֶּזֶג, וְהוּא שֵׁם דָּבָר כְּמוֹ "מִמְכָּר" (ויקרא כה:יד):
לַחְקֹר מִמְסָךְ. שֶׁחוֹקְרִין וּבוֹדְקִין הֵיכָן מוֹכְרִין יַיִן טוֹב:

פסוק לא
אַל תֵּרֶא יַיִן כִּי יִתְאַדָּם. אַל תִּתֵּן בּוֹ עֵינֶיךָ:
כִּי יִתֵּן בַּכּוֹס עֵינוֹ יִתְהַלֵּךְ בְּמֵישָׁרִים. הַמַּרְבֶּה שִׁכְרוּת, כָּל עֲבֵרוֹת דּוֹמוֹת לוֹ לְמִישׁוֹר, כָּל הַדְּרָכִים יְשָׁרִים בְּעֵינָיו:

בַּכּוֹס. בַּכִּיס כְּתִיב, כְּלוֹמַר: הַשּׁוֹתֶה נוֹתֵן עֵין בַּכּוֹס וְהַחֲנָוָנִי – בְּכִיסוֹ שֶׁל זֶה (יומא עד:-עה.):

פסוק לב

יַפְרִישׁ. לְשׁוֹן עֲקִיצָה, פויינ"ט בְּלַעַ"ז, "בְּמַלְמַד הַבָּקָר" (שופטים ג:לא) תַּרְגּוּם: "בְּפָרַשׁ תּוֹרֵי" (תרגום יונתן), וּבַגְּמָרָא (בבא מציעא פ.): דְּנָקִיט פַּרְשָׁא, אגוילו"ן בְּלַעַ"ז. וְיֵשׁ פּוֹתְרִין: מַפְרִישׁוֹ מִן הַחַיִּים:

פסוק לג

עֵינֶיךָ יִרְאוּ זָרוֹת. כְּשֶׁתִּשְׁתַּכֵּר, הַיַּיִן בּוֹעֵר בְּךָ וּמַשִּׁיאֲךָ לְהַבִּיט בְּזוֹנוֹת:

פסוק לד

וְהָיִיתָ. מְשֻׁגָּע (דברים כח:לד):

כְּשׁוֹכֵב בְּלֵב יָם וּכְשׁוֹכֵב בְּרֹאשׁ חִבֵּל. תֹּרֶן הַסְּפִינָה נוֹחַ לִפּוֹל מִמֶּנּוּ:

פסוק לה

הִכּוּנִי בַל חָלִיתִי וְגוֹ'. כְּשֶׁיִּקַּץ מִיֵּינוֹ אֵינוֹ מַרְגִּישׁ בְּכָל הָרָעוֹת שֶׁעָבְרוּ עָלָיו, וְחוֹזֵר לִשְׁתּוֹת:

פרק כד

פסוק ה

גֶּבֶר חָכָם בְּעוֹז. אִישׁ חָכָם הוּא תָּמִיד בְּעוֹז:

פסוק ז

רָאמוֹת לֶאֱוִיל חָכְמוֹת. מִין אֶבֶן יְקָרָה שֶׁאֵינָהּ מְצוּיָה, כְּמָה דְּתֵימָא "רָאמוֹת וְגָבִישׁ" (איוב כח:יח). כְּלוֹמַר: כָּל חָכְמָה דּוֹמָה לַכְּסִיל כְּאֶבֶן יְקָרָה וּכְמַרְגָּלִיּוֹת לִקְנוֹת, לוֹמַר: אֵיךְ אֶעֱסֹק בַּתּוֹרָה, מָתַי תַּעֲלֶה בְּיָדִי? אֲבָל הֶחָכָם שׁוֹנֶה הַיּוֹם מְעַט וּלְמָחָר מְעַט (דברים רבה ח:ג):

פסוק ח

מְחַשֵּׁב לְהָרֵעַ. חוֹרֵשׁ תַּחְבּוּלוֹת רָשַׁע:

לוֹ בַּעַל מְזִמּוֹת יִקָּרֵאוּ. גּוֹרֵם לוֹ רַע, שֶׁהַבְּרִיּוֹת קוֹרְאִים לוֹ: **בַּעַל מְזִמּוֹת**. עָצַת רְשָׁעִים:

פסוק ט

זִמַּת אִוֶּלֶת. עֲצַת אִוֶּלֶת **חַטָּאת** לְבַעֲלֶיהָ:

וְתוֹעֲבַת לְאָדָם לֵץ. לֵיצָנוּת הִיא הַמְתַעֶבֶת אֶת הָאָדָם עַל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא וְעַל הַבְּרִיּוֹת:

פסוק י

הִתְרַפִּיתָ. מִן הַתּוֹרָה:

בְּיוֹם צָרָה צַר כֹּחֶכָה. מַלְאֲכֵי הַשָּׁרֵת לֹא יִהְיוּ מְאַמְּצִין כֹּחֲךָ. זֶה מִדְרַשׁ חֲכָמִים (ברכות סג.). וּלְפִי פְּשׁוּטוֹ: הִתְרַפִּיתָ בְּיוֹם צָרַת אֲהוּבְךָ לַעֲמוֹד מִנֶּגֶד:

צַר כֹּחֶכָה. בְּיוֹם פּוּרְעָנוּתְךָ, דִּכְתִיב "אִם הַחֲרֵשׁ תַּחֲרִישִׁי וְגוֹ'" (אסתר ד:יד):

פסוק יא

הַצֵּל לְקוּחִים וְגוֹ'. לְהַצִּיל אֶת הַלְּקוּחִים לַמָּוֶת, אֶת הַמֻּטִים לַהֶרֶג:

אִם תַּחְשׂוֹךְ. מִלְּהַצִּילָם, עַל זֶה אָמַרְתִּי "צַר כֹּחֶךָ" (משלי כד:י):

פסוק יב

כִּי תֹאמַר. שֶׁמָּא תֹּאמַר, וְזֶהוּ כִּי מְשַׁמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן דִּלְמָא:

פסוק יג

אֲכָל בְּנִי דְבַשׁ. כְּלוֹמַר: דֶּרֶךְ בְּנֵי אָדָם לֶאֱכֹל דְּבַשׁ **כִּי טוֹב** הוּא. אַף **כֵּן דְּעֵה חָכְמָה לְנַפְשֶׁךָ**. וּכְשֵׁם שֶׁאַתָּה רוֹדֵף לֶאֱכֹל דְּבַשׁ, כֵּן תְּהֵא רוֹדֵף לְדַעַת חָכְמָה:

פסוק יד

אִם מָצָאתָ אוֹתָהּ, אָז יֵשׁ אַחֲרִית:

פסוק יט

אַל תִּתְחַר. לִהְיוֹת כְּמוֹתָם, כְּמוֹ "אֵיךְ תִּתַּחֲרֶה" (ירמיהו יב:ה), "כִּי אַתָּה מִתְחָרֶה בָּאָרֶז" (ירמיהו כב:טו):

פסוק כא

יְרָא אֶת ה' בְּנִי וָמֶלֶךְ. יְרָא אֶת הַמֶּלֶךְ, וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יְסִירְךָ מִיִּרְאַת ה', וּלְעוֹלָם יִרְאַת ה' קוֹדֶמֶת:

עִם שׁוֹנִים אַל תִּתְעָרָב. הָאוֹמְרִים: שְׁתֵּי רָשָׁיוֹת יֵשׁ:

פסוק כב

וּפִיד שְׁנֵיהֶם. שֶׁבֶר עֲבוֹדַת גִּלּוּלִים וְשֶׁבֶר עוֹבְדֵיהָ:

פסוק כג

גַּם אֵלֶּה לַחֲכָמִים. כָּל הַדְּבָרִים שֶׁבָּעֲנָיִן שֶׁלְּמַטָּה אֲמוּרִים לַחֲכָמִים הַיּוֹשְׁבִים בְּדִין, שֶׁלֹּא יַכִּירוּ פָּנִים בְּמִשְׁפָּט כִּי לֹא **טוֹב** (תנחומא, משפטים ד):

פסוק כו
שִׂפְתַיִם יִשָּׁק. רְאוּיִים כָּל שִׂפְתַיִם לְנַשְּׁקוֹ:

פסוק כז
הָכֵן בַּחוּץ. זֶה מִקְרָא:

וְעַתְּדָהּ בַּשָּׂדֶה. זוֹ מִשְׁנָה:

אַחַר וּבְנִית בֵּיתֶךָ. דָּבָר אַחֵר: כְּמַשְׁמָעוֹ, בַּתְּחִלָּה קַח לְךָ שָׂדוֹת וּכְרָמִים, וְאַחַר כָּךְ **וְעַתְּדָהּ**, לְשׁוֹן "עַתּוּדִים" (בראשית לא:י) – שֶׁיִּהְיוּ לְךָ בְּהֵמוֹת **בַּשָּׂדֶה**, **וְאַחַר וּבְנִית בֵּיתֶךָ**. תִּקַּח אִשָּׁה:

פסוק כח
וְהַפִּתִּיתָ בִּשְׂפָתֶיךָ. תִּתְפַּתֶּה לְרֵעֲךָ בְּדִבּוּרֶךָ:

פסוק ל
אִישׁ עָצֵל. שֶׁאֵינוֹ חוֹזֵר עַל גְּרָסַת תַּלְמוּדוֹ:

פסוק לא
קִמְשׁוֹנִים. חוֹחִים:

כָּסּוּ. נִכְסוּ:

חֲרֻלִּים. גְּדוֹלִים מִקִּמְשׁוֹנִים, וַהֲרֵי הֵם חַדִּים כְּקוֹצִים:

וְגֶדֶר אַבְנָיו נָהֳרָסָה. כָּךְ מִי שֶׁאֵינוֹ חוֹזֵר עַל תַּלְמוּדוֹ, מִתְּחִלָּה מְשַׁכֵּחַ רָאשֵׁי פְּרָקִים, וְסוֹף מְחַלֵּף דִּבְרֵי חֲכָמִים מִזֶּה לָזֶה (אבות דרבי נתן כד,ו), שֶׁאוֹמֵר עַל טָהוֹר טָמֵא וְעַל טָמֵא טָהוֹר, וְהוּא מַחֲרִיב אֶת הָעוֹלָם:

פסוק לד
מִתְהַלֵּךְ רֵישֶׁךָ. הַדְּבָרִים שֶׁאַתָּה רָשׁ מֵהֶם יָבוֹאוּ לְךָ בִּמְרוּצָה:

פרק כה

פסוק א
גַּם אֵלֶּה מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה אֲשֶׁר הֶעְתִּיקוּ. חָזַר לְדוֹרְשָׁם, כְּשֶׁנִּתְמַנָּה חִזְקִיָּהוּ לְמֶלֶךְ וְהוּא הוֹשִׁיב תַּלְמִידִים בְּכָל עִיר, כְּדַאֲמְרִינַן בְּפֶרֶק חֵלֶק (סנהדרין צד:): בָּדְקוּ מִדָּן וְעַד בְּאֵר שֶׁבַע וְלֹא מָצְאוּ עַם הָאָרֶץ:

הֶעְתִּיקוּ. הֶחֱזִיקוּ:

פסוק ב
כְּבוֹד אֱלֹהִים הַסְתֵּר דָּבָר. כְּגוֹן מַעֲשֵׂה מֶרְכָּבָה (יחזקאל א) וּמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית (בראשית א):

וּכְבוֹד מְלָכִים חֲקֹר דָּבָר. כְּשֶׁאַתָּה דּוֹרֵשׁ בִּכְבוֹד מְלָכִים אוֹ בִּכְבוֹד חֲכָמִים שֶׁעָשׂוּ סְיָגִים לַתּוֹרָה וּבַגְּזֵרוֹת שֶׁגָּזְרוּ בָּהֶם, יֵשׁ לְךָ לַחֲקֹר וְלִדְרֹשׁ וְלִשְׁאֹל טַעַם לַדָּבָר. אֲבָל כְּשֶׁתִּדְרֹשׁ בְּמַעֲשֵׂה מֶרְכָּבָה וּבְמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית וּבַחֲקִים הַכְּתוּבִים בַּתּוֹרָה, כְּגוֹן חֻקִּים וּדְבָרִים שֶׁהַשָּׂטָן מְקַטְרֵג עֲלֵיהֶם וּמֵשִׁיב עֲלֵיהֶם, בַּאֲכִילַת חֲזִיר וְכִלְאֵי כֶּרֶם וְשַׁעַטְנֵז, אֵין לְךָ לַחֲקֹר רַק לְהַסְתִּיר, וְלוֹמַר: גְּזֵרַת מֶלֶךְ הוּא:

פסוק ג
אֵין חֵקֶר. לְרוּם שָׁמַיִם וּלְעוֹמֶק הָאָרֶץ וּלְלֵב מְלָכִים אֵין חֵקֶר, שֶׁכַּמָּה דִינִים בָּאִים לִפְנֵיהֶם וְכַמָּה מִלְחָמוֹת, וּצְרִיכִים לָתֵת לֵב לְכֻלָּם. וְאִם כָּל הַלְּשׁוֹנוֹת מְדַבְּרִים וְכָל הַיַּדִּים כּוֹתְבִין, אֵינָן יְכוֹלִין לִכְתּוֹב חֻלְלָה שֶׁל רְשׁוּת:

פסוק ד
הָגוֹ סִיגִים מִכָּסֶף. מָשׁוּךְ, כְּמוֹ "כַּאֲשֶׁר הֻגָּה מִן הַמִּסְלָּה" (שמואל ב כ:יג); כְּשֵׁם שֶׁאֵין הַכְּלִי שֶׁל כֶּסֶף יוֹצֵא לִמְלֶאכֶת צוֹרֵף עַד שֶׁיּוֹצִיאוּ מִמֶּנּוּ סִיגִים שֶׁל נְחֹשֶׁת שֶׁבּוֹ, כָּךְ אֵין צְבוּר נִפְטָרִין מֵעָנֶשׁ עַד שֶׁיּוֹצִיאוּ מִתּוֹכָם הָרְשָׁעִים וְיַעֲשׂוּ בָּהֶם דִּין:

פסוק ו
אַל תִּתְהַדַּר לִפְנֵי מֶלֶךְ. לְהֵרָאוֹת כְּבוֹדְךָ וּלְהִתְנָאוֹת לִפְנֵי מֶלֶךְ אוֹ לַעֲמֹד לִפְנֵי מִי שֶׁגָּדוֹל מִמְּךָ, כִּי טוֹב שֶׁיֹּאמְרוּ לְךָ עֲלֵה הֵנָּה מִשֶּׁתָּבוֹא בְּלֹא רְשׁוּתוֹ וְיֹאמְרוּ לְךָ צֵא:

פסוק ז
אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ. שֶׁדָּבָר זֶה אֱמֶת:

פסוק ח
פֶּן מַה תַּעֲשֶׂה. פֶּן תָּבֹא לִידֵי לֹא תֵדַע מַה לַּעֲשׂוֹת בְּאַחֲרִיתָהּ:

פסוק ט
רִיבְךָ רִיב אֶת רֵעֶךָ. וְאִם עַל כָּרְחֲךָ אַתָּה צָרִיךְ לָרִיב וּלְהוֹכִיחַ עִם רֵעֶךָ, מִכָּל מָקוֹם, **סוֹד אַחֵר אַל תְּגַל**. לֹא תַזְכִּיר לוֹ דִּפְּי אֲבוֹתָיו שֶׁמֵּתוּ, שֶׁאֵין הַכֹּל יוֹדְעִין אוֹתוֹ וְאַתָּה מְגַלֶּהוּ (סנהדרין מד:):

פסוק י
פֶּן יְחַסָּרְךָ שׁוֹמֵעַ. "חֶרְפַּת מְצָרַיִם" (יהושע ה:ט) מְתַרְגְּמִינַן: "חֲסוּדָא דְּמִצְרָאֵי", **פֶּן יְחַסָּרְךָ**, הַשּׁוֹמֵעַ וְיִקְרָאֲךָ מוֹצִיא דִּבָּה:

פסוק יא
תַּפּוּחֵי זָהָב. כְּעֵין כַּפְתּוֹרִין מְצַיָּרִין עַל **מַשְׂכִּיּוֹת כָּסֶף**. **מַשְׂכִּיּוֹת** כֵּלִים הַמְצֻפִּין בְּכֶסֶף, כְּמוֹ "וְשַׂכֹּתִי כַּפִּי" (שמות לג:כב):
דָּבָר דָּבוּר עַל אָפְנָיו. עַל כַּנּוֹ, וְדוּגְמָתוֹ "נָשָׂאתִי אֵימֶיךָ אָפוּנָה" (תהלים פח:טז) – מְבֻסֶּסֶת וּמְיֻשֶּׁבֶת בְּקִרְבִּי. וְאֵין זֶה מִגִּזְרַת 'אוֹפַן וְגַלְגַּל' (ישעיהו כח:כז-כח), שֶׁאִלּוּ כֵּן, הָיָה נָקוּד פַּתָ"ח תַּחַת הַפֵּ"א כְּמוֹ "הָאוֹפַנִּים" (מלכים א ז:לב), וְלֹא יִפֹּל בּוֹ נְקֻדַּת חֲטַף קָמַץ:

פסוק יב
נֶזֶם זָהָב וַחֲלִי כָתֶם. עֲדֵי קְבוּצַת זָהָב, כְּמוֹ "וַתַּעַד נִזְמָהּ וְחֶלְיָתָהּ" (הושע ב:טו), כְּמוֹ "חֲלָאִים" (שיר השירים ז:ב):
כָּתֶם. לְשׁוֹן תַּכְשִׁיט זָהָב, וְכֵן "כֶּתֶם פָּז" (שיר השירים ה:יא):

פסוק יג
כְּצִנַּת שֶׁלֶג. כְּקוֹר יְמֵי שֶׁלֶג שֶׁאָדָם מִתְאַוֶּה לוֹ בִּימֵי קָצִיר, וְלֹא שֶׁלֶג מַמָּשׁ, שֶׁהַשֶּׁלֶג לֹא טוֹב הוּא בִּשְׁעַת קָצִיר:

פסוק יד
נְשִׂיאִים וְרוּחַ וְגוֹ'. כַּאֲשֶׁר יִהְיֶה תּוֹחֶלֶת שָׁוְא כְּשֶׁהַשָּׁמַיִם מִתְקַשְּׁרִים בֶּעָבִים וְהָרוּחַ מְנַשֶּׁבֶת וְאָדָם מְצַפֶּה שֶׁיָּבֹא גֶּשֶׁם וְלֹא בָא, וְהֵם מִצְטַעֲרִים וְכָלוֹת עֵינֵיהֶם, כָּךְ אִישׁ מִתְפָּאֵר לוֹמַר: כָּךְ וְכָךְ צְדָקָה אֶתֵּן לְיַד גַּבַּאי, וְהוּא מְשַׁקֵּר, וְכָלוֹת עֵינֵי עֲנִיִּים לְמַתְּנָתוֹ וְאֵינָהּ בָּאָה:

פסוק טו
בְּאֹרֶךְ אַפַּיִם יְפֻתֶּה קָצִין. בְּעוֹד שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מַאֲרִיךְ אַפּוֹ וְאֵינוֹ נִפְרָע, יִתְּנוּ לֵב הַחוֹטְאִים לְפַתּוֹתוֹ בִּתְשׁוּבָה וּתְפִלָּה:
וְלָשׁוֹן רַכָּה. בִּתְפִלָּה וְתַחֲנוּנִים:
תִּשְׁבָּר גָּרֶם. עֶצֶם קְשֵׁי הַגְּזֵרָה:

פסוק טז
דְּבַשׁ מָצָאתָ וְגוֹ':

פסוק יז
הוֹקַר רַגְלְךָ. כְּשֵׁם שֶׁאִם מָצָאתָ דְּבַשׁ וְהוּא מָתוֹק לְחִכְּךָ, אַתָּה צָרִיךְ שֶׁלֹּא תֹּאכַל מִמֶּנּוּ פֶּן תִּשְׂבָּעֶנּוּ וַהֲקֵאתוֹ, כָּךְ **הוֹקַר רַגְלְךָ מִבֵּית רֵעֶךָ** אַע"פ שֶׁהוּא מְקֹרָבְךָ, מְנַע מִלָּבֹא שָׁם יוֹם יוֹם **פֶּן יִשְׂבָּעֲךָ** וְיִשְׂנָא אוֹתְךָ. וּלְעִנְיַן מִדְרָשׁוֹ (חגיגה ז.): אַל תְּהִי רָגִיל לַחֲטֹא שׁוֹגֵג וּלְהָבִיא תָּמִיד חַטָּאוֹת וַאֲשָׁמוֹת לְבֵית ה' שֶׁנִּקְרָא רֵעַ לְיִשְׂרָאֵל, דִּכְתִיב "זֶה דוֹדִי וְזֶה רֵעִי" (שיר השירים ה:טז):

פסוק יח
מֵפִיץ וְחֶרֶב. שֵׁם כְּלֵי מִלְחָמָה:

פסוק יט
שֵׁן רֹעָה. רְצוּצָה:
מוּעָדֶת. כְּמוֹ "וְלֹא מָעֲדוּ קַרְסֻלָּי" (תהלים יח:לז):
מִבְטָח בּוֹגֵד. מְכַזֵּב בּוֹ בְּיוֹם צָרָתוֹ כְּשֵׁן רְצוּצָה וּמוּעָדֶת:

פסוק כ
מַעֲדֶה בֶּגֶד בְּיוֹם קָרָה. "בֶּגֶד עִדִּים" (ישעיה סד:ה): בֶּגֶד מוּסָר, כְּלִי שֶׁהוּא רָאוּי לַהֶסֵּירוֹ מֵעָלָיו לְפִי שֶׁהוּא בָּלוּי; כְּדִמְתַרְגְּמִינַן "וַיַּסַּר" (בראשית ח:יג): "וַיַּעְדֵּי" (תרגום אונקלוס). וְזֶה פִּתְרוֹנוֹ: בֶּגֶד בָּלוּי הֱרֵי הוּא בְּיוֹם קָרָה **כְּחֹמֶץ עַל נָתֶר**. נָתֶר. מִין אֲדָמָה רַכָּה, כְּגוֹן אֲדָמָה שֶׁלָּנוּ הַנִּקְרָא קְרִידָ"א, וְהָיוּ חוֹקְקִים אוֹתָהּ וְעוֹשִׂין כֵּלִים; וְאִם יִפֹּל בּוֹ חֹמֶץ, מְמַסְמְסוֹ וְנִשְׁחָת. אַף **שָׁר בַּשִּׁרִים עַל לֵב רָע**. דּוֹמֶה לִשְׁנֵיהֶם. וּמַה הוּא שָׁר בַּשִּׁירִים? זֶה הַמְלַמֵּד תּוֹרָה לְתַלְמִיד רָשָׁע אֲשֶׁר אֵין בְּלִבּוֹ לְקַיְּמָהּ (חולין קלג.):

פסוק כא
אִם רָעֵב שׂנַאֲךָ. כְּמַשְׁמָעוֹ, וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּהוּ (סוכה נב,א-ב) עַל יֵצֶר הָרָע: אִם רָעֵב הוּא וְאוֹמֵר לְךָ לְהַשְׁבִּיעוֹ בַּעֲבֵרוֹת, מְשׁוֹךְ אֶת עַצְמְךָ לְבֵית הַמִּדְרָשׁ **וְהַאֲכִילֵהוּ** מִלַּחְמָהּ שֶׁל תּוֹרָה, וְכֵן **הַשְׁקֵהוּ מָיִם**. מִימֶיהָ שֶׁל תּוֹרָה:

פסוק כב
כִּי גֶחָלִים. הֵם לוֹ שֶׁאַתָּה חוֹתֶה וְשׁוֹאֵב מִן הַמְּדוּרָה לָתֵת עַל רֹאשׁוֹ:

חוֹתָה. כָּל שְׁאִיבַת גֶּחָלִים מִתּוֹךְ הַהֶסֵּק קָרֵי חוֹתָה, כְּדַאֲמַר "לַחְתּוֹת אֵשׁ מִיָּקוּד" (ישעיהו ל:יד):

וַה' יְשַׁלֶּם לָךְ. יַשְׁלִימֶנּוּ עִמָּךְ, שֶׁלֹּא יִתְגַּבֵּר עָלֶיךָ:

פסוק כג

רוּחַ צָפוֹן תְּחוֹלֵל גָּשֶׁם. תּוֹלִיד וְתַבְרֵא אֶת הַגֶּשֶׁם:

וּפָנִים נִזְעָמִים תְּחוֹלֵל לְשׁוֹן סָתֶר. לָשׁוֹן הָרַע גּוֹרֵם שֶׁיִּהְיוּ פְּנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא נִזְעָמִים.

וְכֵן דִּמְיוֹן פִּתְרוֹן הַמִּקְרָא: **רוּחַ צָפוֹן** עֲשׂוּיָה לְ**חוֹלֵל גָּשֶׁם**, וְ**לְשׁוֹן סָתֶר** עֲשׂוּיָה לְ**פָנִים נִזְעָמִים**:

פסוק כד

טוֹב שֶׁבֶת עַל פִּנַּת גָּג. עַל סִלּוּק הַשְּׁכִינָה נֶאֱמַר (איכה רבה פתיחתא כה):

מֵאֵשֶׁת מִדְיָנִים. כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל שֶׁהִרְשִׁיעוּ אֶת מַעֲשֵׂיהֶם וְהִקְנִיטוּ לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:

וּבֵית חָבֶר. בַּיִת שֶׁחִבְּרוּ בּוֹ גְּלוּלִים לַשְּׁכִינָה:

פסוק כה

עַל נֶפֶשׁ עֲיֵפָה. עֲשׂוּיָה לְהַשִּׁיב נֶפֶשׁ עֲיֵפָה:

וּשְׁמוּעָה טוֹבָה. אַף הִיא שָׁוָה לָהֶם, וְכֵן יַעֲקֹב: "וַתְּחִי רוּחַ יַעֲקֹב אֲבִיהֶם" (בראשית מה:כז):

פסוק כו

מַעְיָן נִרְפָּשׁ. עָכוּר בָּרַגְלַיִם:

צַדִּיק מָט לִפְנֵי רָשָׁע. כְּשֶׁהַצַּדִּיק מָט לִפְנֵי הָרָשָׁע וְיֵרֵא לְהוֹכִיחַ עַל פָּנָיו דִּרְכּוֹ, שָׁנאוּי הַדָּבָר **כְּמַעְיָן נִרְפָּשׁ וּמָקוֹר** נִשְׁחָת:

פסוק כז

אָכוֹל דְּבַשׁ. לֶאֱכוֹל דְּבַשׁ יוֹתֵר מִדַּאי. רֶמֶז הַדָּבָר לְדוֹרֵשׁ בְּמַעֲשֵׂה מֶרְכָּבָה (יחזקאל א) וּבְמַעֲשֵׂה בְרֵאשִׁית (בראשית א) לְגַלּוֹת לָרַבִּים, וְעַמֵּי הָאָרֶץ מְלַגְלְגִים עַל הַדְּבָרִים, וְשׁוֹאֲלִים מַה לְמַעְלָה מַה לְמַטָּה:

וְחֵקֶר כְּבוֹדָם כָּבוֹד. וְהֵיכָן הַחֵקֶר רָאוּי לִהְיוֹת? בְּדִבְרֵי חֲכָמִים, אֲשֶׁר כְּבוֹדָם כָּבוֹד בִּגְזֵרוֹתֵיהֶם, יֵשׁ לִשְׁאוֹל מָה טַעַם גָּזְרוּ כָּךְ, וְלָמָּה סִיְּגוּ בְּכָל גְּזֵרָה וּגְזֵרָה:

פרק כו

פסוק א

כַּשֶּׁלֶג בַּקַּיִץ. בְּשָׁעָה שֶׁשּׁוֹטְחִין הַתְּאֵנִים בַּחַמָּה לְיַבְּשָׁן וְלַעֲשׂוֹת קְצִיעוֹת, כְּדַאָמַר "הַלֶּחֶם וְהַקַּיִץ לֶאֱכֹל הַנְּעָרִים" (שמואל ב טז:ב):

פסוק ב

כַּצִּפּוֹר לָנוּד. שֶׁהוּא נָד, וְכַדְּרוֹר שֶׁהוּא חוֹזֵר לְקִנּוֹ:

כֵּן קְלָלַת חִנָּם לוֹ תָּבוֹא. לְמִי שֶׁהוֹצִיאָהּ בְּפִיו:

דְּרוֹר. הוּא עוֹף הַנִּקְרָא רונדל"ע בְּלַעַ"ז, וְנִקְרָא דְּרוֹר – שֶׁדָּרָה בַּבַּיִת כְּבַשְּׁדֶה:

פסוק ג

שׁוֹט לַסּוּס. הוּא עָשׁוּי, וְאַף שֵׁבֶט נָכוֹן לְגֵו כְּסִילִים. יִסּוּרִין מוּכָנִין לָרָשָׁע (שמות רבה ט:ח):

פסוק ד

אַל תַּעַן כְּסִיל. בְּדִבְרֵי רִיב וּמַצָּה, פֶּן תִּשְׁוֶה לּוֹ:

פסוק ה

עֲנֵה כְסִיל. הַבָּא לַהֲסִיתְךָ לַעֲבוֹדָה זָרָה, הוֹדַע לוֹ אִוַּלְתּוֹ:

פֶּן יִהְיֶה חָכָם בְּעֵינָיו. וְטַעַם שְׁנֵי פְסוּקִים אֵלּוּ מְפֹרָשׁ בְּתוֹכָם: **אַל תַּעַן** בְּדָבָר שֶׁתִּשְׁוֶה לּוֹ אִם תַּעֲנֶהוּ, **עֲנֵה כְסִיל** בְּדָבָר שֶׁאִם לֹא תַּעֲנֶהוּ יִהְיֶה חָכָם בְּעֵינָיו:

פסוק ו

מְקַצֵּה רַגְלַיִם חָמָס שׁוֹתֶה. מִי שֶׁשּׁוֹלֵחַ דְּבָרִים בְּיַד כְּסִיל הוּא מְקַצֵּה רַגְלֵי שְׁלוּחִים הַרְבֵּה, לְחַזּוֹר וְלִשְׁלֹחַ לְתַקֵּן מַה שֶּׁעִוְּתוּ הָרִאשׁוֹנִים, אֲשֶׁר שְׁלָחוֹ בַּתְּחִלָּה; **וְשׁוֹתֶה חָמָס**. שֶׁחֲבֵרוֹ זוֹעֵף עָלָיו עַל שְׁלִיחוּת הַכְּסִיל:

פסוק ז

דַּלְיוּ שׁוֹקַיִם מִפִּסֵּחַ. גָּבְהוּ, כְּמוֹ "דָּלוּ עֵינַי" (ישעיהו לח:יד); הַשּׁוֹקַיִם שֶׁל כָּל אָדָם נִרְאִין לַפִּסֵּחַ גְּבוֹהִים מִמֶּנּוּ. וְדָבָר זֶה מָשָׁל בְּפִי כְסִיל, הָאוֹמֵר אוֹתוֹ עַל לְמוּד הַחָכְמָה: אֵיךְ אָנוּ בָּאִים לִלְמֹד הַחָכְמָה? נִפְלָאָה וּגְבוֹהָה הִיא מִמֶּנּוּ! הַמָּשָׁל אוֹמֵר: **דַּלְיוּ שׁוֹקַיִם מִפִּסֵּחַ**:

פסוק ח
בְּמַרְגֵּמָה. פְּרוֹנְדוֹלְ"א בְּלַעַ"ז, שֶׁאֶבֶן שֶׁצּוֹרְרִין בּוֹ לֹא לְהִתְקַיֵּם הִיא שָׁם, שֶׁעוֹמֶדֶת לְהַזֵּרֵק. כָּךְ הַנּוֹתֵן לִכְסִיל כָּבוֹד אֵינוֹ שֶׁל קַיָּמָא. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה דָּרְשׁוּ (חולין קלג.) עַל הַמְּלַמֵּד תּוֹרָה לְתַלְמִיד שֶׁאֵינוֹ הָגוּן, שֶׁהוּא כְּזוֹרֵק אֶבֶן לְמַרְקוּלִיס:

פסוק ט
חוֹחַ עָלָה בְיַד שִׁכּוֹר. כְּחוֹחַ שֶׁהוּא נִדְבָּק בְּיַד שִׁכּוֹר, כֵּן הַמָּשָׁל הָאָמוּר לְמַטָּה (משלי כו:י) נִדְבָּק בְּפִי הַכְּסִיל לִהְיוֹת לָהֶם לְחוֹחַ וּלְקוֹץ מַכְאִיב. וּמַהוּ הַמָּשָׁל?

פסוק י
רַב מְחוֹלֵל כֹּל. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בָּרָא אֶת הַכֹּל וְזָן אֶת הַכֹּל; כַּכְּסִיל כֵּן חָכָם, אֵין אָנוּ צְרִיכִין לְשׁוּם חָכְמָה:
וְשׂוֹכֵר כְּסִיל. לֹא כְּבָשָׂר וָדָם שֶׁלֹּא יִשְׂכֹּר אֶלָּא פּוֹעֲלִים בְּקִיאִים וְלֹא יִשְׂכֹּר אֶלָּא הָעוֹסְקִים בְּמְלַאכְתּוֹ, אֲבָל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא **מְחוֹלֵל כֹּל וְשׂוֹכֵר הַכְּסִילִים וְשׂוֹכֵר** עוֹבֵר דְּרָכִים הַבַּטְלָנִים מִכָּל מְלָאכָה. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה: **וְשׂוֹכֵר כְּסִיל** מִלְּשׁוֹן "וַיִּסְכְּרוּ מַעְיְנוֹת תְּהוֹם" (בראשית ח:ב), וּלְשׁוֹן "עֹשֵׂי שֶׂכֶר" (ישעיהו יט:י): הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא סוֹכֵר מַזַּל כְּסִיל הַמְשַׁמֵּשׁ בִּימוֹת הַחַמָּה מִתִּשְׁרֵי וְאֵילָךְ, וּמֵאָז הוּא סוֹכֵר וְסוֹגֵר כָּל עוֹבְרֵי הַיָּם מִלֵּילֵךְ בּוֹ עַד הַפֶּסַח. וּבְדִבְרֵי רַבִּי מֹשֶׁה רָאִיתִי: **רַב מְחוֹלֵל כֹּל** עָשִׁיר יֵשׁ לוֹ פְּעֲלוּת הַרְבֵּה, וְאִם **שׂוֹכֵר כְּסִיל** בְּמְלַאכְתּוֹ הִנֵּה הוּא כְּשׂוֹכֵר כָּל עוֹבְרֵי דֶּרֶךְ שֶׁרוֹאִין בְּקִלְקוּל הַמְּלָאכָה, לְהוֹרוֹת אֵיךְ יִתְּכֵן וְאֵיךְ יֵשׁ לוֹ לִפְעֹל; וְדָבָר רֵיק הוּא, וְאֵינוֹ עִנְיָן כָּאן:

פסוק טו
בַּצַּלָּחַת. בְּיוֹרָה חַמָּה נוֹתֵן יָדוֹ, מִפְּנֵי הַקֹּר:

פסוק טז
מְשִׁיבֵי טָעַם. חֲכָמִים:

פסוק יז
מַחֲזִיק בְּאָזְנֵי כֶלֶב. הָעוֹבֵר לְהִתְעַבֵּר עַל רִיב לֹא לוֹ הֲרֵי הוּא כְּאוֹחֵז **בְּאָזְנֵי כֶלֶב**, הַגּוֹרֵם שֶׁיִּשְׁכְּנוּ עַל חִנָּם:

פסוק יח
כְּמִתְלַהֵלַּה. כְּמִתְיַגֵּעַ לִירוֹת זִיקִים שֶׁל אֵשׁ, כְּמוֹ "וּבְזִיקוֹת בְּעַרְתֶּם" (ישעיה נ:יא), מִלְּשׁוֹן 'זִיקוּקִים דִּינוּר' (ברכות נח:). דָּבָר אַחֵר: **זִיקִים**. 'פְּרוֹנְזוֹלֶ"שׁ', מִלְּשׁוֹן "אַבְנֵי קְלַע" (זכריה ט:טו), וְכֵן בַּגְּמָרָא (בבא מציעא צד.): זִיקְתָא פְּסִיק לָן; וְיוֹרֶה **חִצִּים וָמָוֶת**:

פסוק יט
כֵּן אִישׁ רִמָּה. מְפַתֶּה וּמֵסִית אֶת חֲבֵירוֹ מִדַּרְכֵי חַיִּים לְדַרְכֵי מָוֶת, וּכְשֶׁחֲבֵירוֹ מַרְגִּישׁ שֶׁהוּא מַתְעֶה אוֹתוֹ, אוֹמֵר: מְצַחֵק אֲנִי (בראשית רבה נג,יא):

פסוק כ
בְּאֶפֶס עֵצִים. כְּלוֹמַר שְׁנֵי דְּבָרִים אֵלּוּ שָׁוִין: כְּשֵׁם שֶׁ**בְּאֶפֶס עֵצִים תִּכְבֶּה אֵשׁ**, כָּךְ **בְּאֵין נִרְגָּן** שֶׁל לָשׁוֹן הָרָע הַמְסַכְסֵךְ בַּעֲלֵי רִיב, **יִשְׁתֹּק מָדוֹן**:

פסוק כא
פֶּחָם לְגֶחָלִים וְעֵצִים לְאֵשׁ. פֶּחָם שֶׁל אֵשׁ עָשׂוּי לְהַבְעִיר גֶּחָלִים עֲמוּמוֹת וְעֵצִים עָשׂוּין לְהַסִּיק אֵשׁ, **וְאִישׁ מָדוֹן לְחַרְחַר רִיב**:

פסוק כב
כְּמִתְלַהֲמִים. לְשׁוֹן מִתְלַחֲמִים. וְרַבּוֹתֵינוּ זִכְרוֹנָם לִבְרָכָה פֵּרְשׁוּ (ספרי דברים כד) כְּמִתְלַהֲמִים: כְּמֵת לָהֶם. דִּבְרֵי הַמְרַגְּלִים הָיוּ לָהֶם לְמִיתָה:
חַדְרֵי בָטֶן. הִיא מִיתַת הַדְּרוֹקָן:

פסוק כג
מְצֻפֶּה עַל חָרֶשׂ. כְּסִיגֵי כֶּסֶף הַמְדֻבָּקִים עַל הַחֶרֶשׂ שֶׁצּוֹרְפִין אוֹתוֹ בּוֹ, וְהוּא מַבְהִיק כְּאִלּוּ הוּא כֶּסֶף, וְאֵין בּוֹ תּוֹעֶלֶת, כֵּן **שִׂפָתַיִם דֹּלְקִים וְלֵב רָע**. הָרוֹדְפִים אַחַר הַבְּרִיּוֹת לַהֲסִיתָם בַּחֲלָקוֹת וּמְדַבְּרִים אֶחָד בַּפֶּה וְאֶחָד בַּלֵּב:
וְלֵב רָע. נִרְאִין כְּאוֹהֲבִין וְהֵם אוֹיְבִים:
דֹּלְקִים. כְּמוֹ "דָּלַקְתָּ אַחֲרָי" (בראשית לא:לו):

פסוק כד
יִנָּכֵר שׂוֹנֵא. בְּדִבּוּרוֹ מִתְנַכֵּר הַשּׂוֹנֵא, שֶׁלֹּא יַכִּירוּ שֶׁהוּא שׂוֹנֵא. דִּישְׁקְנוֹיִיֵּ"שׁ"ט בְּלַעַ"ז:

פסוק כו

תְּכַסֶּה שִׂנְאָה. הָעוֹשֶׂה מַעֲשָׂיו בַּמַּחְשָׁךְ וּמְכַסֶּה בְּמַשָּׂאוֹן, שֶׁהוּא חֹשֶׁךְ (ס"א: שׂוֹאַת חֹשֶׁךְ), אֶת הַדָּבָר הַשָּׁנאוּי לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, סוֹף שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא **מְגַלֶּה רָעָתוֹ בְּקָהָל**, שֶׁיַּכִּירוּ בּוֹ שֶׁהוּא רָשָׁע (סוטה ט.):

פסוק כז

כּוֹרֶה שַׁחַת. כְּגוֹן בִּלְעָם, שֶׁהִשִּׁיא עֵצָה לְבָלָק עַל יִשְׂרָאֵל וְהִפִּיל מֵהֶם עֶשְׂרִים וְאַרְבָּעָה אֲלָף (במדבר כה:ט), וּבָא לְמִדְיָן לִתְבּוֹעַ שְׂכָרוֹ וְנֶהֱרַג בְּיַד יִשְׂרָאֵל (במדבר לא:ח):

וְגוֹלֵל. כְּלוֹמַר: סוֹפוֹ שֶׁל הַמַּעֲמִיד מִכְשׁוֹל, שֶׁיִּכָּשֵׁל בּוֹ:

וְגוֹלֵל אֶבֶן. מְגַלְגְּלוֹ מִמָּקוֹם לְמָקוֹם, שֶׁיִּכָּשְׁלוּ בּוֹ בְּנֵי אָדָם. וְאַגָּדָה פּוֹתְרוֹ (תנחומא בובר, וירא כח) בַּאֲבִימֶלֶךְ שֶׁהָרַג שִׁבְעִים אֶחָיו עַל אֶבֶן אַחַת, וְסוֹף מֵת בְּאֶבֶן, שֶׁנֶּאֱמַר "וַתַּשְׁלֵךְ אִשָּׁה אַחַת פֶּלַח רֶכֶב וַתָּר�ץ גֻּלְגַּלְתּוֹ וגו'" (שופטים ט:נג):

פסוק כח

יִשְׂנָא דַכָּיו. מִי שֶׁמְּקַבֵּל לָשׁוֹן הָרַע שׂוֹנֵא אֶת הַנִּדְכָּאִים תַּחְתָּיו, שֶׁכֵּן עַל לָשׁוֹן הָרַע רָדַף שָׁאוּל לְדָוִד וְהָרַג נוֹב (שמואל א כב:יח-יט):

וּפֶה חָלָק. פֶּה שֶׁל חֲלַקְלַקּוּת:

יַעֲשֶׂה מִדְחֶה. עוֹשֶׂה דִּיחוּי, שֶׁדּוֹחֶה אֶת מְקַבְּלוֹ מֵעַל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:

פרק כז

פסוק א

אַל תִּתְהַלֵּל. אַל תִּתְפָּאֵר עַכְשָׁיו בְּדָבָר שֶׁעָתִיד לִהְיוֹת לְ**יוֹם מָחָר**:

כִּי לֹא תֵדַע מַה יֵּלֶד יוֹם. שֶׁמָּא הַיּוֹם יִוָּלֵד שׁוּם רָעָה, שֶׁיְּבַטֵּל מַחְשְׁבוֹת מָחָר:

פסוק ג

וְנֵטֶל. מַשָּׂא:

וְכַעַס אֱוִיל. שֶׁהָאֱוִיל מַכְעִיס לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, גּוֹרֵם לְהָבִיא כַּעַס לָעוֹלָם:

פסוק ד

וְשֶׁטֶף אָף וּמִי יַעֲמֹד. לִפְנֵי קִנְאָתוֹ שֶׁל קַנָּא וְנוֹקֵם:

פסוק ו

וְנַעְתָּרוֹת. לְשׁוֹן גְּדֻלָּה, כְּמוֹ "הַעְתַּרְתֶּם עָלַי" (יחזקאל לה:יג):

פסוק ז

תָּבוּס נֹפֶת. תִּרְמוֹס בְּרֶגֶל, כְּמוֹ "נָבוּס קָמֵינוּ" (תהלים מד:ו):

כָּל־מַר מָתוֹק. כָּל דָּבָר מַר, מָתוֹק לָהּ. וְיֵשׁ לְפוֹתְרוֹ בְּתַלְמוּד תּוֹרָה: הַמַּרְאָה אֶת עַצְמוֹ כְּשֶׁבֵּעַ, שֶׁאֵינוֹ מִתְאַוֶּה לְדִבְרֵי תוֹרָה לְתַאֲוַת נֶפֶשׁ, **תָּבוּס נֹפֶת**. אַף הַטְּעֻמִים הַמְיֻשָּׁבִים עַל הַלֵּב אֵינָם חֲשׁוּבִים עָלָיו; וְהַמִּתְאַוֶּה לָהּ, אֲפִלּוּ דְּבָרִים הַבָּאִים לוֹ בִּמְרִירוּת וּבִיגִיעָה הֵם מְתוּקִים לוֹ:

פסוק ח

נוֹדֶדֶת מִן קִנָּהּ. שֶׁהוֹלֶכֶת וּמְטַלְטֶלֶת, כֵּן הָאִישׁ **הַנּוֹדֵד מִמְּקוֹמוֹ**. תַּלְמִיד חָכָם הַנּוֹדֵד מִן הַלִּמּוּד, מְלַחֲזֹר עַל גִּרְסָתוֹ:

פסוק ט

שֶׁמֶן וּקְטֹרֶת. רֵיחַ שֶׁמֶן אַפַּרְסְמוֹן וְרֵיחַ קְטֹרֶת מְשַׂמְּחִין לֵב:

וּמֶתֶק רֵעֵהוּ מֵעֲצַת נָפֶשׁ. מִי שֶׁחֲבֵרוֹ מְקָרְבוֹ וּמְמַתֵּק לוֹ בִּדְבָרָיו, הוּא טוֹב מִמַּה שֶּׁנַּפְשׁוֹ יוֹעֶצְתּוֹ. דָּבָר אַחֵר: **וּמֶתֶק רֵעֵהוּ** הַמַּכְשִׁיר מַעֲשָׂיו, שֶׁהֵן מְתוּקִין לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, טוֹב לוֹ מִמַּה שֶּׁהוּא מְמַלֵּא תַּאֲוַת לִבּוֹ:

פסוק י

רֵעֲךָ. וְרֵעַ אָבִיךָ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁנִּקְרָא רֵעַ לְיִשְׂרָאֵל, וְרֵעַ אָבִיךָ שֶׁחִיבֵּב אֶת אֲבוֹתֶיךָ:

אַל תַּעֲזֹב. אִם עָזַבְתָּ, יָבֹא עָלֶיךָ פֶּרְעָנוּת:

וּבֵית אָחִיךָ. אַל תִּבְטַח בִּבְנֵי עֵשָׂו וְיִשְׁמָעֵאל שֶׁיִּקָּרְבוּךָ. מָצִינוּ (תנחומא, יתרו ה):

כְּשֶׁגָּלוּ יִשְׂרָאֵל לְבָבֶל הָיוּ אוֹמְרִים לְמוֹלִיכֵיהֶם בְּקוֹלָר: בְּבַקָּשָׁה מִכֶּם, הוֹלִיכוּנוּ בְּדֶרֶךְ אַחֵינוּ בְּנֵי עֵשָׂו וְיִשְׁמָעֵאל, וְהָיוּ בְּנֵי יִשְׁמָעֵאל יוֹצְאִים לְקִרְאָתָם וּמְקַדְּמִין אוֹתָם בְּמִינֵי מְלוּחִים וְנוֹדוֹת נְפוּחִים:

מֵאָח רָחוֹק. טוֹב שֶׁיִּשְׁכּוֹן בֵּינֵיכֶם הַקָּרוֹב לְקוֹרְאָיו (תהלים קמה:יח), מִשֶּׁתִּבְוֹאוּ אֵצֶל אָח שֶׁנִּתְרַחֵק, לֵאמֹר "יִקְרְבוּ יְמֵי אֵבֶל אָבִי וְגוֹ'" (בראשית כז:מא):

פסוק יא

חֲכַם בְּנִי. הִתְחַכֵּם בְּנִי:

וְשַׂמַּח לִבִּי. וּתְהֵא לִבִּי שָׂמֵחַ בְּךָ:

פסוק יב
עָרוּם רָאָה רָעָה. רוֹאֶה פֶּרְעָנוּת הַבָּאָה עַל הָאָרֶץ וְנִסְתָּר הֵימֶנָּה, שֶׁמַּשַּׁךְ יָדוֹ מִן הָעֲבֵירָה.
וּפְתָאִים לֹא נִסְתְּרוּ אֶלָּא **עָבְרוּ** בְּדֶרֶךְ רָעָה:
וְנֶעֱנָשׁוּ. וְנִפְסְדוּ:

פסוק יג
כִּי עָרַב זָר. אָדָם שֶׁנַּעֲשָׂה עֵרֶב, גּוֹרֵם שֶׁאָמַר הַדַּיָּן לַמַּלְוֶה: **קַח בִּגְדוֹ!** (בבא מציעא קטו.):

פסוק יד
מְבָרֵךְ רֵעֵהוּ. יֵשׁ מְשַׁבֵּחַ אֶת חֲבֵירוֹ יוֹם יוֹם, וְהַבְּרָכָה נֶהֱפֶכֶת לִקְלָלָה, שֶׁאוֹמְרִים עָלָיו שֶׁהוּא וַתְּרָן בְּמָמוֹנוֹ וְעָשִׁיר, וְהַכֹּל בָּאִין וְשׁוֹאֲלִין מִמֶּנּוּ, וְהַמַּלְכוּת מִתְגָּרֶת בּוֹ לִגְבוֹת מָמוֹן. כְּךְ נִדְרַשׁ בְּמַסֶּכֶת עֲרָכִין (ערכין טז.). וְעוֹד יֵשׁ בְּמִדְרַשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא (תנחומא, בלק כד): כְּנֶגֶד בִּלְעָם שֶׁהָיָה מְבָרֵךְ אֶת יִשְׂרָאֵל בְּקוֹל רָם, שֶׁנֶּאֱמַר "וַיִּשָּׂא מְשָׁלוֹ וְגוֹ'" (במדבר כג:ז), לְשׁוֹן נְשִׂיאוּת קוֹל, וְסוֹפוֹ יָעַץ לְהַחֲטִיאָם:

פסוק טו
דֶּלֶף טוֹרֵד. גֶּשֶׁם הַנוֹטֵף מִן הַגַּג לְתוֹךְ הַבַּיִת וְטוֹרֵד אֶת בְּנֵי הַבַּיִת:
בְּיוֹם סַגְרִיר. יוֹם הַגֶּשֶׁם, שֶׁהַכֹּל נִסְגָּרִים בְּבָתֵּיהֶם:
וְאֵשֶׁת מְדִינִים נִשְׁתָּוָה. שְׁנֵיהֶם שָׁוִין (יבמות סג:):

פסוק טז
צוֹפְנֶיהָ צָפַן רוּחַ. מִי שֶׁסָּבוּר לִשְׁמֹרָהּ מִתְּזוּנוֹתֶיהָ, צְפוּנַת רוּחַ הוּא; כְּשֵׁם שֶׁאִי אֶפְשָׁר לִצְפֹּן הָרוּחַ, כֵּן הִיא, לֹא תִצָּפֵנָה:
וְשֶׁמֶן יְמִינוֹ יִקְרָא. קוֹרֵא הוּא הַצַּרַעַת לָבוֹא עָלָיו עַד שֶׁיִּגָּרְשֶׁנָּה, כַּמִּצְרָע הַמִּטַּהֵר בְּשֶׁמֶן בִּבֹהֶן יָדוֹ הַיְמָנִית (ויקרא יד:יז):

פסוק יז
יַחַד פְּנֵי רֵעֵהוּ. יַחַד תַּלְמִידֵי חֲכָמִים מְחַדְּדִין זֶה לָזֶה בַּהֲלָכָה (תענית ז.):

פסוק יח
יֹאכַל פִּרְיָהּ. וְכֵן שׁוֹמֵר אֲדוֹנָיו יְכֻבָּד, וְיֹאכַל פְּרִי מַעֲלָלָיו:

פסוק יט
כַּמַּיִם. הַלָּלוּ **הַפָּנִים** שֶׁאַתָּה מַרְאֶה לְתוֹכָן, הֵן מַרְאוֹת לְךָ:
כֵּן לֵב הָאָדָם לָאָדָם. חֲבֵרוֹ, לְפִי מַה שֶּׁאָדָם יוֹדֵעַ שֶׁחֲבֵרוֹ אוֹהֲבוֹ, כֵּן הוּא מַרְאֶה לוֹ פָּנִים:

פסוק כ

שְׁאוֹל וַאֲבַדּוֹן. לֹא תִשְׂבַּעְנָה מִלְקַבֵּל אֶת הָרְשָׁעִים לְתוֹכָם, כְּשֵׁם שֶׁעֵינֵי הָאָדָם רָשָׁע לֹא תִשְׂבַּעְנָה מִלָּשׁוּט אַחַר יֵצֶר הָרָע, מִלְמַלְאוֹת תַּאֲוָתוֹ:

פסוק כא

מַצְרֵף. כְּלִי עָשׂוּי לְצָרֵף כֶּסֶף וְהַכּוּר עָשׂוּי לִבְחוֹן זָהָב, וְאִישׁ נִצְרָף וּמִתְחַשֵּׁב **לְפִי מַהֲלָלוֹ**. עַל יְדֵי שֶׁהַבְּרִיּוֹת מְהַלְלוֹת אוֹתוֹ בְּמַעֲשָׂיו הַטּוֹבִים, נִבְחָן לָרַבִּים, אִם טוֹב אִם רַע:

פסוק כב

הָרִיפוֹת. חִטִּים הַנִּדּוֹכִים בַּמַּכְתֵּשׁ:

מַכְתֵּשׁ. אֶסְיָתָא (חולין נב.), מוֹרְטִיו"ר בְּלַעַ"ז:

בַּעֲלִי. הוּא בּוּכְנָא, פּוֹלִי"ן מוֹרְטַר"ו בְּלַעַ"ז. עַל שֵׁם שֶׁמַּעֲלִין אוֹתוֹ וּמַכִּין בּוֹ תָּמִיד נִקְרָא עֲלִי:

פסוק כג

פְּנֵי צֹאנֶךָ. אַל יֵקָלוּ בְּעֵינֶיךָ לְהִתְבּוֹנֵן בָּם תָּמִיד מַה הֵם צְרִיכִים:

פסוק כד

כִּי לֹא לְעוֹלָם חֹסֶן. שֶׁאִם אַתָּה עָשִׁיר בְּכֶסֶף וּבְזָהָב, שֶׁמָּא לֹא יִתְקַיֵּם לְעוֹלָם. לְכָךְ אַל תְּבַזֶּה דְּבָרִים קְטַנִּים שֶׁלְּךָ:

פסוק כה

גָּלָה חָצִיר. כְּשֶׁגָּלָה הֶחָצִיר בִּימֵי נִיסָן וְיִרְאָה הַדֶּשֶׁא וְנֶאֱסְפוּ עֲשָׂבִים לִצְמֹחַ, אָז יֵיטִיב לְךָ, שֶׁיִּהְיוּ גִּזּוֹתֵיהֶם שֶׁל כְּבָשִׂים לִלְבוּשֶׁךָ:

פסוק כו

וּמְחִיר שָׂדֶה. יִשְׁווּ לְךָ הָעַתּוּדִים, כִּי תֹּאכַל הַבָּשָׂר וְתִתְמְכֹר הָעוֹרוֹת:

פסוק כז

וְדֵי. פַּרְנָסָתְךָ:

לְלַחְמֵךְ וּלְלֶחֶם בֵּיתֶךָ. תִּסְתַּפֵּק בַּחֲלֵב הָעִזִּים. הֲרֵי מְלִיצָתוֹ. וְהַמָּשָׁל כֵּן הוּא: פְּנֵי צֹאנֶךָ – הָרַב הַמִּתְמַנֶּה עַל הַצִּבּוּר, יִשָּׁאֵם בְּחֵיקוֹ וִינַהֲלֵם לְאַט (ישעיהו מ:יא), כִּי לֹא לְעוֹלָם חֹסֶן, וּבָזֹאת יֹאכַל פֵּרוֹת, וְהַקֶּרֶן קַיֶּמֶת:

גָּלָה חָצִיר. כְּשֶׁיִּתְפַּשְּׁטוּ שְׁמוּעוֹתָיו וְתִגְדַּל הַתּוֹרָה עַל יָדוֹ, אָז יִהְיוּ הַכְּבָשִׂים הָאֵלֶּה לְבוּשׁוֹ, יִהְיוּ הַתַּלְמִידִים לוֹ לְשֵׂם וּלְבוּשׁ הוֹד וְהָדָר:

פרק כח

פסוק א

נָסוּ וְאֵין רוֹדֵף רָשָׁע. נָסוּ הָרְשָׁעִים כְּשֶׁיָּבֹא אֵידָם וְיִפְּלוּ בְּדָבָר קַל מֵאֵין רוֹדֵף:

וְצַדִּיקִים. אַמִּיץ לִבָּם (עמוס ב:טז) בְּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא **כִּכְפִיר** אֲשֶׁר יִבְטַח בִּגְבוּרָתוֹ:

פסוק ב

בְּפֶשַׁע אֶרֶץ רַבִּים שָׂרֶיהָ. שֶׁזֶּהוּ פֶּרְעָנוּת לָאָרֶץ, בִּהְיוֹת שָׂרֶיהָ רַבִּים הָרוֹדְפִים רַק אַחַר בִּצָּעָם:

וּבְאָדָם מֵבִין. וּבִשְׁבִיל אָדָם מֵבִין יִתְאָרֵךְ הַפּוּרְעָנוּת מִלָּבוֹא:

פסוק ג

גֶּבֶר רָשׁ. דַּיָּן עַם הָאָרֶץ:

עוֹשֵׁק דַּלִּים. בְּדִין עַל שֶׁאֵינוֹ מָתוּן בְּדִין, הֲרֵי הוּא **כְּמָטָר הַסּוֹחֵף** אֶת הַשָּׂדֶה **וְאֵין** עוֹשֶׂה פֵּרוֹת:

סוֹחֵף. שׁוֹטֵף, וּבַמִּשְׁנָה (כתובות ז,ח): "נִסְתַּחֲפָה שָׂדֵהוּ", וְכֵן "נִסְחַף אַבִּירֶיךָ" (ירמיהו מו:טו) – נִשְׁטְפוּ וּמָעֲדוּ וְכָשְׁלוּ:

פסוק ה

אַנְשֵׁי רָע לֹא יָבִינוּ מִשְׁפָּט. אֵינָם מְשִׂימִים לֵב לְפוּרְעָנִיּוֹת הָעֲתִידוֹת, שֶׁיִּתְבּוֹנְנוּ בָּהּ וְיָשׁוּבוּ מִדַּרְכָּם וְיִנָּצְלוּ:

וּמְבַקְשֵׁי ה' יָבִינוּ כֹל. טוֹבָה וְרָעָה. **מִשְׁפָּט**. יוֹשְׁטִיצָ"א בְּלַעַ"ז; כָּךְ פֵּרֵשׁ רַבִּי תַּנְחוּמָא (תנחומא, בראשית לז) עַל דּוֹר הַמַּבּוּל:

פסוק ו

טוֹב רָשׁ. אַף עָנִי שֶׁבַּתּוֹרָה:

וְהוֹלֵךְ בְּתֻמּוֹ. בְּמַעֲשִׂים טוֹבִים:

פסוק ז

וְרוֹעֶה זוֹלְלִים. מְחַבֵּר לוֹ זוֹלְלִים, וְהוּא לְשׁוֹן רֵעִים:

פסוק ח

מַרְבֶּה הוֹנוֹ בְּנֶשֶׁךְ וְתַרְבִּית לְחוֹנֵן דַּלִּים. הָרְשׁוּת שׁוֹמְעִין עָלָיו שֶׁהוּא מִתְעַשֵּׁר בְּלֹא מִשְׁפָּט, וְנוֹטְלִין מָמוֹנוֹ, וּבוֹנִין בּוֹ גְּשָׁרִים וּמְתַקְּנִין בּוֹ הַדְּרָכִים, וְזֶהוּ חֲנִינַת דַּלִּים. כָּךְ דָּרְשׁוּ רַבִּי תַּנְחוּמָא (תנחומא, משפטים ה):

פסוק י

בִּשְׁחוּתוֹ. מִלְּשׁוֹן שַׁחַת:

פסוק יא

אִישׁ עָשִׁיר וְדַל מֵבִין. כְּנֶגֶד רַב וְתַלְמִיד הוּא מְדַבֵּר, שֶׁהַתַּלְמִיד חוֹקֵר וְעַל יָדוֹ הָרַב מִתְחַכֵּם:

פסוק יב

יְחֻפַּשׂ אָדָם. יִתְחַפֵּשׂ בְּכָל מִינֵי עֲלִילוֹת:

פסוק יג

וּמוֹדֶה וְעוֹזֵב. מוֹדֶה פְּשָׁעָיו וְעוֹזְבָם מִשּׁוּב בָּם עוֹד:

פסוק יד

מְפַחֵד תָּמִיד. דּוֹאֵג מֵעָנֶשׁ, וּבְכָךְ מִתְרַחֵק מֵעֲבֵירָה:

פסוק טו

אֲרִי נוֹהֵם. הוּא לָהֶם:

וְדֹב שׁוֹקֵק. נְהִימָה לַאֲרִי וּשְׁקִיקָה לַדֹּב, שְׁנֵיהֶם לְשׁוֹן צְעָקָה:

פסוק טז

חֹסַר תְּבוּנוֹת. מִתּוֹךְ שֶׁהוּא חָסֵר תְּבוּנָה הוּא **רַב מַעֲשַׁקּוֹת**, כִּי אֵינוֹ נוֹתֵן לֵב עַל חַיָּיו וּמַרְבֶּה לַעֲשֹׁק; שֶׁהֲרֵי הַשּׁוֹנֵא **בֶּצַע יַאֲרִיךְ יָמִים**:

פסוק יז

אָדָם עָשׁוּק בְּדַם נָפֶשׁ. (שֶׁיֵּשׁ עָלָיו עֹשֶׁק דָּם) הוּא הַמַּחֲטִיא אֶת חֲבֵרוֹ וְאָבְדָה נַפְשׁוֹ עַל יָדוֹ:

עַד בּוֹר יָנוּס. עַד יוֹם מוֹתוֹ יָנוּס לְעֶזְרָה, שֶׁיִּתְכַּפֵּר לוֹ:

וְאַל יִתְמְכוּ בּוֹ. מִשָּׁמַיִם לְהַסְפִּיק בְּיָדוֹ לָשׁוּב, שֶׁלֹּא יְהֵא הוּא בְּנֵן עֵדֶן וְתַלְמִידוֹ בְּגֵיהִנֹּם. כָּךְ נִדְרַשׁ בְּמַסֶּכֶת יוֹמָא (יומא פז.):

פסוק יח
יִפּוֹל בְּאֶחָת. בְּרֶעָה אַחַת, וְאֵין תִּקּוּמָה לְמַפַּלְתּוֹ:

פסוק יט
יִשְׂבַּע רִישׁ. עֲנִיּוּת:

פסוק כ
אִישׁ אֱמוּנוֹת. הַנּוֹתֵן מַעֲשְׂרוֹתָיו בֶּאֱמוּנָה, שֶׁאֵין עֵד בַּדָּבָר אֶלָּא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, רוֹאֶה וּמַרְבֶּה לוֹ בְּרָכָה:
וְאָץ לְהַעֲשִׁיר. דּוֹחֵק הַשָּׁעָה לְהִתְעַשֵּׁר בְּשֶׁל עֲנִיִּים:

פסוק כא
יִפְשַׁע גָּבֶר. הַמַּטֶּה מִשְׁפָּט:

פסוק כב
נִבְהָל לַהוֹן. מְמַהֵר לְהַרְבּוֹת הוֹן וְגוֹזֵל תְּרוּמוֹתָיו וּמַעֲשְׂרוֹתָיו (תנחומא, בהר א):
כִּי חֶסֶר יְבוֹאֶנּוּ. חִסָּרוֹן יָבֹא לוֹ, שֶׁהַמְּאֵרָה מִשְׁתַּלַּחַת בְּמַעֲשֵׂי יָדָיו:

פסוק כג
מוֹכִיחַ אָדָם וְגוֹ'. עַל עֲבֵירוֹת שֶׁבְּיָדוֹ וּמַפְרִישׁוֹ מֵהֶם:
אַחֲרֵי חֵן. לְאַחַר זְמַן חֵן יִמְצָא בְּעֵינָיו יוֹתֵר **מִמַּחֲלִיק לָשׁוֹן**. מָצִינוּ בִּבְרֵאשִׁית רַבָּה (בראשית רבה מד:ה): כָּל מָקוֹם שֶׁנֶּאֱמַר 'אַחֲרֵי' אֵינוֹ אֶלָּא מֻפְלָג, 'אַחַר' סָמוּךְ. בְּתַנְחוּמָא (תנחומא, הוספה לפרשת דברים ב) עַל "אֵלֶּה הַדְּבָרִים" (דברים א:א):
מוֹכִיחַ אָדָם אַחֲרֵי, זֶה מֹשֶׁה שֶׁהוֹכִיחַ אֶת יִשְׂרָאֵל אַחַר הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, שֶׁנִּקְרְאוּ 'אָדָם', שֶׁנֶּאֱמַר "אָדָם אַתֶּם" (יחזקאל לד:לא), וְנֶאֱמַר בּוֹ "כִּי מָצָאתָ חֵן בְּעֵינָי" (שמות לג:יז); **מִמַּחֲלִיק לָשׁוֹן**. זֶה בִּלְעָם, הָאוֹמֵר לְיִשְׂרָאֵל דְּבָרִים מְתֻקָּנִים "מַה טֹּבוּ אָהָלֶיךָ יַעֲקֹב" (במדבר כד:ה). מֹשֶׁה מַכְרִיז: "הִשָּׁמְרוּ לָכֶם פֶּן יִפְתֶּה" (דברים יא:טז), וּבִלְעָם מַכְרִיז וּמַחֲנִיף: עֲשׂוּ תַּאֲוָתְכֶם וְאֵינוֹ מַקְפִּיד! "לֹא אִישׁ אֵל וְיכַזֵּב" (במדבר כג:יט) – בָּאֱמוֹת, אֲבָל בָּכֶם אוֹמֵר וְלֹא יַעֲשֶׂה (ראה שם). וּשְׁלֹמֹה צָוַח עַל שְׁנֵיהֶם: "נֶאֱמָנִים פִּצְעֵי אוֹהֵב וְנַעְתָּרוֹת נְשִׁיקוֹת שׂוֹנֵא" (משלי כז:ו):

פסוק כד
גּוֹזֵל אָבִיו. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:

וְאִמּוֹ. כְּנֶסֶת יִשְׂרָאֵל: הַמַּחֲטִיא אֶת הָרַבִּים, שֶׁגּוֹזֵל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, מַפְרִיד מִמֶּנּוּ בָּנָיו וְגוֹזֵל מֵהֶם טוֹבָה:

מַשְׁחִית. יְרַבְּעֵם (סנהדרין קב.):

פסוק כה

רְחַב נָפֶשׁ. לְהַשִּׂיג כָּל תַּאֲוָתוֹ:

יְגֻרֶה מָדוֹן. מְגָרֶה עָלָיו מִדַּת הַדִּין:

פסוק כז

נוֹתֵן לָרָשׁ. צְדָקָה:

(**אֵין מַחְסוֹר**. לְהַרְבּוֹת לוֹ צְדָקָה סא"א). וְכֵן הָרַב שֶׁאֵינוֹ מוֹנֵעַ תּוֹרָה מִפִּי הַתַּלְמִיד:

פרק כט

פסוק א

מַקְשֶׁה עֹרֶף. מִלִּשְׁמֹעַ:

פֶּתַע יִשָּׁבֵר. מַהֵר יִשָּׁבֵר:

פסוק ג

וְרוֹעֶה. מְחַבֵּר לוֹ זוֹנוֹת. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (עירובין סד.): הָאוֹמֵר שְׁמוּעָה זוֹ נָאָה – אֶשְׁנָּנָה, וְזוֹ אֵינָהּ נָאָה – לֹא אֶשְׁנָּנָה. וְסִיּוּעַ בַּמִּקְרָא, שֶׁאֵין "זוֹנוֹת" בַּמִּקְרָא מָלֵא אֶלָּא זֶה בִּלְבַד:

פסוק ד

יַעֲמִיד אָרֶץ. אִם שׁוֹפֵט אֱמֶת הוּא, **יַעֲמִיד אָרֶץ**:

וְאִישׁ תְּרוּמוֹת. אִישׁ גֵּאוּת, שֶׁאֵינוֹ חָשׁ לְהָיוֹת מָתוּן בַּדִּין. וְרַבּוֹתֵינוּ אָמְרוּ (כתובות קה:): אִם הַדַּיָּן דּוֹמֶה לְמִי שֶׁאֵינוֹ צָרִיךְ לְקָנוֹת אוֹהֲבִים וְלִיקַּח שׁוֹחַד, הוּא **יַעֲמִיד אָרֶץ**, וְאִם דּוֹמֶה לְכֹהֵן הַשּׁוֹאֵל תְּרוּמוֹת עַל הַגְּרָנוֹת, הוּא **יֶהֱרָסֶנָּה**:

פסוק ה

מַחֲלִיק. מְדַבֵּר חֲלָקוֹת:

פסוק ו

בְּפֶשַׁע אִישׁ רָע. יָבֹא מוֹקֵשׁ:

וְצַדִּיק. שֶׁלֹּא הָלַךְ בִּדְרָכָיו, **יָרוֹן וְשָׂמֵחַ**:

פסוק ז

דִּין דַּלִּים. יִסּוּרֵי דַלִּים וּמַה הֵם צְרִיכִים, וְנוֹתֵן לָהֶם לֵב:

פסוק ח
יָפִיחוּ. יַלְהִיבוּ, כְּלַהֶבֶת אֵשׁ הַנָּפוּחַ בָּרוּחַ:

פסוק ט
אִישׁ חָכָם נִשְׁפָּט. מִתְוַכֵּחַ עִם הָאֱוִיל:
וְאִין נָחַת. בֵּין מַרְאֶה לוֹ פָּנִים זְעוּפוֹת בֵּין שֶׁמַּרְאֵהוּ פָּנִים שׂוֹחֲקוֹת, אֵין נַחַת לֹא בָזוֹ וְלֹא בָזוֹ, אֵינוֹ מוֹצֵא קוֹרַת רוּחַ. מָצִינוּ בַּאֲמַצְיָה, שֶׁהֶרְאָה לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא פָּנִים שׂוֹחֲקוֹת וּמָסַר בְּיָדוֹ אֱדוֹם, וּבְשׁוּבוֹ מֵהַכּוֹת (דברי הימים ב כה:יד) וַיָּבֵא אֶת אֱלֹהֵיהֶם וְלָהֶם הִשְׁתַּחֲוָה. לְאָחָז הֶרְאָה הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא פָּנִים זוֹעֲפוֹת וּמְסָרוֹ בְּיַד מַלְכֵי אֲרָם, וַיִּזְבַּח לֵאלֹהֵי דַּמֶּשֶׂק כִּי אָמַר אֱלֹהֵי אֲרָם מְעַזְּרִים לָהֶם (דברי הימים ב כח:כג):

פסוק י
יְבַקְשׁוּ נַפְשׁוֹ. לְשׁוֹן חִבָּה, וְנִרְאֶה שֶׁכֵּן הוּא, כְּמָה שֶׁאָמַר דָּוִד לְאָבְיָתָר: "אֲשֶׁר יְבַקֵּשׁ אֶת נַפְשִׁי יְבַקֵּשׁ אֶת נַפְשֶׁךָ" (שמואל א כב:כג) – מִי שֶׁיִּגְמֹל לִי חֶסֶד יִגְמֹל לְךָ. וְאֵין הַפּוֹתְרִים מוֹדִים לִי:

פסוק יא
בְּאָחוֹר יְשַׁבְּחֶנָּה. כְּשֶׁיּוֹצִיא הַכְּסִיל כָּל רוּחוֹ, בָּא הֶחָכָם וְיַשְׁפִּילֶנּוּ בְּמַעֲנֵה לְשׁוֹנוֹ. וְדוֹמֶה לוֹ "מַשְׁבִּיחַ שְׁאוֹן יַמִּים" (תהלים סה:ח); "בְּשׁוֹא גַלָּיו אַתָּה תְשַׁבְּחֵם" (תהלים פט:י):

פסוק יג
וְאִישׁ תָּכָכִים. אִישׁ מְזִמּוֹת, בַּעַל תּוֹרָה. וְרַבּוֹתֵינוּ (תמורה טז.; ויקרא רבה לד,ד) פֵּרְשׁוּ: תַּלְמִיד שֶׁאָמַר לָרַב הַשְׁנִינִי פֶּרֶק אֶחָד, וּמְלַמְּדוֹ:

פסוק טו
וְנַעַר מְשֻׁלָּח. שֶׁשִּׁלְּחוֹ אָבִיו לְלֶכֶת בְּדַרְכֵי לִבּוֹ, סוֹפוֹ **מֵבִישׁ אִמּוֹ**. יִשְׁמָעֵאל, עַל שֶׁהָיָה רָשָׁע, גָּרַם לְשָׂרָה שֶׁאָמְרָה לְאַבְרָהָם "גָּרֵשׁ אֶת הָאָמָה וְגוֹמֵר" (בראשית כא:י):

פסוק יח
בְּאֵין חָזוֹן יִפָּרַע עָם. כְּשֶׁגּוֹרְמִין יִשְׂרָאֵל שֶׁהַנְּבוּאָה מִסְתַּלֶּקֶת מֵהֶם, עַל יְדֵי שֶׁהֵם מַלְעִיבִים בַּנְּבִיאִים (דברי הימים ב לו:טז), יִפָּרְצוּ בָם פְּרָצוֹת וְיוֹצְאִין לְתַרְבּוּת רָעָה:

פסוק יט
כִּי יָבִין וְאֵין מַעֲנֶה. כֵּיוָן שֶׁרוֹאֵהוּ שֶׁמּוֹכִיחוֹ, שׂוֹתֵק, וְהוּא חוֹזֵר וּמְקַלְקֵל; לְכָךְ צָרִיךְ לְיַסְּרוֹ בְּמַכּוֹת וְעוֹנְשִׁין. וְלֹא דִּבֵּר עַל עֶבֶד מַמָּשׁ, אֶלָּא עַל כָּל הַמַּמְרִים דִּבְרֵי הַשּׁוֹפְטִים:

פסוק כ
אָץ בִּדְבָרָיו. מְמַהֵר וְנִבְהָל לְהָשִׁיב:
תִּקָּוָה לִכְסִיל מִמֶּנּוּ. יֵשׁ לַכְּסִיל תִּקָּוָה יוֹתֵר מִמֶּנּוּ:

פסוק כא
מְפַנֵּק מִנֹּעַר עַבְדּוֹ. יֵצֶר הָרָע:
מָנוֹן. שַׁלִּיט, וְכֵן "לִפְנֵי שֶׁמֶשׁ יְנוֹן שְׁמוֹ" (תהלים עב:יז); וְכֵן כָּל 'נִין' שֶׁבַּמִּקְרָא, שֶׁהַנִּין קָם תַּחַת אָבִיו לִשְׁלוֹט בִּנְכָסָיו:

פסוק כב
אִישׁ אַף יְגָרֶה מָדוֹן. כְּמַשְׁמָעוֹ. **מָדוֹן** מִדַּת הַדִּין:

פסוק כג
יִתְמֹךְ כָּבוֹד. יִקְרַב אֶל הַכָּבוֹד וְתוֹמֵךְ בּוֹ תָּמִיד:

פסוק כד
אָלָה יִשְׁמַע. שֶׁמַּשְׁבִּיעִין אוֹתוֹ: אִם רָאִיתָ פְּלוֹנִי שֶׁגָּנַב לִי כָּךְ וְכָךְ; וּמִתּוֹךְ שֶׁהוּא חוֹלֵק עִמּוֹ, אֵינוֹ מַגִּיד:

פסוק כה
חֶרְדַּת אָדָם יִתֵּן מוֹקֵשׁ. מְסֹרָס הוּא: מוֹקֵשׁ, עֲבֵרָה, יִתֵּן חֲרָדָה לָאָדָם. דָּבָר אַחֵר: כְּמַשְׁמָעוֹ: מִתּוֹךְ שֶׁאָדָם צַר עַיִן, וְחָרֵד, אִם יַעֲשֶׂה צְדָקָה, יִצְטָרֵךְ אֶל הַבְּרִיּוֹת; חֲרָדָה זוֹ תִּתֵּן לוֹ מוֹקֵשׁ. וְהָרִאשׁוֹן נוֹחַ לִי:

פסוק כו
פְּנֵי מוֹשֵׁל. לָדוּן לְפָנָיו:
וּמֵה' מִשְׁפַּט אִישׁ. אִם יִזְכֶּה אוֹ אִם יִתְחַיֵּב. וּבַמּוֹשְׁלִים דִּבֵּר הַכָּתוּב:

פסוק כז
יְשַׁר דָּרֶךְ. אָדָם שֶׁהוּא יָשָׁר בְּדַרְכָיו:

פרק ל

פסוק א

אָגוּר בֶּן יָקֶה. דִּבְרֵי שְׁלֹמֹה שֶׁאָגַר אֶת הַבִּינָה וְהַקִּיאָהּ, כְּדִּ פֵּרְשׁוּהוּ חֲכָמִים (תנחומא, וארא ה):

הַמַּשָּׂא. נְבוּאָה זוֹ אָמַר עַל כֵּן:

נְאֻם הַגֶּבֶר לְאִיתִיאֵל. אָמַר הַגֶּבֶר, זֶה שְׁלֹמֹה, הַמַּשָּׂא הַזֶּה עַל עַצְמוֹ, בְּשָׁבִיל אִיתִיאֵל – עַל שֶׁסָּמַךְ עַל חָכְמָתוֹ לְהַרְבּוֹת זָהָב וְסוּסִים וְנָשִׁים שֶׁהוּזְהַר מִלְּהַרְבּוֹת. וְכֵן אָמַר: **אִיתִיאֵל וְאֻכָל**, אַרְבֶּה נָשִׁים וְלֹא יָסוּרוּ אֶת לְבָבִי, אַרְבֶּה זָהָב וְלֹא אָסוּר, אַרְבֶּה סוּסִים וְלֹא אָשׁוּב אֶת הָעָם מִצְרַיְמָה (דברים יז:טז-יז):

לְאִיתִיאֵל וְאֻכָל. בְּשָׁבִיל שֶׁאָמַר: אִתִּי אֵל, וְאוּכַל לַעֲשׂוֹת וְלֹא אֶכְשָׁל. **לְאִיתִיאֵל**, עַל אִיתִיאֵל, כְּמוֹ "וְאָמַר פַּרְעֹה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל" (שמות יד:ג) – עַל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

פסוק ב

כִּי בַעַר אָנֹכִי. עַל שֶׁסָּמַכְתִּי עַל חָכְמָתִי בְּדָבָר שֶׁהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא דְּאַג, שֶׁמָּא יָבוֹא לִידֵי עֲבֵירָה:

פסוק ג

וְלֹא לָמַדְתִּי חָכְמָה. וְלֹא דַעַת קְדוֹשִׁים יָדַעְתִּי, שֶׁגָּרַעְתִּי אוֹ הוֹסַפְתִּי עַל דִּבְרֵי מֹשֶׁה:

פסוק ד

מִי עָלָה שָׁמַיִם. כְּמֹשֶׁה (שמות יט:ג):

מִי אָסַף רוּחַ. פִּיחַ הַכִּבְשָׁן (שמות ט:י):

מִי צָרַר מַיִם. "קָפְאוּ תְהוֹמוֹת, נִצְּבוּ כְמוֹ נֵד" (שמות טו:ח) בִּתְפִלָּתוֹ שֶׁל מֹשֶׁה:

מִי הֵקִים. אֶת הַמִּשְׁכָּן, שֶׁבַּהֲקָמָתוֹ נִתְבַּסְּסוּ כָּל אַפְסֵי אָרֶץ. כְּדִּ נִדְרַשׁ בַּפְּסִיקְתָּא (פסיקתא רבתי א,ד):

מַה שְּׁמוֹ וּמַה שֵּׁם בְּנוֹ. אִם תֹּאמַר: כְּבָר הָיָה דָּגְמָתוֹ, אֱמוֹר: **מַה שֵּׁם בְּנוֹ**? אֵיזוֹ מִשְׁפָּחָה יָצְאָה מִמֶּנּוּ, וְנֵדַע מִי הוּא?

כִּי תֵדָע. אִם תֵּדַע מִי הוּא, וְאֵיךְ לֹא יֵרָאתָ לַעֲבֹר עַל דְּבָרָיו?

פסוק ה

כָּל אִמְרַת אֱלוֹהַּ צְרוּפָה. מְזֻקָּקָה, וְלֹא כָּתַב דָּבָר שֶׁלֹּא לְצֹרֶךְ, וְהָיָה לִי לְיִזָּהֵר:

פסוק ו
פֶּן יוֹכִיחַ בְּךָ וְנכְזַבְתָּ. יוֹכִיחַ עַל פָּנֶיךָ, שֶׁעַל יְדֵי תוֹסֶפְתְּךָ אַתָּה בָּא לִידֵי עֲבֵירָה, וְכָל שֶׁכֵּן אִם תִּגְרַע:

פסוק ז
שְׁתַּיִם שָׁאַלְתִּי מֵאִתָּךְ. עַכְשָׁיו מְדַבֵּר לִפְנֵי הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:

פסוק ח
רֵאשׁ. דַּלּוּת:
הַטְרִיפֵנִי. לְשׁוֹן מָזוֹן, וְכֵן "טֶרֶף נָתַן לִירֵאָיו" (תהלים קיא:ה):

פסוק ט
פֶּן אֶשְׂבַּע. מִתּוֹךְ עֹשֶׁר, וְכִחַשְׁתִּי בַּהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא מֵרוֹב גַּאֲוָה. וּמַהוּ הַכְּחָשָׁה? **וְאָמַרְתִּי מִי ה'**. כְּלוֹמַר: אֵין אֱלֹהִים:
וְתָפַשְׂתִּי שֵׁם אֱלֹהָי. לְהַרְגִּיל לְהִשָּׁבַע בּוֹ לַשֶּׁקֶר:

פסוק י
אַל תַּלְשֵׁן עֶבֶד. אַל תִּמְסֹר דִּין עַל אָדָם לְצָעֵק עָלָיו לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, וַאֲפִלּוּ הוּא רָשָׁע אֲשֶׁר אָבִיו יְקַלֵּל, וְכָל הַתּוֹעֵבוֹת הָאֲמוּרוֹת כָּאן בּוֹ. וּרְאֵיָה לַדָּבָר מֵהוֹשֵׁעַ בֶּן בְּאֵרִי, כִּדְאִיתָא בִּפְסָחִים בְּפֶרֶק 'הָאִשָּׁה' (פסחים פז.), שֶׁהִלְשִׁין אֶת יִשְׂרָאֵל וְאָמַר: הַחֲלִיפֵם בְּאֵמָה אַחֶרֶת! אָמַר לוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא: "קַח לְךָ אֵשֶׁת זְנוּנִים" (הושע א:ב):

פסוק יג
דּוֹר מָה רָמוּ עֵינָיו. זֶה גַּסּוּת הָרוּחַ:

פסוק יד
דּוֹר חֲרָבוֹת שִׁנָּיו. הַחִיצוֹנוֹת:
מְתַלְּעֹתָיו. שִׁנָּיו הַפְּנִימִיּוֹת:
וּמַאֲכָלוֹת. סַכִּינִים:

פסוק טו
לַעֲלוּקָה. מְנַחֵם פָּתַר לַעֲלוּקָה כְּמַשְׁמָעוֹ, לָמַדְנוּ שֶׁהוּא עֲרָבִי. וְהַפּוֹתְרִים אוֹמְרִים שֶׁהוּא לְשׁוֹן שְׁאוֹל וּמוֹרָד. וְכֵן בְּמִדְרַשׁ תְּהִלִּים לָמַדְנוּ כֵּן, שֶׁפּוֹתֵר שְׁתֵּי בָנוֹת – גַּן עֵדֶן וְגֵיהִנֹּם; זוֹ אוֹמֶרֶת: תְּנוּ לִי צַדִּיקִים, וְזוֹ אוֹמֶרֶת: תְּנוּ לִי רְשָׁעִים:
אַרְבַּע לֹא אָמְרוּ הוֹן. הַרְבֵּה יֵשׁ לָנוּ:

פסוק טז
וְעֹצֶר רָחַם. תַּשְׁמִישׁ:

פסוק יז
לִיקְהַת אֵם. לְקָמְטִים הַנִּקְבָּצִים וְנִקְהִין בִּפְנֵי אִמּוֹ, לְשׁוֹן "יִקְהַת עַמִּים" (בראשית מט:י) – קְבוּצַת עַמִּים. וְהַיּוֹ"ד יְסוֹד, כְּמוֹ "יִפְעַת" (יחזקאל כח:ז), "וַיַּעֲלַת חֵן" (משלי ה:יט):
יִקְרוּהָ. לְשׁוֹן "תְּנַקֵּר" (במדבר טז:יד), "נִקְרַת הַצּוּר" (שמות לג:כב), פוריי"ר בְּלַעַ"ז.
יָבֹא הָעוֹרֵב שֶׁהוּא אַכְזָרִי עַל בָּנָיו, **וְיִקְרוּהָ**, וְלֹא יֹאכְלֶנָּה וְלֹא יֵהָנֶה בָּהּ, וְיָבֹא נֶשֶׁר שֶׁהוּא רַחֲמָנִי עַל בָּנָיו **וְיֹאכְלוּהָ** וְיֵהָנֶה בָּהּ. הָעוֹרֵב אַכְזָרִי הוּא, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר "לִבְנֵי עֹרֵב אֲשֶׁר יִקְרָאוּ" (תהלים קמז:ט), וְהַנֶּשֶׁר רַחֲמָנִי, שֶׁנֶּאֱמַר "יְשָׁאֲהוּ עַל אֶבְרָתוֹ" (דברים לב:יא; ראה תנחומא עקב ב):

פסוק יח
נִפְלְאוּ מִמֶּנִּי. נִכְסוּ מִשֶּׁחָלְפוּ מֵעֵינַי, וְאֵינִי יוֹדֵעַ לְהֵיכָן הָלְכוּ, שֶׁמִּמַּהֲרִין לְהִסָּתֵר מִן הָעַיִן:

פסוק כ
וּמָחֲתָה. כּוֹפָה פִּיהָ לְמַטָּה, כְּדִכְתִיב "כַּאֲשֶׁר יִמְחֶה הַצַּלַּחַת מָחֹה וְהָפַךְ עַל פָּנֶיהָ" (מלכים ב כא:יג):
אָכְלָה. לְשׁוֹן נְקִיָּה דִּבֵּר הַכָּתוּב (יומא עה.):

פסוק כח
שְׁמָמִית. אַרִינָ"א בְּלַעַ"ז:
בְּיָדַיִם תְּתַפֵּשׂ. בְּיָדָהּ הִיא אוֹחֶזֶת וּמִתְדַּבֶּקֶת בַּכְּתָלִים (בראשית רבה סו,ז):

פסוק כט
מְטִיבֵי צָעַד. הוֹלְכִים וּמַצְלִיחִים בְּגִבּוּרָתָם:

פסוק לא
זַרְזִיר מָתְנַיִם אוֹ תָיִשׁ. לֹא יָדַעְתִּי מַהוּ, וּלְפִי הַמַּשְׁמָע הִיא חַיָּה תְּשׁוּשָׁה מָתְנַיִם:
וּמֶלֶךְ אַלְקוֹם. לֹא יָדַעְתִּי מַה הוּא לְפִי פְּשׁוּטוֹ. וּמִדְרַשׁ אַגָּדָה פּוֹתְרִין חָמֵשׁ פָּרָשִׁיוֹת אֵלּוּ שֶׁל אַרְבַּע דְּבָרִים כְּנֶגֶד אַרְבַּע מַלְכֻיּוֹת, לְפִי שֶׁנִּתְאַמְּצָה מֶמְשַׁלְתָּן עַל יִשְׂרָאֵל בְּעָוֹן שֶׁעָבְרוּ עַל חֲמִשָּׁה חוּמְשֵׁי תוֹרָה, הִזְכִּירָם חֲמִשָּׁה פְּעָמִים:

טז **שְׁאוֹל וְעֹצֶר רָחַם**. שְׁאוֹל מַלְכוּת בָּבֶל, שֶׁנֶּאֱמַר בִּנְבוּכַדְנֶצַּר "הִרְחִיב כַּשְּׁאוֹל נַפְשׁוֹ" (חבקוק ב:ה). **וְעֹצֶר רָחַם** זוֹ הִיא מָדַי שֶׁבִּימֵיהֶם עָצְרוּ רַחֲמִים מִיִּשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר "לְהַשְׁמִיד לַהֲרֹג וּלְאַבֵּד" (אסתר ג:יג):

אֶרֶץ לֹא שָׂבְעָה מַיִם. זוֹ יָוָן, שֶׁלֹּא שָׂבְעָה מִלְּגְזֹר גְּזֵרוֹת רָעוֹת עַל יִשְׂרָאֵל:

וְאֵשׁ לֹא אָמְרָה הוֹן. נֶגֶד עֲשָׂו, שֶׁעָשָׂה בְּחֵמָה בּוֹעֶרֶת עַל יִשְׂרָאֵל, שֶׁאָמְרוּ לְהַשְׁמִיד טַף וְנָשִׁים בְּיוֹם אֶחָד (אסתר ג:יג). וְכֵן:

יט **דֶּרֶךְ הַנָּשֶׁר**. זוֹ בָּבֶל, "הַנָּשֶׁר הַגָּדוֹל... אֶרֶךְ הָאֵבָר" (יחזקאל יז:ג):

נָחָשׁ. זוֹ מָדַי (דניאל ח:כ):

דֶּרֶךְ אֳנִיָּה בְלֶב יָם. זוֹ יָוָן, שֶׁהִיא קַלָּה בִּגְזֵרוֹתֶיהָ (משלי ל:יט):

דֶּרֶךְ גֶּבֶר בְּעַלְמָה. זוֹ פָּרַס שֶׁאָמְרָה: "לְעוֹלָם אֶהְיֶה גְּבֶרֶת" (ישעיהו מז:ז):

כ **כֵּן דֶּרֶךְ אִשָּׁה מְנָאָפֶת**. זוֹ הָרָעָה גְּרֹמָה לָהֶם לִכְנֶסֶת יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּאֲפָה בַּעֲבוֹדַת גִּלּוּלִים, וּכְדַאי הוּא הַפּוּרְעָנוּת לָבוֹא לָהּ:

וְאָמְרָה לֹא פָעַלְתִּי אָוֶן. כְּדַאֲמַר "הִנְנִי נִשְׁפָּט אוֹתָךְ עַל אָמְרֵךְ לֹא חָטָאתִי" (ירמיה ב:לה). [עד כאן לשון רש"י שבמק"ג]:

כא **רָגְזָה אָרֶץ**. אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל:

כב **תַּחַת עָבֶד**. זֶה נְבוּכַדְנֶצַּר שֶׁהָיָה עֶבֶד לִמְרוֹדַךְ בַּלְאָדָן וְכוֹתֵב אִגְּרוֹתָיו, כְּדִגְרְסִינַן בְּחוּלִּין (סנהדרין צו.):

וְנָבָל כִּי יִשְׂבַּע לָחֶם. זֶה אֲחַשְׁוֵרוֹשׁ שֶׁעָשָׂה מִשְׁתֶּה מֵאָה וּשְׁמוֹנִים יוֹם (אסתר א:ד):

כג **שְׂנוּאָה כִּי תִבָּעֵל**. כְּנֶגֶד יָוָן:

וְשִׁפְחָה כִּי תִירַשׁ גְּבִרְתָּהּ. זֶה עֵשָׂו, שֶׁהָיָה לוֹ לַעֲבֹד לְיַעֲקֹב וְנֶהְפַּךְ הַדְּבָרִים:

כה **הַנְּמָלִים עַם לֹא עָז**. זוֹ בָּבֶל, שֶׁנֶּאֱמַר: "הֵן אֶרֶץ כַּשְׂדִּים זֶה הָעָם לֹא הָיָה" (ישעיהו כג:יג):

וַיָּכִינוּ בַקַּיִץ לַחְמָם. נְבוּכַדְנֶצַּר עָשָׂה כָּבוֹד אֶחָד לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בִּימֵי מְרֹדַךְ בַּלְאָדָן אֲשֶׁר שָׁלַח סְפָרִים לְחִזְקִיָּהוּ וְכָתַב שָׁם: שְׁלָם לְמַלְכָּא חִזְקִיָּהוּ, שְׁלָם לְקַרְתָּא דִירוּשְׁלֶם, שְׁלָם לֵאלָהָא רַבָּא. וּנְבוּכַדְנֶצַּר כּוֹתֵב אִגְּרוֹתָיו הָיָה, וְלֹא הָיָה שָׁם אוֹתוֹ הַיּוֹם; וּכְשֶׁבָּא וְסִפְּרוּ לוֹ מַה שֶּׁעָשׂוּ, אָמַר לָהֶם: אֱלָהָא רַבָּא קְרִיתוּ לֵיהּ וּכְתַבִיתוּ לֵיהּ בְּסוֹף? רָץ אַחַר הַשָּׁלִיחַ וְהֶחֱזִירוֹ. בִּשְׁבִיל אוֹתוֹ מְרוּצָה זָכָה לַמַּלְכוּת; הֲרֵי שֶׁהַכִּין בַּקַּיִץ לַחְמוֹ כְּדֶרֶךְ הַנְּמָלָה (סנהדרין צו.):

כו **שְׁפַנִּים עַם לֹא־עָצוּם**. זֶה מָדַי וּפָרָס:
וַיָּשִׂימוּ בַסֶּלַע בֵּיתָם: שֶׁבָּנוּ בֵּית הַמִּקְדָּשׁ:
כח **שְׂמָמִית בְּיָדַיִם תְּתַפֵּשׂ**. זֶה עֵשָׂו שֶׁנֶּאֱמַר "וְהַיָּדַיִם יְדֵי עֵשָׂו" (בראשית כז:כב):
בְּהֵיכְלֵי מֶלֶךְ. שֶׁנִּכְנַס לְהֵיכַל מֶלֶךְ וְהֶחֱרִיבוֹ:
ל **לַיִשׁ גִּבּוֹר בַּבְּהֵמָה**. זֶה נְבוּכַדְנֶצַּר, שֶׁנֶּאֱמַר (ירמיהו ד:ז) "עָלָה אַרְיֵה מִסֻּבְכוֹ":
זַרְזִיר מָתְנַיִם. זוֹ מָדַי וּפָרַס, שֶׁזֵּרְזוּ מָתְנֵיהֶם וְהָרְגוּ לְבֵלְשַׁצַּר וְנָטְלוּ מַלְכוּת בָּבֶל (דניאל ה:ל):
אוֹ תָיִשׁ. זֶה יָוָן שֶׁנִּקְרָא תַּיִשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר: "וְהַצָּפִיר הַשָּׂעִיר" הוּא "מֶלֶךְ יָוָן" (דניאל ח:כא):
וּמֶלֶךְ אַלְקוֹם עִמּוֹ. זוֹ אֱמֹת אֲרַם, שֶׁאָמַר "אֲנִי וְאַפְסִי עוֹד" (ישעיה מז:ח), אֵין נִצָּב לְעֻמָּתוֹ, אַלְקוֹם – אֵין עוֹמֵד עִמּוֹ:

פסוק לב

אִם נָבַלְתָּ בְהִתְנַשֵּׂא. אִם נִתְנַבַּלְתָּ עַל יְדֵי חֲבֵירְךָ שֶׁחֵירְפְךָ (ס"א: עַל יְדֵי דַּבּוּרְךָ שֶׁחֵרַפְתָּ וְגִדַּפְתָּ) אֶת עַצְמְךָ, סוֹפְךָ לְהִנָּשֵׂא בַּדָּבָר:
וְאִם זַמּוֹתָ. בְּלִבְּךָ לְהִתְקוֹטֵט, שִׂים יָד עַל פֶּה וּשְׁתוֹק:

פסוק לג

כִּי מִיץ חָלָב. כִּי כַּאֲשֶׁר תֵּצֵא חֶמְאָה עַל יְדֵי מִיץ חָלָב וְדָם עַל יְדֵי מִיץ הַחוֹטֶם יוֹתֵר מִדַּי, כֵּן יֵצֵא רִיב עַל יְדֵי **מִיץ אַפַּיִם** שֶׁל כַּעַס. **מִיץ** סְחִיטָה פרימדור"א בְּלַעַ"ז, כְּמוֹ "וַיִּמְץ טַל וְגוֹ'" (שופטים ו:לח). וְרַבּוֹתֵינוּ פֵּרְשׁוּ (ברכות סג:): אִם נִבַּלְתָּ עַצְמְךָ עַל דִּבְרֵי תוֹרָה, לִדְרוֹשׁ וְלִשְׁאוֹל סְפֵקוֹתֶיךָ לְרַבְּךָ, וַאֲפִלּוּ נִרְאֵיתָ לוֹ כְּשׁוֹטֶה בְּלֹא לֵב, סוֹפְךָ שֶׁתִּהֵא מְנֻשָּׂא; וְאִם זַמּוֹתָ – אִם שַׂמְתָּ זָמָם עַל פִּיךָ וְחָסַמְתָּ אוֹתוֹ וְלֹא שָׁאַלְתָּ לוֹ הַכֹּל, סוֹפְךָ כְּשֶׁשִּׁאֲלְךָ דְּבַר הֲלָכָה, תִּתֵּן יָד לַפֶּה וְתֵאָלֵם, שֶׁלֹּא תֵדַע לַעֲנוֹת כְּלוּם בּוֹ. כַּאֲשֶׁר מִיץ חָלָב יוֹצִיא חֶמְאָה, כֵּן מִיץ אַפַּיִם. שֶׁרַבְּךָ כּוֹעֵס בְּךָ שֶׁלֹּא הֲבִינוֹתָ מַהֵר, וְאַתָּה מִתְנַבֵּל עָלָיו – סוֹף יוֹצִיא מִפִּיךָ אַחַר זְמַן הֲלָכוֹת רַבּוֹת וְהוֹרָאוֹת:

פרק לא

פסוק א

דִּבְרֵי לְמוּאֵל מָלְךְ. דִּבְרֵי שְׁלֹמֹה הַמֶּלֶךְ שֶׁאָמַר לְמוֹ הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא, כְּלוֹמַר: בִּשְׁבִיל שֶׁהֶעֱוָה כְּנֶגֶד הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. **לְמוּאֵל** לָאֵל, כְּמוֹ "לְמוֹ פִּי" (איוב מ:ד). דְּבָרִים לִשְׁמוֹ שֶׁל הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא שֶׁאָמַר הַמֶּלֶךְ:

מַשָּׂא אֲשֶׁר יִסְּרַתּוּ אִמּוֹ. כְּשֶׁהִתְחַתֵּן עִם בַּת פַּרְעֹה בְּיוֹם חֲנֻכַּת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, וְהִכְנִיסָהּ לוֹ כַּמָּה מִינֵי כְּלֵי זֶמֶר, וְנֵעוֹר כָּל הַלַּיְלָה, וְיָשַׁן לְמָחֳרָת עַד אַרְבַּע שָׁעוֹת; כִּדְאִיתָא בִּפְסִיקְתָּא (ויקרא רבה יב, ה), וְהָיוּ מַפְתְּחוֹת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ תַּחַת מְרַאֲשׁוֹתָיו. וְעַל אוֹתָהּ שָׁעָה שָׁנִינוּ (עדיות ו, א): עַל תָּמִיד שֶׁל שַׁחַר שֶׁקָּרַב בְּאַרְבַּע שָׁעוֹת, וְנִכְנְסָה אִמּוֹ וְהוֹכִיחַתּוּ עַל הַמַּעֲשֶׂה הַזֶּה:

מַשָּׂא אֲשֶׁר יִסְּרַתּוּ אִמּוֹ. מַשָּׂא שֶׁל מָשָׁל שֶׁיִּסְּרַתּוּ אִמּוֹ (סנהדרין ע:):

פסוק ב

מַה בְּרִי. מֶה זֹאת עָשִׂיתָ, וְהִגַּדְתָּ שֶׁאַתָּה בְּנִי וְלֹא בֶן אָבִיךָ? הַכֹּל יוֹדְעִין שֶׁאָבִיךָ צַדִּיק גָּמוּר הָיָה, וְאִם אַתָּה רָשָׁע, יֹאמְרוּ: אִמּוֹ גָּרְמָה לוֹ:

בַּר בִּטְנִי. כָּל נְשֵׁי אָבִיךָ, כֵּיוָן שֶׁמִּתְעַבְּרוֹת אֵינָן שָׁבוֹת לְתַשְׁמִישׁ; וַאֲנִי דָּחַקְתִּי וְנִכְנַסְתִּי כְּדֵי שֶׁיִּהְיֶה לִי בֵּן מְלֻבָּן וּמְזֹרָז, שֶׁהַתַּשְׁמִישׁ יָפֶה כָּל שִׁשָּׁה חֳדָשִׁים אַחֵרוֹנִים:

וּמָה בַּר נְדָרַי. כָּל נְשֵׁי אָבִיךָ הָיוּ נוֹדְרוֹת שֶׁיִּהְיֶה לָהֶן בֵּן הֲגוּן לַמַּלְכוּת, וַאֲנִי נָדַרְתִּי שֶׁיִּהְיֶה לִי בֵּן מְלֻבָּן בַּתּוֹרָה:

פסוק ג

אַל תִּתֵּן. אַל תַּתִּישׁ:

לַנָּשִׁים חֵילֶךָ. כֹּחֲךָ:

פסוק ד

אַל לַמְּלָכִים לְמוּאֵל. אֵין זֶה דָּבָר הָגוּן לַמְּלָכִים, שֶׁהֵם לְהַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא. **לְמוּאֵל** כְּמוֹ "לְמוֹ פִּי" (איוב מ:ד):

אַל לַמְּלָכִים שְׁתוֹ יָיִן. אֵין נָאֶה לָהֶם לְהִשְׁתַּכֵּר:

אֵי שֵׁכָר. כְּמוֹ אֵין שֵׁכָר:

פסוק ה

מְחֻקָּק. הַכָּתוּב בַּתּוֹרָה, וְכָל שֶׁכֵּן מַה שֶּׁהוּא בְּגִרְסָא:

פסוק ו
לְאוֹבֵד. לְמִי שֶׁסּוֹפוֹ לְאִבּוּד, לָרְשָׁעִים (עירובין סה.):

לְמָרֵי נָפֶשׁ. הַמְצַטְעֲרִין עַל עָנְיָם וְעַל אֲבָלָם (במדבר רבה י:ד):

פסוק ח
כָּל בְּנֵי חֲלוֹף. אֵלּוּ הֵן הַיְתוֹמִים, שֶׁחָלְפָה עֶזְרָתָם וְהָלְכָה לָהּ:

פסוק יא
וְשָׁלָל לֹא יֶחְסָר. כְּלוֹמַר: לֹא יֶחְסַר טוֹב:

פסוק טו
טֶרֶף. מָזוֹן:

וְחֹק. הוּא מָזוֹן הַקָּצוּב לָהֶם:

פסוק יט
בַּכִּישׁוֹר. שֶׁקּוֹרִין וויִרְטוֹי"ל בְּלַעַ"ז, הַמַּכְשִׁיר אֶת הַפֶּלֶךְ לִטְווֹת. **פָּלֶךְ** פּוּשִׁי"ל בְּלַעַ"ז:

פסוק כא
לֹא תִירָא לְבֵיתָהּ. לִבְנֵי בֵיתָהּ:

מִשָּׁלֶג. מִצִּנָּה:

לָבוּשׁ שָׁנִים. בִּגְדֵי צִבְעוֹנִין:

פסוק כב
מַרְבַּדִּים. מַצָּעוֹת נָאוֹת לַמִּטָּה, כְּמוֹ "מַרְבַּדִּים רִבַּדְתִּי" (משלי ז:טז):

פסוק כג
נוֹדָע בַּשְּׁעָרִים בַּעְלָהּ. נִכָּר הוּא בֵּין חֲבֵירָיו מִפְּנֵי מַלְבּוּשָׁיו שֶׁהֵם נָאִים:

פסוק כד
לַכְּנַעֲנִי. תַּגָּר:

פסוק כה
לְיוֹם אַחֲרוֹן. בְּיוֹם מוֹתָהּ נִפְטֶרֶת בְּשֵׁם טוֹב:

וַתִּשְׂחַק. כָּל יָמֶיהָ עַל יוֹם מִיתָתָהּ, שֶׁיִּהְיֶה נִכְבָּד בְּשֵׁם טוֹב:

פסוק כז
צוֹפִיָּה. הִיא בְּבֵיתָהּ נוֹתֶנֶת לֵב עַל צָרְכֵי בְּנֵי בֵיתָהּ, אֵיךְ יִנָּהֲגוּ בֶּאֱמֶת וּצְנִיעוּת:

פסוק כט
רַבּוֹת בָּנוֹת. כָּךְ מְאַשְּׁרִין אוֹתָהּ בַּעְלָהּ וּבָנֶיהָ:

פסוק ל

שֶׁקֶר הַחֵן. אֵשֶׁת הַחֵן וְיוֹפִי אֵין מְהַלְלִין אוֹתָהּ, אֶלָּא הַכֹּל הֶבֶל וְשֶׁקֶר; אֲבָל **אִשָּׁה יִרְאַת ה' הִיא** לְבַד **תִּתְהַלָּל**:

פסוק לא

מַעֲשֶׂיהָ. כִּשְׁרוֹן מַעֲשֶׂיהָ מֵעִיד עָלֶיהָ, לְהַלְלָהּ בְּשַׁעַר הָעִיר כָּל יוֹצֵא וָבָא. זוֹ הַמְּלִיצָה שֶׁפֵּרַשְׁתִּי. אֲבָל לְפִי הַמָּשָׁל עַל הַתּוֹרָה וְלוֹמְדֶיהָ הַפָּרְשָׁה מִתְבָּאֶרֶת:

י **אֵשֶׁת חַיִל**. הִיא הַתּוֹרָה:

מִי יִמְצָא. אַשְׁרֵי הַזּוֹכֶה לִמְצֹא אוֹתָהּ:

מִפְּנִינִים. מֵרְגָּלִיּוֹת:

יא **וְשָׁלָל לֹא יֶחְסָר**. אוֹכֶל פֵּרוֹת בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא:

יג **דָּרְשָׁה צֶמֶר וּפִשְׁתִּים**. לְפִי שֶׁהִמְשִׁילָהּ לְאִשָּׁה, דִּבֵּר לְפִי הַמְּלִיצָה כְּצָרְכֵי מְלֶאכֶת הַנָּשִׁים, וְהַמָּשָׁל כָּךְ הוּא: דּוֹרֶשֶׁת הַתּוֹרָה מִקְרָא, מִשְׁנָה, מִדְרָשׁ, וּמְחַזֶּרֶת אַחֲרֵיהֶם, שֶׁהֵם צָרְכֵי הַתַּלְמִידִים:

יד **הָיְתָה כָּאֳנִיּוֹת סוֹחֵר**. מְבִיאָה הִיא לְלוֹמְדֶיהָ בְּרָכָה וּמָזוֹן:

טו **וַתָּקָם בְּעוֹד לַיְלָה**. מַשְׁכִּימִים בָּאַשְׁמוּרֶת (מסכת ברכות ג:):

וְתִתֵּן טֶרֶף לְבֵיתָהּ. שׁוֹנֶה הָרַב לַתַּלְמִידִים הַחֹק הַקָּצוּב לָהֶם:

טז **זָמְמָה שָׂדֶה**. זָמְמָה בְּזֶמֶם וּבְרָסָן אֶת "עֵשָׂו אִישׁ שָׂדֶה" (בראשית כה:כז):

וַתִּקָּחֵהוּ. מִן הָעוֹלָם, לְהַאֲבִידוֹ:

מִפְּרִי מַעֲשֶׂיהָ נָטְעָה כָּרֶם. יִשְׂרָאֵל, לְקַיְּמָם לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא:

יח **טָעֲמָה**. דְּבוּרָהּ:

לֹא יִכְבֶּה בַלַּיְלָה נֵרָהּ. בְּלֵיל כְּתִיב, חָסֵר ה': בְּלֵיל שִׁמּוּרִים שֶׁנִּגְפוּ הַמִּצְרִיִּים (שמות יב:מב) הֵאִירָה לְיִשְׂרָאֵל וְהֵגִינָה עֲלֵיהֶם:

יט **בַּכִּישׁוֹר**. בְּכִשְׁרוֹן מַעֲשֶׂיהָ:

תָּמְכוּ פָּלֶךְ. "מַשְׁעֵן וּמַטְעֶנֶת" (ישעיה ג:א), כְּמוֹ "מַחֲזִיק בַּפֶּלֶךְ" (שמואל ב ג:כט):

כ **כַּפָּהּ פָּרְשָׂה**. לְמִי שֶׁמְּשִׂים עַצְמוֹ עָלֶיהָ כְּעָנִי, בּוֹ הִיא מִתְקַיֶּמֶת (אבות ו:ד):

כא **לֹא תִירָא לְבֵיתָהּ מִשָּׁלֶג**. שֶׁדָּנִין בּוֹ הָרְשָׁעִים מֵאֵשׁ לְשֶׁלֶג (גֵּיהִנֹּם):

לָבֻשׁ שָׁנִים. בְּרִית דַּם מִילָה. דָּבָר אַחֵר: מְלֻבָּשִׁים בְּכֶפֶל "נָתוֹן תִּתֵּן" (דברים טו:י), "פָּתוֹחַ תִּפְתַּח" (דברים טו:ח), "הַעֲנֵיק תַּעֲנִיק" (דברים טו:יד). כָּל אֵלּוּ מַצִּילִין אוֹתָן מִשֶּׁלֶג גֵּיהִנֹּם. כָּךְ הוּא נִדְרָשׁ בַּתַּנְחוּמָה (יל"ש משלי תתקסד):

כד **סָדִין עָשְׂתָה**. לְבוּשׁ תִּפְאֶרֶת נוֹתֶנֶת לַחֲכָמִים:
וַחֲגוֹר נָתְנָה לַכְּנַעֲנִי. (ס״א:) (לְמִי) לְפִי שֶׁהוּא חָגוּר בִּסְחוֹרָתָהּ, נוֹתְנָה אֵזוֹר לְמָתְנֵיהֶם:
כה **לְיוֹם אַחֲרוֹן**. אֵין לָהֶם לְהִתְעַצֵּב מִמַּדַּת הַדִּין כִּי יִנָּצְלוּ מִמֶּנּוּ, וְכָל יְמֵי חַיֵּיהֶם יִשְׂחָקוּ לְיוֹם הַדִּין. מִי שֶׁאֵינוֹ צָרִיךְ לִדְאֹג נוֹפֵל בַּדָּבָר לְשׂוֹן צְחוֹק, כְּמוֹ ״וְיִשְׂחַק לְרַעַשׁ כִּידוֹן״ (איוב מא:כא):
כג **צוֹפִיָּה הֲלִיכוֹת בֵּיתָהּ**. הַתּוֹרָה מְלַמֶּדְתָּם דֶּרֶךְ הַטּוֹב, לִפְרוֹשׁ מֵעֲבֵירָה:
כח **קָמוּ בָנֶיהָ**. הַתַּלְמִידִים:
בַּעְלָהּ. הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא:
ל **שֶׁקֶר הַחֵן**. שֶׁב עַל כָּל הָעוֹבְדֵי גִּלּוּלִים:
וְהֶבֶל. גְּדוּלָּתָן וְיָפְיָן:
תְּנוּ לָהּ. לֶעָתִיד לָבֹא:
מִפְּרִי יָדֶיהָ. תִּפְאֶרֶת וּגְדוּלָּה, עֹז, פְּאֵר וּמֶמְשָׁלָה: